

ZESZYT **63** PRACE
NAUKOWO DYDAKTYCZNE

PAŃSTWOWEJ
WYŻSZEJ SZKOŁY
ZAWODOWEJ
IM. STANISŁAWA PIGONIA
W KROŚNIE

Bartosz Gołąbek

**Anatomia „Runetu”.
Rosyjskojęzyczny Internet jako
extra territorium byłego ZSRR**

KROSNO 2014

ZESZYT **63** **PRACE**
NAUKOWO **DYDAKTYCZNE**

PAŃSTWOWEJ
WYŻSZEJ SZKOŁY
ZAWODOWEJ
IM. STANISŁAWA PIGONIA
W KROŚNIE

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Pigoń w Krośnie

Anatomia „Runetu”.
Rosyjskojęzyczny Internet jako *extra territorium*
byłego ZSRR

Bartosz Gołąbek

Krosno 2014

Recenzenci:

prof. dr hab. Grzegorz Przebinda

prof. dr hab. Józef Smaga

Redakcja techniczna:

Joanna Kułakowska-Lis

Projekt okładki:

Halina Zaforemska

Skład komputerowy:

Piotr Kuliga

PWSZ im. Stanisława Pigonia w Krośnie

© Copyright by Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Pigonia w Krośnie

ISBN 978-83-64457-03-6

Druk i oprawa:

Know-How

Kraków 31-348,

ul. Chełmońskiego 255

www.dkh.com.pl

Spis treści

Wstęp. Nowy paradygmat: „myślimy według Internetu”	11
I. Transformacja z rewolucją w tle	23
1. Dezintegracja	23
2. Ideowe przebudzenie	33
3. Technologiczna rewolucja	51
II. Początki Internetu w ZSRR i Rosji	59
1. Infrastruktura dostępu	59
2. WWW – faza I: Runet jako centrum literackie	65
3. WWW – faza II: polityzacja Runetu	69
III. Runet dziś	73
1. Zasięg Internetu i dostęp do sieci we współczesnej Rosji	73
1.1 Audytorium	74
1.2 Dostęp	74
2. Stałe łącze szerokopasmowe	75
3. Internet mobilny (bezprowadowy)	76
4. Audytorium Internetu mobilnego	77
5. Zwyczaje rosyjskich internautów	78
6. Domeny *.ru i *.рф	78
7. Serwisy społecznościowe Runetu	79
7.1 Wątpliwości i nadzieje	79
7.2 Demografia internetowych serwisów społecznościowych w Rosji (2013)	83
8. Dzienniki Runetu: LiveJournal (Живой Журнал)	86
8.1 Przestrzeń wirtualnych spotkań „blogencji”	86
8.2 Blogosfera spraw publicznych	89

IV. Twórcy potęgi Runetu	101
1. Aleksiej Basow (begun.ru, mail.ru)	102
2. Siergiej Biełousow (Parallels)	103
3. Aleksander Galicki (Wi-Fi) – jeden z twórców standardu Wi-Fi	103
4. Aleksander Gornyj (icq.com)	104
5. Paweł Durow (vkontakte.com)	105
6. Alieksiej Zacharow (superjob.ru)	106
7. Filip Iljin-Adajew (banki.ru)	106
8. Walerij Kowaliow (holodilnik.ru)	107
9. Artemij Lebiediew (artlebedev.ru)	107
10. Natalia Łosiewa („RIA Novosti” – ria.ru)	108
11. Aleksander Łyskowskij (Alawar)	109
12. Feliks Mucznik (softkey.ru)	110
13. Anton Nosik (lenta.ru, vesti.ru, newsru.com)	110
14. Stepan Paczikow (evernote.com)	111
15. Gework Sarkisjan (Innova)	112
16. Ilja Segałowicz (Yandex)	113
17. Dmitrij Stiepanow (Rambler/Afisha)	113
18. Leonid Filatow (Masterhost)	114
19. Ilja Szirokow (odnoklassniki.ru)	115
20. Dawid Jan (ABBY)	115
V. Kultowe adresy Runetu	117
1. yandex.ru	117
2. mail.ru	119
3. rambler.ru	119
4. vkontakte.ru (vk.com)	120
VI. Extra territorium byłego ZSRR	123
1. Postradziecka quasi diaspora w Internecie	124
2. Geografia wirtualnej reintegracji	134
2.1 Azja Centralna (Kazachstan, Kirgistan, Uzbekistan, Tadżykistan, Turkmenistan)	136
2.2 Europa (Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Mołdawia, Ukraina)	139
2.3 Zakaukazie (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja)	142
3. Cybergeografia byłego ZSRR	145

VII. Konkluzje	153
VIII. Post scriptum	163
1. Ciąg dalszy nastąpi...	163
2. Cenzura państwowa i biznes	165
IX. Aneks	171
1. Audytorium Internetu w krajach byłego ZSRR	171
2. Główne tematy roku 2013 roku w wyszukiwarce Yandex.ru	172
Wybrana bibliografia	173

Pamięci Zenona Lenkiewicza

Wstęp

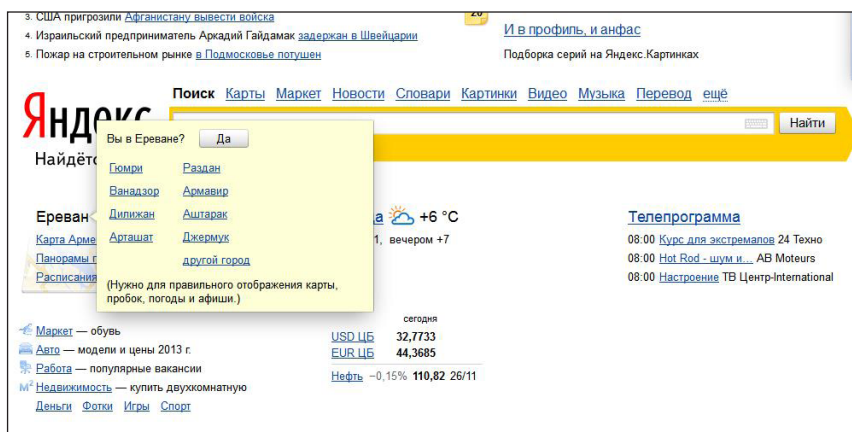
Nowy paradygmat: „*myślimy według Internetu*”

«*Мыслим интернетом*» (*myślimy według Internetu*) – spostrzeżeniu temu, niemal nieprzekładalnemu na język polski, piszący te słowa postanowił wyznaczyć rolę myśli przewodniej do wstępu opracowania, które trafia właśnie do rąk czytelnika. Słowa te zostały jakby mimochodem wypowiedziane przez moskiewską uczoną Mariję Wasiljewą (Dom Emigracji Rosyjskiej im. Aleksandra Sołżenicyna w Moskwie) w trakcie niezobowiązującej rozmowy o wartościach kulturowych rosyjskiej diaspory i działalności instytucji, którą badaczka ta reprezentuje, w sali wykładowej Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej UJ, w październiku 2013 roku w Krakowie. Jeśli szanowny czytelnik uzna za słuszne, być może kwestia ta będzie mogła wybrzmiewać jako swoiste motto wszystkich zapisanych tu myśli, obserwacji i dociekań, albowiem wydaje się być celnym, soczystym i niezwykle pojemnym intuicyjnym opisem naszej elektronicznej współczesności.

Spróbujmy rozszyfrować jego znaczenie – co właściwie znaczy *myśleć według Internetu*? *Myślimy* dziś oto według wiedzy, jaką posiadamy zgodnie z pragmatyką współczesnej ponadprzestrzennej i bezterminowej komunikacji. Jeśli nie uzyskujemy informacji szybko, natychmiast i wszędzie, czy to z Internetu, czy zapośredniczonej przez sieć telefonii komórkowej, czy to od innej osoby, to jej sens dewaloryzuje się. Dla organizatora wydarzenia, dla uczestników spotkania, dla podróżnika, dla uczonych, dla studentów dziś najczęściej istotny jest fakt szybkiego i skutecznego zaistnienia zjawiska w sieci. Niektórzy współcześni już mówią ze świadomą przesadą, iż to czego nie ma w sieci, nie wydarzyło się w rzeczywistości i nie istnieje. Myśl i słowo nie potrzebują już czasu aby dotrzeć do odbiorcy na drugim kontynencie, kilka tysięcy kilometrów od nas. Wszystko co dzieje się za pośrednictwem Internetu jest natychmiastowe i prowokuje nas do natychmiastowych działań, reakcji. Autorzy eseju *Netokracja. Nowa elita władzy i życie po kapitalizmie* zwracają uwagę na nowy paradygmat kultury, który tworzy się na naszych oczach wraz z nastaniem ery społeczeństwa informacyjnego¹. Współczesna technologia, piszą Bard i Söderqvist, definiuje na nowo podstawowe pojęcia, takie jak wiedza i prawda, progra-

¹ A. Bard, J. Söderqvist, *Netokracja. Nowa elita władzy i życie po kapitalizmie*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006.

muje mechanizmy percepcyjne społeczeństwa, decydujące o tym, co jest ważne, a co nieważne, co jest możliwe a co jest niemożliwe, a także – przede wszystkim – co jest prawdziwe². Konstrukcja nowego paradygmatu kultury, nowego rodzaju norm już się rozpoczęła. Obszar języka rosyjskiego nie jest od niego izolowany. Przyjeżdżając dziś do poradzieckiego kraju, czy to Rosji, czy Gruzji, czy na Ukrainę nie uważa się już za istotne urzędowe zarejestrowanie w nim swojej obecności poprzez tak zwaną „registrację”. Pierwsze kroki nowoczesnego człowieka, zanurzonego w nowym paradygmacie kultury i komunikacji, skierowane są do najbliższego salonu z telefonami komórkowymi lub innej telekomunikacyjnej świątyni, w której osobisty lekki laptop będzie mógł połączyć się z siecią Internet, najchętniej poprzez wygodny i na ogół bezpłatny protokół Wi-Fi. Nic więcej nie jest potrzebne. Rejestracja odbywa się w przestrzeni wirtualnej, ale jednocześnie publicznej i powszechnie dostępnej jak nigdy dotąd, na przykład w serwisie poczty elektronicznej lub na profilu w serwisie Facebook albo innej sieci społecznościowej. Dzięki geolokalizacji wszyscy obserwujący tą współczesną rejestrację widzą miejsce jej realizacji; nie ma znaczenia, czy jest to Mińsk, Jekaterynburg, Tbilisi, Kiszyniów czy Tallin. Miejsce pobytu internauty jest także monitorowane przez sieć, dokładnie wiadomo, z jakiego miejsca loguje się do swych usług, a jeśli dane docierające do systemu są nieprecyzyjne, zostanie mu zaoferowane wsparcie w postaci pytania potwierdzającego przestrzenną lokalizację. Wszystko to rzekomo tylko po to, aby system, tak jak w przypadku rosyjskiego serwisu yandex.ru, mógł dokładnie informować o miejscowych utrudnieniach drogowych, pogodzie i lokalnych wydarzeniach.



Doprecyzowanie geolokalizacji portalu i wyszukiwarki yandex.ru – *Czy jest Pan/Pani w Erywanii?*

² Tamże, s. 42.

Rosyjskojęzyczny Internet, zwany dalej, zgodnie z zaakceptowanym i przyjętym także przez świat nauki określeniem Runet³, jest niezwykle dynamicznym i wymagającym obiektem badań. Sprostac temu wyzwaniu mogą jedynie silne struktury naukowe, dobrze przygotowane i wyposażone w odpowiednie narzędzia, także instytucjonalne. Zazwyczaj są to bowiem rozległe badania interdyscyplinarne, wymagające szerokiego spektrum ujęć.

We współczesnych badaniach nad komunikacją wyróżniają się w tej kwestii dwa obszerne opracowania. Pierwsze z nich powstało jako wynik projektu badawczego zawiązanego w niemieckim Bochum⁴. Przygotowana w ramach projektu badawczego w Ruhr-Universität Bochum „Russian Cyberspace.org”, zbiorowa publikacja z 2006 roku o ciekawym, symbolicznym tytule *Ctrl+Shift. Public and Private Usages of the Russian Internet*, wydana pod redakcją niemieckiej slawistki Henrike Schmidt, jest owocem pierwszych interdyscyplinarnych europejskich badań nad rosyjskojęzycznym Internetem. Jak objaśniają Autorzy tego opracowania, na które składa się kilkanaście rzetelnie przygotowanych i zredagowanych artykułów, tytuł, który odwzorowuje kombinację klawiszy klawiatury komputerowej, ma swoje uzasadnienie. Słowo/klawisz *Shift*, po wciśnięciu wraz z literą daje zazwyczaj w efekcie wielką literę. *Shift* jest tu synonimem pewnego technologicznego przyspieszenia i awansu, jaki dokonała Rosja i jej otoczenie w kontekście rozwoju nowoczesnych technologii i komunikacji. Skrót *Ctrl* (Control) oznacza inną, istotną zdaniem Autorów, ważną cechę Runetu – kontrolę. Precyzyjny podział na sekcje *Polityka*, *Tożsamość*, *Kultura* stanowi tu wygodną podporę dla kolejnych badaczy, pragnących rozwinąć te wątki poprzez pewne uzupełnienia, które ze względu na ciągły rozwój technologii informatycznych i zawartości Internetu niewątpliwie będą konieczne. Świadomość tego faktu zapewne pogłębiają organizowane dwukrotnie w norweskim Bergen konferencje naukowe poświęcone wyłącznie Runetowi⁵.

Inną ważną i ciekawą platformą refleksji nad nowymi mediami obszaru języka rosyjskiego jest magazyn internetowy zatytułowany: „Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media”. Ukazujący się dwukrotnie w ciągu roku periodyk poświęcony określone mu tematowi, którego edytorem jest kulturoznawca z Uniwersytetu z Leeds Vlad Strukov. Do rady

³ O pochodzeniu tego sformułowania czytaj w rozdziale II niniejszej publikacji.

⁴ *Ctrl+Shift. Public and Private Usages of the Russian Internet*, red. H. Schmidt, K. Teubener, N. Kondradova, Books on Demand GmbH, Norderstedt 2006, s. 122.

⁵ Pierwsza konferencja zatytułowana *F3 Runet in Global Context* odbyła się w lutym 2011 roku, a kolejna pt. *Virtual Russia: Digital Space and Post-Soviet Political Culture* w październiku 2011 roku. Patrz strona projektu badawczego Uniwersytetu w Bergen: *Research Group The Future of Russian* http://www.uib.no/en/rg/future_r/22280/future-russian-language-culture-era-new-technology.

programowej tego elektronicznego periodyku należy także szefowa projektu z Bochum (Russian Cyberspace.org) Henrike Schmidt, co świadczy o dosyć wąskim kręgu badaczy związanych z tą problematyką w Europie.

Jedną z najważniejszych, przede wszystkim w wymiarze politologicznym, analiz na temat rosyjskojęzycznego Internetu jest przeprowadzone przez uczonych z Uniwersytetu Harwarda badanie rosyjskiej blogosfery, dzięki któremu udało się określić i usystematyzować profil działalności i pisarstwa rosyjskich autorów blogów, wskazać środowiska, z jakich pochodzą, i opisać strukturę tworzonych przez nich społeczności. Autorzy tej analizy zdobyli się także na próbę opisanie oddziaływania specyfiki blogosfery Runetu na proces polityczny w Federacji Rosyjskiej.

W tym miejscu warto podkreślić, iż wciąż odnajdujemy w rosyjskiej nauce stosunkowo niewiele ważkich badań na ten temat, co może nieco zaskakiwać. Rosyjski dyskurs publiczny i naukowy nie zdołał na razie jednoznacznie w sposób fachowy odnieść się do zachodzących w sferze nowoczesnych technologii zmian społecznych i kulturowych. Obok corocznej i nadawanej w różnych kategoriach przez środowisko eksperckie od 2004 roku nagrody „Премия Рунета» (Nagroda Runetu)⁶ dla najlepszych witryn internetowych działających w domenie *.ru, nie wykrył się żaden pomysł na analityczne, zespołowe i interdyscyplinarne ujęcie spraw związanych z tym młodym nowoczesnym medium i jego wirtualną przestrzenią.

Ciekawą rosyjską próbą refleksji z zakresu kultury nowych mediów jest publikacja moskiewskiego językoznawcy, związanego z Rosyjskim Państwowym Uniwersytetem Humanistycznym, Maksima Krongauza, autora kultowego już w Rosji eseju-raportu z 2008 roku, na temat współczesnego języka rosyjskiego pt. *Русский язык на грани нервного срыва (Język rosyjski na granicy załamania nerwowego)*. W swojej napisanej ze swadą i humorem najnowszej książce pt. *Самоучитель Олбанского*⁷ badacz dokonuje opisu i oceny specyfiki języka niektórych dość radykalnych środowisk internetowych, ze szczególnym uwzględnieniem tzw. języka *padonkaff*. To, jak ocenił Krongauz, specyficzna rosyjska sieciowa kontrkultura, która skupiła się wokół kilku stron internetowych – początkowo fuck.ru, potem także idiot.ru oraz najbardziej wpływowego serwisu udaff.com. Podstawę ich wyjątkowości stanowi tekst, w którym naruszane są wszelkie tabu językowe i kulturowe. Żargon *padonkaff* wypracował specjalne określenie na tego typu skażenia językowe, nazywając je, także zgodnie z ideologią dewastacji reguł ortograficznych i gramatycznych języka rosyjskiego, *кратифф* (poprawnie *креатив* – B. G.)⁸.

⁶ <http://www.premiaruneta.ru/>

⁷ М. Кронгауз, *Самоучитель Олбанского*, АСТ, Москва 2013.

⁸ Tamże, s. 51.

Warto zwrócić uwagę, że także w polskich badaniach pewne próby w kwestii opisu Runetu zostały już podjęte. W 2004 roku spod pióra Barbary Chlebdy z Uniwersytetu Opolskiego wyszedł *Przewodnik po stron@ch Runetu*⁹. W publikacji tej po raz pierwszy w polskiej rusycystyce tak wyraźnie wskazano jak potężny i dynamiczny jest rosyjskojęzyczny sektor w Internecie. Wydana już prawie dziesięć lat temu publikacja, o charakterze małego vademecum, miała, zgodnie z intencjami Autorki, czysto praktyczny charakter. Celem było zapoznanie polskiego, wyspecjalizowanego internautę-rusycystę z katalogiem pożytecznych w ocenie Autorki witryn Runetu. Siłą rzeczy nie było tu miejsca na szczegółową refleksję nad społecznym wymiarem oddziaływania nowych mediów na rosyjskojęzyczne narody Rosji i jej otoczenia, stające się stopniowo częścią światowego społeczeństwa sieci¹⁰. Na uznanie zasługuje pożyteczny słowniczek pojęć komputerowych zamieszczony na końcu tego wydania. Oprócz opracowania Barbary Chlebdy wciąż trudno wskazać w dyskursie naukowym w naszym kraju jednolite, akademickie ujęcia poświęcone wyłącznie Runetowi.

W ocenie piszącego te słowa, konieczne jest, także w polskiej humanistyce¹¹, podjęcie próby syntetycznego ujęcia kulturowego, społecznego i geograficznego znaczenia oddziaływania Runetu na postradzieckie społeczeństwa. Jest to szczególnie istotne ze względu na upływający czas, albowiem w 2014 roku obchodzony jest symboliczny jubileusz dwudziestolecia dynamicznego rozwoju rosyjskojęzycznej sieci, związany z międzynarodową rejestracją domeny narodowej *.ru¹².

⁹ B. Chlebda, *Przewodnik po stron@ch Runetu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004. Publikacja zawiera płytę CD z linkami do opisywanych przez autorkę stron internetowych, których jest w sumie 570.

¹⁰ Ta słynna kategoria hiszpańskiego socjologa Manuela Castellsa została precyzyjnie omówiona i opisana w jego trylogii z drugiej połowy lat dziewięćdziesiątych pt. *Wiek informacji: ekonomia, społeczeństwo i kultura*, na które składają się rozprawy *Spółczesność sieci* (2007), *Siła tożsamości* (2009), *Koniec tysiąclecia* (2009). Wszystkie trzy części zostały opublikowane w Polsce nakładem wydawnictwa PWN – w nawiasach daty polskich wydań.

¹¹ Krakowski medioznawca Tomasz Goban-Klas wraz z Polskim Towarzystwem Komunikacji Społecznej z sukcesem zabiegał w ostatnich latach o powołanie nowej dyscypliny naukowej *nauki o mediach i komunikacji społecznej*. 1 X 2011 roku nowa humanistyczna dyscyplina *nauki o mediach* została uznana. Patrz: T. Goban-Klas, *Wartki nurt mediów. Ku nowym formom społecznego życia informacji*, Universitas, Kraków 2011, s. 25-37. Autor niniejszego opracowania ma nadzieję, że częściowo wpisze się ono, także jako praca kulturoznawcza, w zakres kręgów badawczych będących w polu zainteresowań nauk o mediach.

¹² Z inicjatywy środowiska związanego z doroczną „Nagrodam Runetu” został założony specjalny serwis internetowy, mający obrazować rozwój Runetu w ciągu ostatnich 20 lat: www.20.therunet.com

Przywoływani wyżej zagraniczni analitycy mało, lub wcale nie poświęcają uwagi ponadrosyjskiemu charakterowi Runetu i jego swoistej ponadprzestrzenności w obrębie kultury języka rosyjskiego. Do próby ujęcia kwestii wirtualnej przestrzeni w języku nauki zbliżyć nas może rozwijająca się interdyscyplinarna gałąź badań geograficznych zwana cybergeografią. Wrocławscy geografo- wie, Dariusz Ilnicki i Krzysztof Janc, podkreślają, iż erę Internetu okrzyknięto erą końca geografii¹³. Internet jednak posiada własną geografę, czy też – jak dostrzegł Manuel Castells – własną topologię węzłów i sieci¹⁴. W wyniku wzajemnych interakcji w sieci tworzy się nowa, pozbawiona swej fizyczności forma przestrzeni, charakterystyczna dla ery informacji. Badacze wskazują słusznie, iż nie jest to bezmiejskowa przestrzeń przepływów. Często jednak jest postrzegana ap przestrzennie. Zapewne w związku z podświadomym dokonywanym zestawieniem „przestrzeni rzeczywistej” z „przestrzenią wirtualną”, Internet rzadko badany jest na gruncie geografii. Obie przestrzenie traktuje się często rozłącznie, jedną uznając za „prawdziwą”, a drugą zaś za „nieprawdziwą” – konstatują uczeni¹⁵. Ta systematyzacja nie likwiduje oczywiście pojęcia geografii, ale skłania do ponownego zdefiniowania odległości.

Zgodnie z metodologią badań nad geografją Internetu, zaproponowaną przez Manuela Castellsa, wśród trzech płaszczyzn jej badań najciekawszy dla niniejszej pracy będzie aspekt rozmieszczenia użytkowników Runetu, zwłaszcza tych mieszkających poza Rosją. To jeden z głównych celów prowadzonej w ramach niniejszego szkicu analizy – cybergeograficzny wymiar zasięgu Runetu.

Aby dokonać takiej próby, należało jednak rozpoznać historię i rozwój tej części Internetu, którą ukształtował język rosyjski od jego radzieckich jeszcze korzeni po stan dzisiejszy, w dobie nowoczesnych technologii komunikacyjnych i sieci społecznościowych. Zgodnie z zamierzeniem Autora praca ta nie ma ambicji opisu Runetu i jego wiodących serwisów, choć i temu poświęcono jeden z jej fragmentów. Najistotniejszym elementem tego opracowania jest wykształcenie u czytelnika wiedzy i opinii na temat rosyjskojęzycznego Internetu, dynamiki rozwoju i zrozumienia źródeł dość szerokiej sfery jego oddziaływania. Mimo wielu podobieństw, które można dość łatwo zidentyfikować, jeśli chodzi o rosyjskojęzyczne i ogólnoświatowe komunikowanie w Internecie, jest także liczna grupa osobliwości, które najpewniej wywołane są specyfiką kultury obszaru rosyjskojęzycznego, czyli dawnego Imperium Romanowów, a potem ZSRR.

¹³ D. Ilnicki, K. Janc, *Węźlowość i przestrzeń przepływów Internetu: ujęcie globalne i lokalne*, „Geopolis – Elektroniczne Czasopismo Geograficzne”, 2008 (1), s. 5-23.

¹⁴ Patrz: M. Castells, *Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem*, tłum. T. Hornowski, Rebis, Poznań 2003.

¹⁵ D. Ilnicki, K. Janc, op. cit., s. 6.

U podłoża tych różnic, szczególnie widocznych w tekstologii i kulturze blogosfery, leży odmienność wciąż potężnego „niełacińskiego” alfabetu i języka Aleksandra Puszkina, Fiodora Dostojewskiego, Lwa Tolstoja – to w sferze kultury literackiej, a z drugiej strony języka wielkich przywódców politycznych, mających ambicję kontroli znacznej części eurazjatyckiego kontynentu od carów Domu Romanowów, poprzez mówiącego po rosyjsku z silnym gruzińskim akcentem Józefa Stalina aż po specyficzny, często wręcz sięgający po grypserkę, język prezydenta współczesnej Rosji Władimira Putina. W związku z tym można mówić o swoistej samodzielności, samobytności Runetu w globalnej strukturze sieci Internet.

Czy jednak tylko język jest kluczem do zrozumienia potęgi oddziaływania współczesnego Runetu? Wydaje się, że choć może być on pomocny przy identyfikacji wielu istotnych czynników kształtujących jego wirtualną przestrzeń, to należy jeszcze dołączyć do nich diasporyczność kultury języka rosyjskiego po upadku ZSRR, wspólną historię i jej mentalną kontynuację, nostalgię za czasami młodości i względnej stabilizacji. Niebagatelne będą także współczesne ambicje rosyjskiej kultury geopolitycznej przejawiające się we wspieraniu rozwoju nowoczesnej infrastruktury dostępu do Internetu w krajach tzw. „bliskiej zagranicy”.

Internet rozumiany jest tutaj nie tylko jako zbiór rozproszonych witryn internetowych, ale jako cały kompleks zjawisk związanych z jego funkcjonalnościami – dostęp, infrastruktura, serwisy bezpłatne i płatne, wszystkie usługi, które można dzięki niemu uzyskać, platformy komunikacji między obywatelami oraz między państwem a obywatelem i społecznością międzynarodową. Ważny jest także kontekst psychologii komunikacji, a zwłaszcza nowej jakości tego podstawowego aktu kształtującego nowoczesne społeczeństwa. Dzięki Internetowi demokratyzacja zamkniętych i autorytarnych postradzieckich społeczeństw staje się faktem. Nieprawdziwa jest popularna teza, iż wspólnoty wirtualne nie są zakorzenione w konkretnym czasie, miejscu czy środowisku materialnym. Holenderski filozof i teoretyk społeczeństwa informacyjnego Jan van Dijk uważa, że to nieporozumienie. Na treść komunikacji prowadzonej w sieciach, a co za tym idzie, również we wspólnotach wirtualnych, ogromny wpływ wywiera rzeczywistość znanych jednostce wspólnot organicznych (rzeczywistych)¹⁶. Ta właśnie broniona przez van Dijka teza przyświeca analizom prowadzonym w niniejszej publikacji, albowiem postradzieckie społeczeństwa łączą wspólne organiczne doświadczenia. Są to przecież zarówno sukcesy jak i cierpienia. Przez dziesięciolecia utrzymywała je ujednoczona w republikach radziecka kultura i dość powszechna, ponadnarodowa znajomość języka rosyj-

¹⁶ J. Dijk, *Społeczne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci*, tłum. J. Konieczny, PWN, Warszawa 2010, s.233.

skiego. Na te uczucia i konstruowanie wokół nich pewnego rodzaju wspólnoty miały wpływ zbieżne dla postkomunistycznego obszaru doświadczenia z czasów rewolucji gospodarczej, technologicznej i społecznej w latach 90. Pośrednim potwierdzeniem tej tezy może być zjawisko niezwyklej popularności, jaką cieszy się w Rosji powieść Janusza Leona Wiśniewskiego pod tytułem *Samotność w sieci*. Prawa do publikacji, wykupione w 2005 roku przez rosyjskie wydawnictwo „Azbuka”, przyniosły tam polskiemu pisarzowi wielką popularność¹⁷. Nowoczesne technologie, społeczne osamotnienie, izolacja i wreszcie głód miłości złożyły się na wspólne, pokoleniowe, technologiczne i transformacyjne przeżycie, jak się okazuje odczuwane w podobny sposób zarówno w Polsce jak i Rosji.

Przekazywana do rąk czytelnika publikacja jest wynikiem kilku lat pracy dydaktycznej i refleksji związanych z wirtualną przestrzenią Runetu, rozbudowaną o spostrzeżenia dotyczące poradzieckich społeczeństw i ich umiejscowienia w duchu pragmatyki użytkowania i rozwijania nowoczesnych technologii komunikacyjnych. Ogólne stwierdzenia, iż wszyscy dziś korzystają z Internetu i komputera nie są zadowalające, jeśli próbujemy dokonać oceny jakości powstających dzięki fenomenom teleinformatycznym nowych struktur i nowych (starych) połączeń, które zespalają ludzi z najodleglejszych punktów Eurazji. Dekompozycja wielkiego wielonarodowego państwa, opartego o ideologię komunistyczną i pieczołowicie budowanego przez kilkadziesiąt lat napotkała na zupełnie nowe i nieznane sposoby informowania i komunikowania dzięki Internetowi. Politycznemu rozkładowi ZSRR towarzyszyło jego usieciowienie i podłączenie setek, tysiący i wreszcie milionów obywateli do Internetu. Od 1991 roku postępujący proces dezintegracji zderza się i konfrontuje na przestrzeni byłego ZSRR z procesem integracji do nowych mediów, nowej kultury komunikacji i gospodarki. To rzeczywiste wejście tego obszaru, stosując sformułowanie Jeremiego Rifkina, w „stulecie dostępu”¹⁸.

Zebranie omówionego tu materiału było możliwe między innymi dzięki prowadzonym przez piszącego te słowa zajęciom dla studentów: *Internet w Rosji* oraz *Nowe media obszaru rosyjskojęzycznego* w Zakładzie Filologii Rosyjskiej PWSZ im. Stanisława Pigonia w Krośnie oraz Instytucie Filologii Wschodnio-

¹⁷ Zgodnie z danymi z rosyjskiej strony internetowej pisarza, w Rosji powieść *Одиночество в сети* w przekładzie znakomitego tłumacza literatury polskiej, petersburżanina Leonida Cywjana, została wydana w imponującym nakładzie liczącym w sumie 600 tysięcy egzemplarzy. O wielkiej popularności pisarza w Rosji świadczy też liczba spotkań autorskich, które odbywał i odbywa w całym kraju – wiele z nich zarejestrowano i udostępniło do oglądania w popularnych rosyjskich serwisach video.

¹⁸ J. Rifkin, *Wiek dostępu. Nowa kultura kapitalizmu, w której płaci się za każdą chwilę*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003.

słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Praca ta została pomyślana jako swoisty podręcznik o Runecie, jednak brak w polskiej nauce dostatecznej liczby analiz na temat różnorodnych zjawisk dotyczących rosyjskojęzycznego Internetu skłania do wykroczenia poza ramy tradycyjnego podręcznika i prowokuje do samodzielnego, naukowego poszukiwania odpowiedzi w wielu frapujących kwestiach. Dlatego też, obok rozdziałów o stricte dydaktycznym, poznawczym charakterze; jak rozdział II pt. *Początki Runetu w ZSRR i Rosji*, oraz rozdział III *Runet dziś* – znalazło się tu miejsce dla przemyśleń i badań nad zasięgiem współczesnego Runetu. Ważnym elementem tego układu jest część I poświęcona politycznej i intelektualnej dezintegracji byłego ZSRR, w dobie rozwoju nowoczesnych technologii pt. *Transformacja z rewolucją w tle* oraz próba dowiedzenia oryginalnych reintegracyjnych właściwości Runetu, zaprezentowanych w rozdziale *Extra Territorium byłego ZSRR*, którego rolą jest uzasadnienie tezy o wirtualnej i jednocześnie rzeczywistej przestrzeni, w której odbywa się wielopoziomowa, ponadnarodowa komunikacja między obywatelami byłego ZSRR, oraz obywatelami, którzy już go nie pamiętają, ale żyją i pracują w poradzieckich państwach.

Informacje podawane w pracy zostały ujęte zgodnie ze stanem wiedzy o wszystkich opisywanych zjawiskach na koniec 2013 roku. Roztropny autor, próbujący opisać współczesność, musi sobie zdawać sprawę z nieubłaganej dynamiki dezaktualizacji pewnej części omawianego materiału i wyczerpania intelektualnej siły stawianych na jego podstawie tez. Musi się tak dziać, zwłaszcza jeśli dotyczą one tak energicznie zmieniającego się aspektu naszego życia, jakim jest technologia komputerowa.

Taki los zapewne dość szybko spotka niektóre fragmenty tej książki. Rola analityka w postawionym tu zadaniu badawczym sprowadza się do próby uchwycenia chwili w obfitości jej tymczasowych i ponadczasowych treści, podobnie jak w przypadku fotografa, poszukującego najlepszego ujęcia dla migawki utrwalającej poruszający się obiekt w jego najpiękniejszej fazie ruchu. Takie stanowisko wobec opisu płynnej materii, z jaką mamy tu do czynienia powinno skutkować lepszym wyważeniem między tym, co możliwe a tym, co nierealne. Stąd też, piszący te słowa, nie sili się, ponad to, co niezbędne, na projekcję przyszłości, która może okazać się zapomnianą lub niewygodną przeszłością, jeszcze zanim publikacja ta trafi w ręce odbiorców. Warto jednak mocno podkreślić, iż Runet, traktowany nie tylko jako fenomen technologiczny i infrastrukturalny, ale także jako zjawisko społeczne i kulturowe, może być wartościowym, i – tak jak jego zasoby, nieskończonym wręcz przedmiotem dalszej naukowej analizy.



Do skomponowania tego opracowania przyczyniły się różnorodne i aktywne grupy studentów, z którymi miałem przyjemność współpracować w ciągu ostatnich lat. Dziękuję w tym miejscu studentom specjalności *Język i kultura Rosji* oraz *Język rosyjski dla biznesu* z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Stanisława Pigonia w Krośnie oraz studentom studiów magisterskich uzupełniających na kierunku *Kultura Rosji i narodów sąsiednich* w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jestem im bardzo wdzięczny za stawiane wobec mnie wymagania i wszystkie inne, także czysto praktyczne, przejawy wsparcia rozwoju tej publikacji.

Uzmysłowienie wielu aspektów związanych z kulturą nowoczesnych technologii i Internetu na obszarze rosyjskojęzycznym umożliwił mi także kontakt ze studentami z grup języka ukraińskiego podyplomowych studiów dla tłumaczy tekstów specjalistycznych w Katedrze UNESCO do Badań nad Przekładem i Komunikacją Międzykulturową Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 2010-2012, gdzie najczęściej spotykałem się ze słuchaczami przyjeżdżającymi do Krakowa z zachodniej Ukrainy. Choć tam, w codziennej komunikacji, dominuje język ukraiński, to dzięki szczerze wyartykułowanemu osobistemu doświadczeniu przybywających z okolic Lwowa studentów, świadomość potęgi języka rosyjskiego w ukraińskich multimediami stała się naszym wspólnym udziałem. Jestem im za tę szczerotę zobowiązany.

Dla próby precyzyjnego zrozumienia opisywanych w niniejszej pracy kwestii niebagatelną rolę odegrały także zagraniczne wizyty i rozmowy ze studentami w ośrodkach akademickich na obszarze byłego ZSRR – na Uniwersytecie Tallińskim w Estonii, uczelniach w Erywaniu i Vanadzor w Armenii, oraz w Moskwie. Jestem im wdzięczny za przychyłność dla moich rozważań i udział w badaniach.

Szczególne wyrazy podziękowania kieruję także do Anny Charchyan wraz z jej mamą Karine, które wprowadziły mnie w zrozumienie piękna i złożoności kultury Armenii, zapewniając przy tym, w listopadzie 2013 roku, przyjęcie w swym niezwykle przyjaznym dla Polski i Polaków, gościnnym domu w Erywaniu, w którym powstawała znacząca część tej pracy.

Te i inne zagraniczne wyjazdy mogły zostać zrealizowane między innymi dzięki programowi Erasmus oraz Erasmus Mundus IANUS, które w znakomity sposób wzbogacają ich uczestników i – mam nadzieję – także polską refleksję naukową.

Ciepło wspominam wszystkich niewymienionych tu zagranicznych i polskich znajomych i dziękuję im za możliwość rozmowy i kontaktu, przede wszystkim właśnie za pośrednictwem Internetu. Osobiste doświadczenia prze-

łamywania problemu geograficzności i pokonywania relacji przestrzennych dla osiągnięcia nie wirtualnych (w rozumieniu nierzeczywistych) przecież celów, pozwoliły mi zbliżyć się do zrozumienia wielu poruszanych w tej publikacji zagadnień.

To fakt, że dostęp do Internetu jest wszechobecny, ale prawdziwą tego konsekwencją jest to, iż dziś to MY dzięki niemu możemy być wszędzie.

Świątyniki Górne, grudzień 2013 roku

I. Transformacja z rewolucją w tle

1. Dezintegracja

8 grudnia w 1991 roku, w obliczu narastającego napięcia i polityczno-ideowej dezorientacji, zarówno w samym ZSRR jak i wśród obserwatorów na świecie, trzech przywódców republik związkowych: Borys Jelcyn z ramienia Rosji, Stanisław Szuszkiewicz reprezentujący Białoruską SSR i Leonid Krawczuk jako przedstawiciel Ukrainiejskiej SRR podpisali układ rozwiązujący sowieckie zobowiązania sprzed niemal siedemdziesięciu laty. Był to pierwszy krok do formalnego rozwiązania Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, potwierdzony niedługo później w szerszym gronie w kazachstańskiej Ałma-Acie¹. Wydarzenia te formalnie, ale w pewnej mierze także i symbolicznie, zakończyły funkcjonowanie potężnego imperium konstruowanego od kilkuset lat przez władców Rosji na terytoriach kontynentu eurazjatyckiego.

Procesy modernizacyjne w XX stuleciu rozłożone w Europie bardzo nierównomiernie, między innymi ze względu na II wojnę światową i jej następstwa, w Rosji Sowieckiej dojrzywały, kiedy władzę pełnił niepodzielnie Józef Stalin. Zjawisko stopniowego rozpędzania się zindustrializowanej gospodarki i społeczeństwa zauważyć można dopiero po odejściu krwawego kontynuatora dzieła Lenina. W opinii Francois Fureta to osławiony „tajny referat” wygłoszony przez Nikitę Chruszczowa w 1956 roku na XX zjeździe partii komunistycznej, dał początek załamania się idei komunistycznej na świecie². Mimo, iż osłabiona poprzez płynącą od wewnątrz krytykę jej głównego piewcy – Stalina – idea ta przetrwała od tego momentu wiele lat, włączywszy okres niechlubnego „zastoju” i „gerontokracji”, aż po objęcie władzy na Kremlu przez młodego jak na ówczesne warunki, energicznego przywódcę Michaiła Gorbaczowa.

¹ 21 XII 1991 roku, w ówczesnej stolicy Kazachskiej SSR Ałma-Acie został podpisany protokół do porozumienia białowieskiego, parafowany przez przywódców byłych republik związkowych nieuczestniczących w spotkaniu w Viskuli, oraz deklaracja o powstaniu Wspólnoty Niepodległych Państw. Do porozumienia nie przystąpiła wtedy Gruzińska SRR.

² F. Furet, *Przeszłość pewnego złudzenia. Esej o idei komunistycznej w XX w.*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1996, s. 542.

Koncepcja zmilitaryzowanego quasi-federalnego superpaństwa z centralnym planowaniem w duchu ogarniętego licznymi patologiami komunizmu okazała się funkcjonalnie niewydolna. Spiętrzanie się wielowymiarowych strukturalnych problemów organizacyjnych w skali całego wielonarodowego państwa wywołało falę kryzysu i napięcia nie tyle w społeczeństwach poszczególnych republik związkowych, ile na szczytach sowieckiej władzy. Kryzys wewnątrz rządzącej elity spowodował krystalizację nowych koncepcji reformowania skostniałego systemu. Jak się okazało, wyłącznie dotychczas funkcjonująca elita była w stanie wygenerować impuls prowadzący do faktycznych zmian w sowieckim ustroju politycznym. Druga fala komunizmu reformatorskiego, jak nazywa ten czas Martin Malia³, wyniosła na szczyty władzy paradoksalnie najbardziej radykalnego reformatora – Michaiła Gorbaczowa. Fala modernizacji wyłoniła prawdziwie nowoczesną postać, sytuacja w łonie partii po śmierci kolejnych dotkniętych chorobami leciwych pierwszych sekretarzy KPZR – Jurija Andropowa i Konstantina Czernienki – dojrzała do zdecydowanych zmian w systemie⁴. Ich gwarantem była wprowadzona w życie, kontrowersyjna trójczłonowa reforma, znana powszechnie na całym świecie pod nazwą *pieriestrojki*. Koncepcja *przebudowy* uruchomiona była wspólnie z *przyspieszeniem* i *jawnością*. W pojęciu sekretarza – reformatora przebudowa była planem wyjścia ze skomplikowanej sytuacji społeczno-politycznej i nie miała znaczenia wielkiego projektu wielowymiarowej odnowy oblicza Związku Radzieckiego czy też Rosji, a wyłącznie zdawała się jedynym kołem ratunkowym dla zmurszałego systemu:

Przebudowa – pisał I sekretarz – to zdecydowane przewycięzanie zjawisk застоju i zniweczenie mechanizmu hamowania, tworzenie niezawodnego i skutecznego mechanizmu przyspieszenia społeczno-gospodarczego rozwoju kraju, zdynamizowanie społeczeństwa⁵.

³ Mianem pierwszej fali komunizmu reformatorskiego Martin Malia określił okres od momentu objęcia władzy na Kremlu przez Nikitę Chruszczowa w 1953 roku aż po 1964 rok, kiedy po spisku odsunięto go od władzy. Por. M. Malia, *Sowiecka tragedia. Historia komunistycznego imperium radzieckiego 1917-1991*, Philip Wilson, Warszawa 1998, s. 443.

⁴ Dziś już powszechnie wiadomo, iż ideą przewodnią reformatorów nie była zmiana totalna systemu komunistycznego, lecz jedynie jego reforma, z zachowaniem przewodności idei marksistowsko-leninowskiej oraz naczelnej roli partii. Nie był to ruch wolnościowy. Jak zauważa Andrzej Stelmach, od początku wprowadzania reform politycznych istniał wobec ich wdrożenia silny opór, szczególnie na średnim szczeblu aparatu partyjnego i administracyjnego, który zdawał sobie sprawę z potencjalnych rzeczywistych efektów realizacji zasad przebudowy i nowego myślenia. Por. A. Stelmach, *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003, s. 35.

⁵ M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i całego świata*. PIW, Warszawa 1989, s. 39.

W swym programowym tekście Gorbaczow podkreślał znaczenie przyspieszenia, pomijając jednak ważny element, jakim była *jawność*. Biorąc pod uwagę późniejsze wydarzenia i ich następstwa, można założyć, iż właśnie te dwa ostatnie czynniki, czyli *uskorzenie* i *głośność* spowodowały kulminację kryzysu, doprowadzającą do ostatecznego rozpadu ZSRR. Przyspieszenie gospodarcze i systemowe spowodowało pogłębianie nierówności, a w niektórych przypadkach do tragicznych w skutkach awarii, jak w przypadku elektrowni atomowej w Czarnobylu w 1986 roku. Wewnętrzne wydarzenia w Rosji, od momentu rozpoczęcia wdrażania reform Gorbaczowa, potoczyły się w nieprzewidywanym przez sekretarza i jego otoczenie kierunku. Politycznie i społecznie Nowa Rosja kształtowała się w systemowym i społecznym chaosie, nazywanym metaforycznie „drugą smutą”⁶. Zdaniem wielu obserwatorów wydarzeń z lat pierestrojki, w tym najważniejszych postaci ze sceny politycznej, nowemu pierwszemu sekretarzowi nie zależało na fundamentalnej zmianie komunistycznego systemu panującego w Rosji Sowieckiej, chodziło raczej o zmianę jego fasady⁷, o naniesienie pewnych kosmetycznych korekt. Taką opinię wyrażała między innymi Galina Starowojtowa, naukowiec, dysydent i zwolennik demokratyzacji Rosji, znawczyni kwestii kaukaskich⁸. Sześć lat reform Michaiła Gorbaczowa, na skostniałym i pogrążonym w kryzysie politycznym organizmie nie doprowadziło do odczuwalnych społecznie pozytywnych zmian, spowodowało natomiast nieoczekiwane polityczne przesilenie w 1991 roku.

Kryzysowa sytuacja, która była następstwem wprowadzanych chaotycznie reform w różnych funkcjonalnościach państwa nabrzmiewała od 1990 roku, kiedy kwintesencją zmian politycznych było ustanowienie przez Zjazd Deputowanych Ludowych ZSRR stanowiska związkowego prezydenta. W marcu 1990 roku, decyzją Zjazdu, funkcję tę, właściwie automatycznie, objął Michaił Gorbaczow. Według Michaiła Hellera, autora jednej z najbardziej wnikliwych politycznych biografii Gorbaczowa, moment ten znacząco zaważył na reformie politycznej leninowskiej struktury władzy. Zmiana ta usunęła jeden z głów-

⁶ Taki tytuł nosi też praca Andrzeja Skrzypka: *Druga smuta. Zarys dziejów Rosji 1985 – 2004*, Warszawa 2004.

⁷ D. Remnick, *Zmartwychwstanie. Walka o nową Rosję*, Warszawa 1997, s. 25.

⁸ Galina Starowojtowa (1946-1998) – wykładowca Uniwersytetu Leningradzkiego, etnopsycholog, znawczyni spraw narodowościowych i konfliktów międzyetnicznych. W latach 1991 – 1992 była doradcą Prezydenta Rosji Borysa Jelcyna do spraw międzynarodowych. Starowojtowa była aktywnym przeciwnikiem wojny w Czeczenii, jednakże według relacji D. Remnicka była zwolenniczką utrzymania imperium (Por. D. Remnick *Zmartwychwstanie...*, s. 25). Próbowwała przeforsować projekt swoistej ustawy lustracyjnej, mającej blokować dostęp do funkcji publicznych aktywnym przedstawicielom totalitarnego reżimu. W 1998 roku została zastrzelona na klatce schodowej swojego domu. Tragiczna śmierć deputowanej uznawana jest za jeden z mordów politycznych w postsowieckiej Rosji.

nych czynników słabości sowieckiego systemu władzy – dała nieformalnemu gospodarzowi państwa, pierwszemu sekretarzowi partii komunistycznej, realną władzę, o którą nie musiał walczyć w ramach Biura Politycznego⁹. W wyniku instytucjonalnych zmian wytworzyła się nowa sytuacja. Dotychczasowy główny regulator i decydent, jakim było Biuro Polityczne KPZR, przekształciło się w kolejny podmiot walczący o wpływy¹⁰. Na politycznej scenie pojawiło się kilku nowych aktorów, w różnorodnych instytucjach – Radzie Prezydenta, Radzie Federacji, Radzie Ministrów, Radzie Najwyższej i Zjeździe Deputowanych Ludowych. W otwartym starciu o wpływy w państwie nie uczestniczyły jednak demokratyczne i wolnościowe ruchy, które coraz aktywniej, bez skrępowania, zaczęły się ujawniać w związkowych republikach – wszystko to, mimo przekonania głoszonego przez Michaiła Gorbaczowa, iż kwestia narodowa w ZSRR jest jest rozstrzygnięta¹¹. Sytuacja w znacznej części tych państw, w obliczu narastającego kryzysu centrali, kształtowała się według schematu wewnętrznej walki o władzę lub walki narodowowyzwoleńczej, zwłaszcza na zachodnich rubieżach sowieckiego imperium, w Estonii, Łotwie i Litwie, oraz na Kaukazie – w Gruzji, Armenii, najsłabiej związanych z radziecką imperialną tradycją, ale też z własnymi historycznymi sukcesami i porażkami w kreowaniu indywidualnej tożsamości państwowej, w często złowrogim otoczeniu.

W nieco innym kierunku *przebudowa i jawność* pchnęły losy słowiańskich republik Białoruskiej i Ukraińskiej – tu bardzo ważną rolę odegrały wcześniejsze działania rusyfikacyjne i walka o narodowy język¹². Obie republiki dotąd nie funkcjonowały w europejskiej świadomości jako państwa narodowe. Na mapie ZSRR wśród potencjalnych punktów zarzewia konfliktów narodowościowych, czy akcji narodowowyzwoleńczych, badacze wymieniali zazwyczaj republiki Azji Centralnej. Ku zaskoczeniu wielu tak się jednak nie stało. Upatrywany jako zagrożenie dla spójności systemu sowieckiego państwa czynnik religijny, domniemany radykalny islam, nie odegrał roli detonatora zjawisk narodowowyzwoleńczych. Niemiecki sławista Gerhard Simon, zwrócił uwagę, iż azjatyckie państwa, jako swoiste sztuczne twory stalinowskiej polityki, ze względu na tradycję i polityczną niedojrzałość nie były w stanie wygenerować

⁹ М. Геллер, *Седьмой секретарь. Блеск и нищета Михаила Горбачева*, London 1991, s. 393.

¹⁰ Zob. W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2004, s. 130.

¹¹ М. Геллер, *op. cit.*, s. 333.

¹² Niektórzy publicyści białoruscy uważają za początek pieriestrojki w Białorusi polemikę prasową, która wybuchła na temat języka białoruskiego. Problemy związane z nauczaniem tego języka w szkołach, a także używania go w miejscach publicznych w końcówce lat 80. zaczęły przybierać zupełnie nowe, zideologizowane formy. Por. С. Букчин, *Бело-Русская трагедия 1986 – 1999. Страна и народ в зеркале публицистики*, Warszawa 2000.

liberalnych idei, pozwalających na samoistne funkcjonowanie w nowej politycznej atmosferze¹³. Wolnościowy ferment natomiast zaktywizował się w relatywnie najbogatszych, najlepiej rozwiniętych republikach nadbałtyckich.

W krajach tych procesy wolnościowe zaczęły się już w 1988 roku. Zainicjowały je symboliczne gesty polityczne, takie jak zmiana atrybutów narodowych. Znaczącym aktem, podkreślającym chęć uniezależnienia od centrum, były ustawy językowe, nadające narodowym językom status państwowy. Społeczne ruchy i inicjatywy miały też często ponadnarodowy charakter, jak na przykład głośny „Bałtycki łańcuch”¹⁴, społeczeństwa coraz głośniej zaczęły się dopominać swych indywidualnych praw. Na wczesnym etapie ruchów niepodległościowych władzom centralnym w Moskwie wciąż zależało na zachowaniu terytorialnej spójności potężnego państwa, mimo iż coraz wyraźniej sytuacja wymykała się spod kontroli. W okolicznościach nabrzmiewającego kryzysu bałtyckiego Gorbaczow, już jako prezydent ZSRR, nie zawahał się użyć siły do stłumienia niepokojów na Litwie¹⁵. Nie inaczej było też w przypadku zamieszek wynikłych na tle etnicznym w azerskim Sumgaicie i Baku, gdzie do tłumienia niepokojów zostały wysłane oddziały specnazu pod wodzą generała Aleksandra Liebiedia¹⁶.

¹³ Mowa o Kazachstanie, Tadżykistanie, Kirgistanie, Uzbekistanie i Turkmenistanie. Por. G. Simon, *Warum Ging die Sowjetunion unter?* Berichte des Bundesinstituts für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien. 52, Köln 1995, s. 26.

¹⁴ „Bałtycki łańcuch” – z okazji 50 rocznicy zawarcia paktu Ribbentrop-Mołotow ludność z trzech nadbałtyckich republik związkowych utworzyła, trzymając się za ręce, tzw. szlak bałtycki symbolizujący ich wspólny los, a rozciągający się od Wilna do Tallina, o długości około 650 km. W happeningu wzięło udział około 1 mln osób. Nastroje te ożyły powtórnie, dając tym samym dowód na niezwykle skomplikowane stosunków międzynarodowych w tej części Europy, podczas obchodów 50 rocznicy zakończenia II wojny światowej w 2005 roku. Prezydent Litwy Valdas Adamkus oraz prezydent Estonii Arnold Rüütel odmówili wzięcia udziału w moskiewskich uroczystościach, uznając zakończenie wojny za początek nowej sowieckiej okupacji, natomiast prezydent Łotwy Vaira Vīķe Freiberga początkowo również kwestionowała sens obecności władz państwowych Łotwy na tych uroczystościach, jednakże ostatecznie zmieniła zdanie i przybyła do Moskwy.

¹⁵ W następstwie kryzysu politycznego i społecznego na Litwie prezydent Gorbaczow, po postawieniu Litewskiej Radzie Najwyższej ultimatum, zdecydował się na rozwiązania siłowe. 11 i 12 stycznia 1991 roku oddziały MSW ZSRR zajęły kilka kluczowych budynków w Wilnie, Kownie i Olicie. 13 stycznia 1991 roku w Wilnie doszło do tzw. „Krwawej niedzieli” (takim tytułem opatrzone czołówkę gazety *Московские Новости* z 15.01.1991). W nocy oddział specjalny MSW ZSRR „Alfa” szturmował gmach Radiokomiteu i wieżę telewizyjną. Zginęło kilkanaście osób, wprowadzono godzinę milicyjną.

¹⁶ Według Tadeusza Świętochowskiego reakcja władz centralnych była tak brutalna i zdecydowana, iż w styczniu 1990 roku liczba ofiar ludności azerskiej, szacowana na setki, przewyższyła liczbę zamordowanych wcześniej Ormian. Zob. T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, Trio, Warszawa 2006, s. 141.

Ostatecznym i radykalnym krokiem w coraz bardziej samodzielnej polityce republik związkowych były ogłaszane lawinowo deklaracje suwerenności w ramach ZSRR, przeradzające się miejscami w deklaracje o niepodległości państwowej. Jako pierwsze z tymi inicjatywami wystąpiły kraje nadbałtyckie, które nader aktywnie realizowały politykę gorbaczowowskiej jawności. W miarę rozwoju wypadków spod kontroli centrali wymykały się także republiki zakaukaskie: formalizując gest Gruzja¹⁷, a doprowadzając do jednego z najkrwawszych konfliktów schyłku ZSRR o Górski Karabach – także Armenia i Azerbejdżan. Co chyba najbardziej zaskakujące i rzadko komentowane, deklarację taką 12 VI 1990 roku, ogłosiła także radziecka *Republika Rosyjska*¹⁸, *wyznaczając tym samym ostateczny rytm rozkładu ZSRR. Zaistnienie tego faktu było ewidentnym sygnałem narastającego kryzysu w łonie partyjnej elity na samych szczytach sowieckiej władzy.* W obliczu nasilających się tendencji separatystycznych i konfliktów na tle narodowościowym, zwłaszcza na Kaukazie i w Azji Centralnej, potężny Związek Radziecki pod wodzą Michaiła Gorbaczowa stanął na skraju wojny domowej z wieloma frontami¹⁹.

Ostatnią decyzją prezydenta Gorbaczowa, znaczącą z politycznego punktu widzenia, było zainicjowanie referendum o utrzymaniu związkowego charakteru struktury państwowej ZSRR. Decyzję w tej kwestii podjęto na IV zjeździe Deputowanych Ludowych, bez określania szczegółowej daty jego odbycia. Już w styczniu 1991 roku, Rada Najwyższa ZSRR pod wodzą Gorbaczowa podjęła decyzję, iż 17 marca 1991 odbędzie się referendum o utrzymaniu odnowionego państwa związkowego. Pytanie referendalne nie mogło spotkać się z niechęcią głosujących:

¹⁷ Jako pierwsze, deklaracje o suwerenności ogłaszały kolejno: Estonia w dniu 16 XI 1988 roku, Litwa 18 V 1989, Łotwa – 28 VII 1989, Gruzja – 9 III 1990.

¹⁸ Ogłoszenie deklaracji o suwerenności państwowej Rosji, przyjętej zdecydowaną większością głosów, spotkało się z szerokim odzewem międzynarodowym. Pewna część rosyjskich elit komunistycznych wyznawała pogląd, iż republiki radzieckie, korzystając z federacyjnego ustroju, żyją na koszt moskiewskiego centrum. Deklaracja Rosji stała się również kolejnym katalizatorem przemian na geopolitycznej mapie Europy, 24 IX 1990 roku Niemiecka Republika Demokratyczna wystąpiła z Układu Warszawskiego, a 4 X 1990 roku doszło do zjednoczenia Niemiec. Niedługo po ogłoszeniu suwerenności przez Rosję, w 1990 roku uczyniły to także inne republiki radzieckie – 20 VI Uzbekistan, 23 VI Mołdowa, 16 VII Ukraina, 27VII Białoruś, 22 VIII Turkmenistan, 23 VIII Armenia, 25 VIII Tadżykistan, 23 IX Azerbejdżan, 25 X Kazachstan, 12 XII Kirgistan, co zapoczątkowało faktyczny rozpad ZSRR.

¹⁹ Według ustaleń W. Marciniaka w latach 1988-1991 na terenie ZSRR pojawiło się około 150 konfliktów o podłożu etnicznym, a około 20 z nich pociągnęło ofiary śmiertelne. Zob. W. Marciniak, *Rozgrabione imperium...*, s. 175.

*Считаете ли Вы необходимым сохранение Союза Советских Социалистических Республик как обновленной федерации равноправных суверенных республик, в которой будут в полной мере гарантироваться права и свободы человека любой национальности*²⁰.

Mimo problemów organizacyjnych²¹, wynik plebiscytu musiał być dla władz satysfakcjonujący, zwłaszcza dla najbardziej twardogłowych członków partii. Przy 80 procentach frekwencji za zachowaniem ZSRR opowiedziało się w skali całego państwa 76% głosujących. Najwyższe procentowe poparcie dla zachowania spójności ZSRR osiągnięto w republikach centralnoazjatyckich, bliskie 100 procent²². Rezultat referendum, mimo nie do końca reprezentatywnego, ale wciąż jednak znakomitego wyniku poszczególnych krajów związkowych, zobowiązywał władze ZSRR do podjęcia wszelkich możliwych działań w celu zapobieżenia rozpadu sowieckiego państwa.

Referendum – niestosowany (także nieznan) dotąd demokratyczny instrument wyrażenia opinii przez społeczeństwo było namacalnym pokłosiem jawności pieriestrojki. Paradoksalnie, zastosowanie tego typu narzędzia, oprócz potwierdzenia politycznie oczekiwanych tendencji w społeczeństwie radzieckim, sprzyjało nastrojom wolnościowym i wspierało społecznie niepopularną, głównie ze względów ekonomicznych, gorbaczowowską reformę i jej moduł *glasnosti*. Szczególnym przypadkiem w skali całego ZSRR była rola Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, największego podmiotu federalnego związku. Funkcja Rosji, jako przewodniej republiki w sowieckiej mozaice, miała pewne zalety, ale była także obciążona specjalną odpowiedzialnością za organizowanie systemu politycznego całego związku. Odpowiedzialność ta komplikowała funkcjonowanie aparatu moskiewskiej „wierchuszki”.

Zgodnie z tą tezą, wszelkie zmiany w Rosji pociągały konsekwencje dla całego państwa, a marcowe referendum stało się w istocie dodatkowym czynnikiem i impulsem dla poważnych zmian systemowych. Mieszkańcy Federacji Rosyjskiej wypowiedzieli się przy tej okazji również w sprawie powołania w republice nowego ciała politycznego – Prezydenta Republiki. W wyniku zgody większości głosujących urząd ten został wprowadzony, a wybory po krótkiej i intensywnej kampanii odbyły się 12 czerwca 1991 roku.

²⁰ P. Медведев, *Советский Союз. Последний год жизни*, Права Человека, Москва 2003, s. 48.

²¹ W referendum odmówiły udziału kraje nadbałtyckie Estonia, Litwa, Łotwa, Gruzja, Mołdawia i Armenia. W Kazachstanie z kolei pytanie sformułowane było w sposób uproszczony, pominięto w nim fragmenty o prawach człowieka oraz federacyjnym ustroju.

²² Uzbekistan 93% poparcia, Kazachstan 94%, Azerbejdżan 93%, Kirgizja 94,5%, Tadżykistan 96%, Turkmenia 98%. Wyniki podają za: P. Медведев, op. cit., s. 49.

Pozytywny dla władz wynik referendum ogólnozwiązkowego za utrzymaniem sojuszu związkowego nie spowodował niestety załagodzenia napiętej sytuacji. Od tego momentu, do przyczyn pogłębiającego się kryzysu sowieckiego państwa i jego gospodarki dopisać można zjawisko dwuwładzy prezydenckiej w Moskwie. W zaostrzaniu się tego kryzysu niebagatelną rolę odgrywały osobiste ambicje dwóch głównych rywali – prezydenta ZSRR Michaiła Gorbaczowa oraz – co wielce istotne – wzmocnionego bezprecedensowym w rosyjskiej historii powszechnym wyborem z niepodważalnym poparciem i zwycięstwem już w pierwszej turze, prezydenta Rosji Borysa Jelcyna²³. Zdaniem historyka Roja Miedwiediewa²⁴, uczestnika i bezpośredniego obserwatora tamtych wydarzeń, stanowisko Prezydenta RFSRR nosiło znamiona celowej destabilizacji układu sowieckiej władzy i było de facto rozpoczęciem konstruowania państwa „cienia”, funkcjonującego w opozycji do całego ZSRR.

Niejasne rozproszenie kompetencji i nasilająca się tzw. „wojna praw”²⁵ powodowały systematyczne osłabianie politycznego znaczenia głowy radzieckiego państwa. Mimo swego jeszcze stosunkowo młodego wieku, Michaił Gorbaczow, jak dotąd żaden z jego poprzedników, zaczął nagle tracić wpływy, a co za tym idzie możliwość oddziaływania na otaczającą go rzeczywistość. Rozpoczęta w Nowo-Ogariowo pod Moskwą procedura odnawiania związku, zgodnie z wolą społeczeństwa i postanowieniem Rady Najwyższej ZSRR, wobec wszystkich wyżej wymienionych przesłanek skazana była na niepowodzenie.

²³ Borys Jelcyn zdobył w tych wyborach 57,3% głosów poparcia.

²⁴ Roj Aleksandrowicz Miedwiediew – ur. w 1925 roku w Tbilisi, radziecki działacz polityczny, historyk i publicysta. Po odbyciu służby wojskowej w Armii Czerwonej w okresie II wojny światowej, ukończył studia filozoficzne na Uniwersytecie w Leningradzie. W latach 1951-1957 pracował jako nauczyciel historii i dyrektor wiejskiej szkoły. Wstąpił do KPZR w 1956 roku. W 1969 roku został z partii wykluczony za opublikowanie, do dziś najbardziej znanej swojej pracy o stalinizmie pt. „К суду истории”. Od 1971 roku poświęcił się nauce. Jest autorem ponad 40 prac z zakresu historii, pedagogiki, socjologii. W latach 1989-1991 Miedwiediew był deputowanym ludowym ZSRR. Na podstawie doświadczeń z tamtego czasu, w 2003 roku opublikował pracę pt. *Советский Союз. Последний год жизни*. Ma brata bliźniaka Žoresa, biotechnologa i genetyka, który od 1973 roku przebywa na emigracji w Anglii. Roj Miedwiediew opublikował kilka prac poświęconych prezydenturze Władimira Putina. Ostatnio w tym cyklu, nakładem wydawnictwa Wriemia, wyszła książka: *Владимир Путин. Второй срок* (2006).

²⁵ „Wojna praw” – z początkiem 1991 roku, zwłaszcza w związku z zaostrzoną sytuacją w krajach nadbałtyckich przybrała na sile konflikt instytucjonalny, polegający na uchwalaniu w republikach związkowych praw, najczęściej sprzecznych z centralnymi regulacjami odnoszącymi się do całości ZSRR. Linie najostrejszego konfliktu przebiegały zwłaszcza w przypadku ustaw i decyzji budżetowych. Na przykład Parlament Federacji Rosyjskiej przyjął decyzje o podniesieniu stawek emerytalnych oraz ustawy o prywatnych środkach produkcji, występując ponad budżetem związkowym, z którego pochodziły środki. Por. P. Медведев, op. cit. s. 34.

Napięcie na szczytach władzy, zwłaszcza po wyborze Jelcyna na urząd prezydenta Rosyjskiej Federacji stale wzrastało. Poreferendalna sytuacja w Związku Radzieckim nie ulegała znaczącej poprawie. Część najbardziej niezadowolonych z rozwoju sytuacji postanowiła podjąć próbę zapobieżenia planowanym zmianom. Dogodnym do tego momentem okazały się dni ostatniej dekady sierpnia 1991 roku.

Dokładnie 20 sierpnia 1991 roku zaplanowano uroczystości podpisania nowej umowy związkowej. Dzień przed planowanymi w Moskwie uroczystościami, 19 sierpnia, przygotowujący się do nich prezydent Gorbaczow został zaarrestowany w swojej rezydencji wypoczynkowej Foros na Krymie. Przygotowującego się do – jak się wydawało – najważniejszej od wielu lat politycznej ofensywy radzieckiego prezydenta, na własne życzenie dość mocno odizolowanego od bieżących problemów Moskwy²⁶, łatwo było odciąć od wszelkiej komunikacji i dostępu do informacji. Gorbaczow był zaskoczony. Przewrót pod wodzą ośmiuosobowego Komitetu Stanu Wyjątkowego (ГКЧП), w którego skład wchodziłi najwyżsi urzędnicy ZSRR²⁷ potrwał zaledwie 3 dni – od 19 do 22 sierpnia. Pucz zakończył się fiaskiem, głównie ze względu na brak poparcia armii, która odmówiła szturmu na znajdujący się na nabrzeżu rzeki Moskwy budynek parlamentu zwany „Białym Domem”, w którym pozostawali opozycyjni wobec Komitetu deputowani. Niebagatelne znaczenie miał także wzrastający autorytet oraz zdecydowane kroki przeciwnika puczystów, niezwykle aktywnego wówczas, pozostającego w centrum wydarzeń prezydenta Borysa Jelcyna²⁸.

Roj Miedwiediew wspomina, iż celem puczystów nie było przejęcie władzy, lecz nakłonienie Gorbaczowa do odwrotu od reform i procesu nowoogariowskiego. Taka ocena tamtych wydarzeń prowokuje liczne interpretacje poczynań i inspiracji inicjatorów przewrotu. Pucz, ze względu na swoje nie do końca jasne niepowodzenie, budzi wśród rosyjskich historyków i publicystów liczne

²⁶ Rezydencja prezydencka była nowa, bardzo dobrze zabezpieczona technicznie i w odosobnionym miejscu, wybudowana na zlecenie Gorbaczowa, kiedy objął on funkcję pierwszego sekretarza KPZR.

²⁷ W skład Komitetu weszli: wiceprezydent ZSRR Giennadij Janajew, pierwszy zastępca przewodniczącego rady bezpieczeństwa ZSRR Oleg Baklanow, przewodniczący KGB ZSRR Władimir Kriuczukow, premier ZSRR Walentin Pawłow, minister spraw wewnętrznych Borys Pugo, minister obrony ZSRR Dimitrij Jazow, przewodniczący Związku Chłopskiego ZSRR Wasilij Starodubcew oraz przewodniczący związku przedsiębiorstw Państwowych Alieksandr Tiziakow.

²⁸ Jak donoszą biografowie Jelcyna oraz obserwatorzy tamtych wydarzeń, prezydent, mimo iż mógł pozostać poza Moskwą, gdzie zastała go informacja o wprowadzeniu Stanu wyjątkowego zdecydowanie sprzeciwił się szefowi swojej ochrony Aleksandrowi Korżakowowi i powrócił do stolicy. Patrz A. Коржаков, *Борис Ельцин: от рассвета до заката. Послесловие*, «Детектив-Пресс», Москва 2004.

kontrowersje. Nie brakuje opinii, iż za całym przedsięwzięciem stał sam Gorbaczow, chcący odwrócić tym sposobem bieg historii, któremu nowego rytmu nadało marcowe referendum i wybór prezydenta Rosji. Inni obserwatorzy uważają, iż jedynym wyraźnym beneficjentem tej akcji był Borys Jelcyn, którego nie aresztowano na początku akcji, tak jak Gorbaczowa²⁹. Spośród bardziej prozaicznych powodów, jak się wydaje mało prawdopodobnych, wymieniane są osobiste obawy przywódców przewrotu o utratę swoich stanowisk jako skutek wprowadzanych reform³⁰. Upadek moskiewskiego puczu jedynie odsunął w czasie ostateczny rozpad imperium. Wielu radykalnych komentatorów postrzega sierpniowy pucz jako ingerencję sił amerykańskich w sprawę rozpadu ZSRR, należy do nich Giennadij Zjuganow. Agresywne i negatywne nastawienie wobec puczystów, którzy w oficjalnej historiografii uważani są za obrońców starego układu, wyraża także radykalny pisarz i publicysta Aleksander Prochanow, upatrując w upadku ZSRR ingerencję sił zewnętrznych, wrogich Rosji³¹.

Путч в августе, три дня загадочной фантсмагории – это крохотный эпизод гигантских процессов. Их можно поздравить, они победили. Они добились разрушения Империи, уже второй раз за это столетие, они добились полного разрушения всех потенциалов – экономического, морального, территориального. Они вычеркнули нас из истории. Огромная группировка народов лишена истории.

²⁹ Zob. więcej: P. Медведев, *Советский Союз. Последний год жизни*, Права Человека, Москва 2003, s. 116.

³⁰ Zob. A. Рубби, *Ельциниада. Первое десятилетие постсоветской России*, пер. В. Гайдук, «Международные отношения», Москва 2004, s. 91-112.

³¹ Aleksander Prochanow – ur. 1938 roku w Tbilisi. Jedną z głównych figur na scenie narodowo-patriotycznej współczesnej Rosji. W 1960 roku ukończył Moskiewski Instytut Lotniczy, pracował jako leśnik i inżynier w Karelii, W latach 1960-1970 współpracownik gazety „Prawda”. W latach 60. korespondent „Litieraturnoj gazety”. Pracował w Afganistanie, Nikaragui, Kambodży i innych punktach konfliktów. W 1971 roku wydał swoje pierwsze publicystyczno-beletrystyczne prace: *Иду в путь мой* i *Письма о деревне*. W 1972 roku został przyjęty do Związku Pisarzy ZSRR. Autor ponad 30 powieści i opowiadań, a także zbiorów publicystyki. W latach 1989-1990 główny redaktor pisma „Sowieckaja Litieratura”. Od 1990 roku aktywny publicysta, silnie zaangażowany w ideę restauracji Imperium Rosyjskiego, jako główny redaktor pierwotnie pisma „Dien”, a później, od 1993 roku, tygodnika „Zawtra”. Prochanow jest także autorem tekstu *Слово к народу* (15.07.1991), swego rodzaju manifestu podpisanego przez rosyjskich działaczy komunistycznych i intelektualistów nawołującego do odejścia od zgubnych reform pieriestrojki. Ze względu na ten tekst i poparcie okazane puczystom w sierpniu 1991 roku, Prochanow bywa określany jego głównym ideologiem. W przygotowaniu jest pierwsza polska monografia poświęcona tej postaci autorstwa Aleksandra Wawarżniczaka pt. *Imperialista, technokrata, mistyk. Twórczość literacka i publicystyczna Aleksandra Prochanowa*.

Мы все обречены на мучительно долгое самоедство. Мы проиграли весь XX век, а может быть, и XXI – тоже. Их можно поздравить с крупнейшей стратегической победой. Все, к чему стремилось традиционное русское сознание еще с древности, от Калиты, включая последних выродившихся государственных мужей, сознание утомленное, искрученное, деморализованное шестилетней перестройкой, – все это рухнуло³².

Takie tradycjonalistyczne podejście do wielkości zgubionego przez pieriestrojkę, a potem przez nieświadomie ją wspierających puczystów, stało się wyznacznikiem nowego patriotycznego myślenia w kategoriach imperium wielu intelektualnych i politycznych środowisk nowej Rosji. Nie ulega jednak wątpliwości, iż bieżącą konsekwencją, nieudaną wszak, zamachu A.D. 1991 było ostateczne zaprzepaszczenie procesu odnowy związku, zwanego procesem nowoogariowskim, co zadecydowało o rychłym rozpadzie ZSRR, który dopełnił się w Viskulach. Pragmatyka wydarzeń politycznych w ZSRR u progu ostatniej dekady XX stulecia wciąż nie jest do końca wyjaśniona. Wydaje się jednak, iż na definitywnym i sensacyjnym upadku tego państwa zaważyły nie tyle wydarzenia ostatnich miesięcy 1991 roku, ile osobowość i splot zdarzeń wokół postaci Michaiła Gorbaczowa, począwszy od 1985 roku. Złożenie urzędu przez pierwszego i ostatniego zarazem prezydenta ZSRR było w tym przypadku paradoksalną formalnością, jako że jego wpływ na bieg zdarzeń w kraju nigdy nie powrócił do stanu sprzed sierpniowego przewrotu, a odchodzący ze stanowiska sekretarz-reformator był już wówczas głową nieistniejącego na mapach świata państwa. Od spektakularnego i w wielu miejscach tragicznego w skutkach upadku ZSRR rozpoczęła się nowa historia kontynentu, pisana od tej pory w kilkunastu niezależnych tomach.

2. Ideowe przebudzenie

Politycznie burzliwy okres prezydentury Borysa Jelcyna, przy dynamicznie fragmentującej się elicie i coraz większej stratyfikacji społecznej, nie sprzyjał stabilności i spójności młodego rosyjskiego państwa, rosnącego na gruzach swego wielkiego poprzednika. Zatrącenie ontologicznego bezpieczeństwa, opartego o „zaufanie”³³ i wszechobecne służby bezpieczeństwa, w warunkach

³² Cytat pochodzi z wywiadu, którego Aleksander Prochanow udzielił Andriejowi Nowikowowi dla redagowanej przez siebie gazety „Dien”. Data publikacji nieokreślona. Na wypowiedź tą powołuje się w swej pracy również Roj Miedwediew (P. Медведев, op. cit., s. 117). Tekst wywiadu, pochodzący z portalu Fundacji Michaiła Gorbaczowa (www.gorby.ru), zachowany jest w archiwum autora niniejszej pracy.

³³ Bezpieczeństwo ontologiczne to kategoria socjologiczna opisująca stan jednostki lub społeczeństwa, w którym nienaruszone są więzi i zaufanie między jego uczestnikami. Taki

rozpędzonej pieriestrojki dotknęło szerokie masy społeczne. Proces tracenia wiary w państwo i jego działania pogłębiał się w Związku Radzieckim jeszcze zanim do władzy na Kremlu doszedł Michaił Gorbaczow. Można zatem zaryzykować tezę, iż społeczeństwo komunistycznej Rosji weszło w okres przemian już pozbawione spajającego jego skomplikowaną strukturę istotnego elementu. Takim czynnikiem mogła być partia komunistyczna ZSRR, ze swymi satelickimi odgałęzieniami w Europie Środkowej oraz leninowsko-marksistowska ideologia, czy potężna armia z licznymi zadaniami realizowanymi dla dobra komunizmu w różnych regionach świata.

Próby reformowania skostniałego systemu spowodowały podważenie tych elementów i zachwiały strukturą tak dalece, iż po wielkim radzieckim konglomeracie, pod koniec 1991 roku, dla obywateli tego państwa oprócz i tak zaniedbywanej sfery symbolicznej nie pozostało właściwie nic³⁴. Reformy państwa prowadzone w sposób chaotyczny, osłabiały go funkcjonalnie, ale także prestiżowo. Społeczności byłego ZSRR, w tym Rosji, straciły zaufanie do państwa, które ich zawiodło, zwłaszcza w kontekście zmian ekonomicznych, zubożających znaczną część ludności kraju. Rozpad ZSRR, niesiony falą demokratyzacyjną – pociągnął za sobą zmianę systemu politycznego.

Według typologii modeli zmian, autorstwa brytyjskiego politologa Samuela Philipsa Huntingtona, była to typowa transformacja, co oznacza, iż w inicjacji zmiany wzięły udział wyłącznie dotychczasowe elity polityczne, bez udziału czynników zewnętrznych czy opozycyjnych ruchów społecznych³⁵. Wydaje

stan sprzyja poprawnemu, zdrowemu funkcjonowaniu i rozwojowi. Bezpieczeństwo ontologiczne osiągnane jest w warunkach zaufania, które wyrabia się w jednostkach od dzieciństwa – jest to zaufanie pierwotne, okazywane opiekunom. Por. A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, PWN, Warszawa 2006, s. 56.

³⁴ Sytuację takiej nieuzasadnionej pustki i bezsensu w warunkach wojskowej służby, jako pierwszy po 1991 roku ciekawie przedstawił w swym projekcie kinowym *9 Poma* (2005) Fiodor Bondarczuk. Reżyser, z perspektywy 15 lat funkcjonowania nowego państwa, pokazał historię kompanii radzieckich żołnierzy zaangażowanej w konflikcie afgańskim niemal do samego końca istnienia ZSRR, do momentu wycofania wojsk radzieckich z terenów działań. Obraz, mimo licznych zarzutów o podrabianie amerykańskich filmów wojennych i taniego efekciarstwa, zyskał w Rosji niebywałą sławę. Ze względu na niekonwencjonalne podejście do znanych, ale dotąd nieporuszanych kwestii związanych z interwencją afgańską, poświęceniem jednostki na rzecz upadającego państwa, osadzeniem człowieka w trudnym nurcie wciąż żywych w pamięci wielu rosyjskich obywateli historii, która zmieniała swój bieg z dnia na dzień, produkcja spotkała się w 2005 z ciepłym przyjęciem widzów i krytyki.

³⁵ Huntington wymienia jeszcze trzy inne modele zmiany demokratycznej: zastąpienie (*replacement*), kiedy dotychczasowe elity zostają zastąpione innymi, przemieszczenie (*transplacement*), kiedy elity opozycyjne i rządzące podejmują wspólne kroki do zmiany oraz interwencja (*intervention*), kiedy w zmianę systemową zaangażowane są siły zewnętrzne. Por. A. Stelmach, *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*, Poznań 2003, s. 21.

się, iż wyłącznie taka zmiana mogła zaistnieć w rosyjsko-radzieckich realiach. Jest to ściśle związane z tradycyjnym rozdarciem, jakie występowało między rosyjską, imperialną elitą a społeczeństwem, czy raczej rozproszonymi społecznościami³⁶. Rewolucja bolszewicka 1917 roku, obalając carat, niosła na swym sztandarze hasła przekazania władzy w ręce ludu. Niestety, strukturalna niemoc i wielkie obszary niespójności społecznej nie sprzyjały rozwojowi społeczeństwa obywatelskiego, które mogłoby kształtować elitę czy też dynamicznie do niej przenikać. Autorzy opracowania Rosyjskiej Akademii Nauk na temat transformacji społecznej w Rosji zwracają uwagę, iż ma to ścisły związek z relacją władzy i własności, która już w początkach Ruskiej państwowości została zdefiniowana według tradycji Wschodu. Władza, w opinii rosyjskich socjologów, pojawia się przed własnością, a sama własność, w procesie rozwoju historycznego jest jedynie „funkcją władzy”. Władza i sposób jej sprawowania bywa definiowana w przypadku Rosji poprzez strukturę stosunków własnościowych, które mają podstawową rolę w przypadku formowania struktury społecznej³⁷. Rozdźwięk, na który wskazują przytaczani wyżej badacze spowodował całkowitą izolację społeczeństwa od elity. Zapoczątkowany przez Gorbaczowa proces przyspieszenia zmian w ramach nomenklatury był także częściową odpowiedzią na modernizację nauki i liberalizację, która stopniowo od momentu chruszczowowskiej odwilży, wprowadzała do życia publicznego nowe, coraz bardziej liberalnie nastawione jednostki.

Warunki i pociągające je społeczne koszty przemian, co znamienne, realizowane były, z drobnymi wyjątkami, w postaci referendum w 1991 i 1993 roku, poza jakimkolwiek wpływem społecznym. Według ujęć socjologicznych sytuacja izolacji społeczeństwa od rządzącej elity mogła wywołać w wielu grupach przeżycie traumatyczne. Traumą może być w tym przypadku zjawisko o sprecyzowanych parametrach: czasowych, treściowych, o osobliwych źródłach –

³⁶ Według autora niniejszej pracy, liczne grupy etniczne i kulturowe skupione pod berłem Imperium Rosyjskiego, a następnie w ramach politycznej kontroli Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, nie powinny być określane mianem jednolitego społeczeństwa. Tezę tę może potwierdzać geografia rozpadu Związku Radzieckiego: tendencje separatystyczne w samej Rosji oraz państwach powstałych w wyniku rozpadu ZSRR. Wskazaniem wydaje się zatem szersze zakreślenie tego problemu, który, często niedostrzegany, powoduje zamęt pojęciowy i krzywdzące uproszczenia interpretacyjne, mówiące globalnie o rosyjskim czy radzieckim „społeczeństwie”.

³⁷ Por. *Трансформация социальной структуры и стратификация российского общества*, red. З. Голенкова, РАН, Москва 1998, s. 4. Badacze wskazują na kilka momentów w dziejach rosyjskiej państwowości, kiedy pojawiała się szansa na przełamanie takiego układu. Były to: powstanie dekabrystów w 1825 roku, rewolucja lutowa i październikowa na początku XX wieku a także czas pieriestrojki Michaiła Gorbaczowa i następująca wraz z nim transformacja ekonomiczna.

często postrzegane jako narzucone, zewnątrzpochodne³⁸. Mogą to być rewolucje, radykalne reformy gospodarcze, zamachy, ujawnienia prawdy o przeszłości, przegrane wojny. Wnikliwej analizie poddał te zagadnienia Piotr Sztompka, w którego opisie traumy kulturowej czytamy:

Traumatogenne zdarzenia, lub sytuacje, które zostały zinterpretowane kulturowo jako traumatyczne, są stanem niezwykłym, niecodziennym: stanem rozpadu, zakłócenia, zaburzenia, dysonansu, pod warunkiem, że jest on przeżywany jako bolesny, szkodliwy, nieprzyjemny lub odrażający³⁹.

Bardzo interesujące i wiele znaczące dowody kulturowe na to, iż czas pierestrojki spowodował istotne społeczne zaburzenia i zakłócenia stabilności, od lat utrwalanej w ściśle określonych ramach życia społecznego, przywołuje amerykańska antropolożka kultury Nancy Ries, autorka znakomitej pracy na temat językowych zachowań Rosjan w okresie pierestrojki⁴⁰. Na bazie swoich badań, przeprowadzonych w latach przełomu w Moskwie i innych miastach Rosji, autorka doszła do ciekawych wniosków opisujących stan ducha i mentalność społeczną tamtego okresu. Ries wskazuje na specyficzną formę komunikacji o cierpieniu, które, jak dowodzą wielcy rosyjscy myśliciele i pisarze, nie jest niczym wyjątkowym w tradycji rosyjskiej⁴¹. Badaczka stworzyła gatunkowy katalog *lamentacji*, jako formy komunikacji i składowej części większości dialogów prowadzonych w okresie transformacji. Według Ries wypowiedziane litanie i lamentacje miały charakter swoistego świętego rytuału, podnoszącego każdą rozmowę do statusu współczesnego eposu o Rosji, jej problemach i cierpie-

³⁸ W tym przypadku owa zewnętrzność narzuconych zmian ma swoje źródła w wyobcowanej elicie rządzącej, która przez masy społeczne traktowana była jako struktura wychodząca ponad społeczeństwo.

³⁹ P. Sztompka, *Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji*, ISP PAN, Warszawa 2000, s. 26 (wyróżnienie oryginalne).

⁴⁰ Н. Рис, *Русские разговоры. Культура и речевая повседневность эпохи перестройки*. НЛЮ, Москва 2005. Wyd. oryginalne N. Ries, *Russian Talk. Culture and Conversation during Perestroika*, Ithaca and London 1997.

⁴¹ Fiodor Dostojewski w jednym z artykułów z *Dziennika pisarza* wyraźnie podkreśla tę, jak się wyraża, ściśle rosyjską cechę: *Я думаю, самая главная, самая коренная духовная потребность русского народа есть потребность страдания, всегдашнего и неутолимого, везде и во всем. Этою жаждою страдания он, кажется, заражен искони веков. Страдальческая струя проходит через всю его историю, не от внешних только несчастий и бедствий, а бьет ключом из самого сердца народного. У русского народа даже в счастье непременно есть часть страдания, иначе счастье его для него неполно.* (Ф. Достоевский, *Дневник писателя* Т. I, АСТ, Москва 2004, s. 53).

niach jej mieszkańców. Litanie mogły być antysowieckie i prosowieckie, antyreformatorskie oraz populistyczne. We wszystkich wypowiedziach utrzymanych w stylistyce tego gatunku można odczytać pewne wspólne cechy, takie jak: składanie odpowiedzialności za swój los na innych, fatalistyczne pojmowanie losu. Zwyczajową tematyką takiej litanii był niedostatek lub utrata dóbr czy też bezpieczeństwa ekonomicznego. Wypowiedzi takie w znakomitej większości były charakterystyczne dla kobiet, ogarniętych pesymizmem i zorientowanych na spokojną przeszłość gwałtownie zerwaną w wyniku reform pieriestrojki⁴².

W tej wyjątkowej, jak dowodzą badacze, traumatycznej sytuacji, społeczeństwa transformacji ustrojowej pozostały w swoistej ideowej pustce. Do roli wypełnienia tej luki w zaczęła pretendować religia. Sam komunizm, w formie jaką przybrał w Związku Radzieckim, nosił liczne cechy religii. W kontekście istotnym dla spójności społecznej jego cechą była wspólnotowość, której w nagły sposób zabrakło. Uwagę na to zjawisko zwrócił Marcin Kula, według którego zdaniem hasła wspólnotowości były bliskie również ideologom komunistycznym, i – choć na wielu płaszczyznach system okazywał się nader szowinistyczny, to nigdy nie rezygnował ze znanych jednoczących haseł, jak np. *Proletariusze wszystkich krajów łączcie się!*⁴³.

W opinii Józefa Tischnera komunizm był nie tylko zaprzeczeniem religii, ale był też jej parodią. Proponowana przez komunizm „więź” – „komuna”, pisze Tischner, była swoistym przeinaczeniem więzi religijnej⁴⁴. Poczucie wspólnotowości było podtrzymywane także w warstwie języka. Przykładem takiego znaku językowego jest zwrot „towarzyszu”, stosowany wewnątrz grupy partyjnej dla podkreślenia bliskości i swojskości⁴⁵.

W obliczu upadku systemu, poczucie wspólnotowości mogły rekompensować istniejące kościoły i religie, albo rozprzestrzeniające się w szybkim tempie i korzystające z postsowieckiej strukturalnej słabości kościołów oficjalnych różnorodne ruchy parareligijne czy sektanckie⁴⁶, często o neopogańskim,

⁴² Wielu socjologów zwraca także uwagę na istotny czynnik wieku osób nostalgicznie zwracających się do przeszłości, która z perspektywy dojrzałości może stanowić miłe wspomnienie lat młodości, kiedy wiele problemów życia codziennego nie było identyfikowanych, a witalność charakterystyczna dla młodych ludzi rekompensowała większość niedostatków.

⁴³ M. Kula, *Religiopodobny komunizm*, Kraków 2003, s. 53.

⁴⁴ J. Tischner, *Cienie przeszłości, czyli wiara w świecie napiętowanym komunizmem* [w:] *Religie i kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych*, Pod red. I. Borowik i A. Szyjewskiego, Nomos, Kraków 1993, s. 41.

⁴⁵ Fakt językowego wyznaczania granicy partii, czyli wspólnoty był nieodzowny, gdyż np. w Polsce czy Radzieckiej Rosji nie wszędzie stosowano znaczki partyjne, jak to miało miejsce choćby w NRD. Por. M. Kula, op. cit. s. 54.

⁴⁶ W przypadku sekt warto pamiętać, iż są to zazwyczaj ruchy już „zbawionych”, inaczej niż wszystkie ugrupowania religijne, które dopiero „dążą do zbawienia”.

mistycznym i ezoterycznym zabarwieniu. Takie, zazwyczaj jednak marginalne, parareligijne ruchy uaktywniają się zwykle w okresach przełomów społeczno-kulturowych. Przez brak uwikłania w istniejące struktury stają się swoistymi katalizatorami reakcji na zmiany, generując i testując nowe definicje kulturowe w odpowiedzi na pojawiające się w społeczeństwach transformacji napięcia i potrzeby⁴⁷. Ruchy mistyczne można było zaobserwować także w innych krajach postsowieckich, jak choćby na Ukrainie, której niepodległość została wymuszona wydarzeniami moskiewskiego sierpnia 1991 roku. Jednym z głośniejszych ruchów tego typu było ugrupowanie Lwa Sylenki, nazywanego nauczycielem i prorokiem panteistycznej RUNwiry, niechrześcijańskiego ukraińskiego wyznania, którego najwyższy Byt *Dżaboh* jest tożsamy z Ukrainą. Według Sylenki bóstwo wysłało go na ukraińską ziemię, aby wyzwolił duchowo Ukraińców, zwłaszcza tych będących pod religijnym panowaniem innych⁴⁸.

W sytuacji rosyjskiej nastąpił stopniowy, lecz nie masowy, powrót społeczeństwa na łono cerkwi prawosławnej, jako wiodącego wyznania religijnego tego obszaru⁴⁹, jednocześnie tradycyjnie związanego z rosyjską imperialną państwowością. Rola Cerkwi prawosławnej w kontekście uwspólnotowienia społeczeństwa jest realizowana dwojako: poprzez obrządek liturgiczny oraz nawiązanie do tradycji symfonii Cerkwi z państwem. Jednocześnie zatem, rosyjska Cerkiew prawosławna może wypełniać dwie role – podtrzymania w warstwie sakralnej poczucia wspólnoty oraz poczucia nadszarpniętej po rozpadzie ZSRR imperialnej dumy niektórych środowisk. Zgodnie z zaobserwowanym tendencjami, duża część aktywistów Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, budowała swą nową tożsamość w nawiązaniu do tradycji przedrewolucyjnych.

⁴⁷ T. Doktor, *Nowe ruchy religijne w postkomunistycznej Europie [w:] Religie i kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych...*, op. cit., s. 168.

⁴⁸ Oczywiście Syłence chodzi o rosyjską Cerkiew Prawosławną i Patriarchat Moskiewski, który blokuje zawiązanie autokefalii w Kijowie. Szerzej na temat ruchów mistycznych w postsowieckiej Ukrainie patrz: W. Pawluczuk, *Ukraina. Polityka i mistyka*, Nomos, Kraków 1998.

⁴⁹ Osłabiona początkowo cerkiew prawosławna nie była jedynym wyznaniem, które odbudowywało swoje społeczne wpływy i znaczenie na postsowieckim terytorium. Praktycznie od 1990 roku swoją działalność, jeszcze w ZSRR, stopniowo reaktywował Kościół katolicki. Według obserwacji kapłanów, którzy uczestniczyli w procesie przywracania znaczenia religii na terytoriach byłego ZSRR, w początkowej fazie jego rozpadu rozróżnienie wyznania nie miało wszędzie kluczowego znaczenia, bardzo istotną w życiu lokalnych społeczności była za to obecność osoby duchownej i jej duszpasterska praca wedle zasady *Ubi oves ibi pastor* (Gdzie owce, tam pasterz; Lb, 27, 17). Pogłębione refleksje na ten temat można odnaleźć we wspomnieniach polskich duchownych, którzy uczestniczyli w procesie odnawiania kościoła katolickiego w Rosji i na terenach byłego ZSRR. Zob. więcej: ks. T. Pikus, *Byłem świadkiem przełomu. Wspomnienia z Moskwy. Lata 1990 – 1992*, Fundacja im. Prymasa Tysiąclecia, Warszawa 1994, s. III.

Wielu z nich masowo opuszczało partię i przyjmowało prawosławie, niemal tak, jakby chodziło o prostą zmianę partyjnej legitymacji⁵⁰.

Proces identyfikacji z prawosławną Cerkwią zdynamizował się szczególnie w latach 1989 – 1992. W 1989 roku tak zwani „ateiści” stanowili wciąż ponad połowę badanych, za to już w drugiej połowie 1992 roku liczba osób podających się w badaniach za ateistów zmalała do 28%. Równoległe osoby prawosławne stanowiły już wtedy 47% respondentów, a procentowy udział „wierzących” w Rosji wynosił 57%. Walientina Czesnokowa, autorka opracowania na temat powrotów Rosjan na łono Cerkwi prawosławnej⁵¹ uważa, iż proces erozji ateistycznego światopoglądu rozpoczął się znacznie wcześniej, ale przebiegał w ukryciu. Była to reakcja społeczna na słabnącą i w coraz większym stopniu kompromitującą się światopoglądową linię partii. Negatywną percepcję społeczną pogłębiła gorbaczowowska jawność, która wspomogła obnażenie nihilistycznych i koniunkturalnych postaw partyjnych towarzyszy, dalekich od rewolucyjnej ideowości sprzed kilkudziesięciu lat⁵².

Prawosławie, z którym identyfikują się współcześni Rosjanie, szczególnie tzw. „nowi prawosławni” z początków ostatniej dekady XX wieku, to nie tylko kategoria czysto religijna, lecz także, dla wielu z nich, specyficzna konstrukcja sentymentalno-ideowa, która, dzięki swej specyfice, może być szeroko wykorzystywana na przykład w celach marketingowych. Badania dowodzą, że wielu nowych prawosławnych nie przyjmuje religii jako wyznania, ale wyłącznie jako pewien styl życia. To nic więcej jak nostalgiczna asocjacja z czymś pierwotnym, stabilnym i trwałym, tęsknota za minioną Rosją, za krajem gdzie wszystko miało swoje miejsce i porządek: chłopci uprawiali zboża, przedsiębiorcy produkowali swoje wyroby, a szlachta zajmowała się problemami filozofii i etyki w swoich szlacheckich gniazdach⁵³, ludzie byli lepsi i uczciwsi, odczuwając respekt przed niedookreślonym Stwórcą⁵⁴. Cerkiew na początku lat 90. przechodziła, podobnie jak państwo, również kryzys dezintegracji, a także problemy finansowe. Cerkiewna

⁵⁰ Н. Рис, *op. cit.*, s. 302.

⁵¹ В.Чеснокова, *Тесным путем. Процесс воцерковления населения России в конце XX века*, Академический Проект, Москва 2005.

⁵² Dowodzą tego analizy ksiąg cerkiewnych z rejestracjami przyjmowanych sakramentów. Takie statystyki były także weryfikowane i prowadzone przez władze, dla penetracji środowisk odchodzących od religii komunistycznej. Proceder ten został zachwiany odkąd pojawiły się miejsca, gdzie przyjęcie sakramentów było możliwe bez stałego meldunku. Por. В. Чеснокова, *op. cit.*, s. 64.

⁵³ Więcej na temat zagadnienia mitu szlacheckiego gniazda w rosyjskiej kulturze zob. W. Szczukin, *Mit szlacheckiego gniazda: studium geokulturologiczne o klasycznej literaturze rosyjskiej*. Przekł. B. Żyłko, Universitas, Kraków 2006.

⁵⁴ Por. В. Чеснокова, *op. cit.*, s. 86.

hierarchia w obliczu kryzysu często nie była w stanie zaspokoić duchowych potrzeb wiernych. Tym silniej ich religijność przenosiła się w świat wyobrażeń o prawosławiu, jako formie zabezpieczenia ontologicznego i społecznego spokoju⁵⁵.

Wszystkie wymienione wyżej czynniki społeczne spowodowały uwolnienie zapotrzebowania na idee organizujące i objaśniające życie ludzi w targanym licznymi problemami kraju. Z pętów represyjnie realizowanej ideologii komunistycznej, której aparat upadł w dniu porażki moskiewskich puczystów, wyrosły zupełnie nowe koncepcje aspirujące do zapewnienia pustki, ale także powracały stare, będące przez lata w uśpieniu, czasem także zapomniane idee rosyjskich myślicieli. Rosyjski politolog, autor pracy na temat psychologii rosyjskiej polityki, Dymitr Olszański, zwraca uwagę na postępujące odpartyjnianie masowej świadomości, prowadzące do wrogości i niechęci wobec rzeszy polityków, którzy pozostawili społeczeństwo bez należytego ideologicznego zabezpieczenia. W jego opinii główne osiągnięcia pieriestrojki mocują się w obrębie planu jawności. „Rehabilitacja Słowa i Myśli”⁵⁶ oraz zwrócenie społeczeństwu prawa do samoświadomości spowodowały otwarcie licznym grupom intelektualistów drogi do ponownego odkrycia rosyjskiej filozofii społecznej i politycznej.

Proces odkrywania historii idei jest charakterystycznym rodzajem odreagowania na zakłamaną przeszłość we wszystkich postkomunistycznych „małych narodach” Europy⁵⁷. Niemal wszystkie elity intelektualne krajów, które wraz z upadkiem ZSRR pojęły, że należne jest im znaczące w dziejowym procesie historycznym miejsce, zaczęły się dopominać o opisanie swej prawdziwej historii. W latach 90. rozpoczęto faktyczną realizację powrotu do rodzimej idei poprzez różnorodne projekty naukowe i wydawnicze.

Odzyskiwanie świadomości historycznej ma istotne znaczenie dla odbudowy tożsamości narodowej, która, będąc zwykle pewną kompilacją wyobrażeń i stereotypów o własnym dziedzictwie, może wpływać na działania o charakterze politycznym. Maria Bobrownicka słusznie zwraca uwagę na fakt, iż pamięć historyczna jest ruchoma. Ulega ona pokusie wybiórczości, a pewne jej elementy tracą na znaczeniu na rzecz innych, kreowane są mity rywalizujące z prawdą o przeszłości. Badaczka trafnie podkreśla, iż wiedza historyczna nie staje się nigdy w pełni neutralna, łatwo zatem

⁵⁵ Nakładala się na to także niska świadomość oraz brak wiedzy o historii cerkwi przedrewolucyjnej por. Н. Митрохин, *Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы*, НЛО, Москва 2006, s. 475.

⁵⁶ Д. Ольшанский, *Психология современной российской политики*, Академический Проект, Москва 2001, s. 489. (ortografia oryginalna)

⁵⁷ *Małe Narody Europy* to tytuł polskiego tłumaczenia pracy czeskiego historyka, badacza i znawcy europejskich ruchów narodowych Miroslava Hrocha, wydanej po raz pierwszy w Pradze w 1971 roku (tytuł oryginału *Obrození malých evropských národů*). M. Hroch, *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*. Przekł. G. Pańko, Ossolineum, Wrocław 2003.

może stać się pożywką dla ideologii i demagogii społecznej⁵⁸. Proces odzyskiwania swojej tożsamości po sowieckim imperialnym zamrożeniu idei można porównać do tzw. odrodzenia narodowego Słowiańszczyzny w wieku XIX, kiedy wyzwalające się z imperialnych okowów młode kraje Europy zaczęły negować swoje łańciskowe korzenie na rzecz mityzacji swej słowiańskości. Doprowadziło to do wytworzenia antyeuropejskiego stereotypu, który na Zachodzie Europy, w dawnych kolebkach Imperium Romanum, wylansował przekonanie o istnieniu zasadniczej różnicy między Zachodnią Europą a Słowiańszczyzną⁵⁹. Elity młodych państw powstających w wyniku dekonstrukcji europejskich potęg poprzez eliminację niektórych aspektów swojej tradycji, a także poprzez jej sfolkloryzowanie i mityzowanie, powodowały, że między nimi a „Europą” powstawała bariera kulturowa, w czasie, gdy równocześnie istniała potrzeba poszukiwania identyfikacji w nowej wielkiej wspólnotce. Na to ostatnie zapotrzebowanie odpowiadała w Czechach, Chorwacji Słowacji, Słowenii, nowa idea słowiańska⁶⁰.

Współczesna postsowiecka Rosja, która paradoksalnie, jako jedna z pierwszych, ogłosiła deklarację niepodległości, celebrowaną dziś w postaci święta państwowego 12 czerwca, otworzyła się na rekonstrukcję idei najczęściej świadczących na rzecz jej samobytności, nie bacząc na to, iż pośród wielu z nich znajdują się także te, które samobytność rozumieją w kategoriach holistycznych czy wręcz maksymalistycznych.

Upadek systemu komunistycznego, a zwłaszcza jego ideologicznego sztafetu skierował energię wydawców dzieł filozofów na poszukiwanie dawno zapomnianych, często też nigdy w Rosji nie publikowanych myślicieli. Po raz pierwszy w pełnych wydaniach mogły ukazać się prace wielkich emigrantów, znane wyłącznie z edycji tamizdatowych, przenikających do Rosji nielegalnymi drogami, lub takie, które nie były dotąd nigdzie publikowane⁶¹. Nawet w Pary-

⁵⁸ Zob. M. Bobrownicka, *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich. Uwagi o genezie i transformacjach kategorii tożsamości*. Universitas, Kraków 2006., s. 11. W europejskiej literaturze naukowej pojawiły się w ostatnim dziesięcioleciu ważne opracowania poruszające temat odbudowy tożsamości małych narodów. Można tu wymienić choćby dwie interesujące prace dotyczące kwestii narodowościowych na Bałkanach: L. Boia, *Rumuni. Świadomość, mity, historia*. Wydawnictwo UJ, Kraków 2003, D. Gil, *Prawosławie, historia, naród. Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności*, WUJ, Kraków 2005

⁵⁹ M. Bobrownicka dowodzi, iż żywotność tego stereotypu objawia się dziś w funkcjonowaniu dwóch hipostaz Europy tzw. bezprzymiotnikowej – za którą kryje się tzw. pozasłowiański Zachód, oraz Europy, którą koniecznie należy dookreślić przymiotnikiem, najczęściej Wschodnia lub Środkowa, co nie ma właściwego uzasadnienia historycznego, czy kulturowego. Por. M. Bobrownicka, *Narkotyk mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian Zachodnich i Południowych*, Universitas, Kraków 1995. s. 15.

⁶⁰ Zob. więcej M. Bobrownicka, op. cit., s. 39.

⁶¹ Szeroką bibliografię prac rosyjskich myślicieli, które ukazały się w Rosji w latach przeło-

zu czy Brukseli nie znano wszystkich tekstów Mikołaja Bierdiajewa, Włodzimierza Sołowjowa, Siergieja Bułgakowa, Siemiona Franka, Iwana Iljina, Lwa Szestowa, Wasilija Rozanowa, Gieorgija Fiedotowa, czy wreszcie zmarłych już w drugiej połowie XX wieku Nikołaja Łoskiego i ojca Florowskiego.

Intelektualna Rosja, dzięki tym nowoodkrytym pracom zrehabilitowanych filozofów – emigrantów, nabrała nowej twórczej energii, poszerzając swą wiedzę na temat historii idei. Wyzwolona wraz z głośnością z pętów systemu leninowsko-stalinowskiego myśl, mogła się dotychczas, od 1925 roku, rozwijać wyłącznie poza granicami Rosji. Jest więc oczywiste, że jej percepcja w ojczyźnie myślicieli była opóźniona, w niektórych przypadkach nawet o kilkadziesiąt lat. Nieliczni filozofowie i pisarze pozostający w kraju, którzy odważyli się na swobodę wypowiedzi ryzykowali swym życiem i zdrowiem. Jednym z ciekawszych reprezentantów tej grupy był Aleksiej Łosiew⁶², który, mimo iż nie wyemigrował z sowieckiej Rosji, nie zaangażował swej intelektualnej pracy w nurcie marksistowsko-leninowskim. W ciężkich latach trzydziestych opublikował w Rosji osiem prac, w których daleki był od systemowego podejścia do filozofii⁶³.

Szczególną uwagę intelektualistów i filozofów zwracały dzieła Mikołaja Bierdiajewa i Lwa Szestowa oraz Wasilija Rozanowa. Postać Bierdiajewa, szczególnie znanego i cenionego również na Zachodzie Europy, przyciągała zwłaszcza ze względu na uniwersalność i szczerść idei tego religijnego myśliciela. Paradoksalnie o przywrócenie pamięci filozofów „Srebrnego wieku” zabiegali

mu przedstawił Grzegorz Przebinda w tekście pt. *Powrót filozofii do Rosji (1989 – 1992)* opublikowanym pierwotnie w piśmie „Znak”, 1994, R. XLVI, nr 1 (464). Tekst znalazł się także w zbiorze esejów tego autora wydanych pod wspólnym tytułem *Między Moskwą a Rzymem. Myśl religijna w Rosji XIX i XX wieku*, Universitas, Kraków 2003. Niestety w publikacji książkowej brakuje tego cennego bibliograficznego aneksu, który z perspektywy piszącego te słowa okazał się integralną częścią przywołanego tu tekstu.

⁶² Aleksiej Fiodorowicz Łosiew (1893 – 1988) filozof, historyk filozofii i estetyki. Pierwsza jego publikacja, w której przedstawił swoje rozumienie platonizmu, pt. *Eros u Platonas* opublikowana została w 1916 roku. W latach 1922 – 1929 wykładał estetykę w moskiewskim konserwatorium. Właśnie w tym okresie wyszedł spod jego pióra cały cykl tekstów filozoficznych *Музыка как предмет логики, Античный космос и современная наука, Критика платонизма у Аристотеля, Диалектика мифа* oraz *Философия имени* – praca będąca syntezą fenomenologii i platonizmu. Tekst *Диалектика мифа* stał się przyczynkiem kampanii przeciwko filozofowi zakończonej aresztem i skazaniem na ciężkie prace przy budowie kanału Bielomorskiego. Jak pisze w biogramie filozofa Iwan Abramow, połączenie stylu czystej filozofii z silnie ideologizowanym systemem marksistowskim okazało się dla Łosiewa niemożliwe (*Русская философия: Словарь*. Ред. М. Маслин, Терра – книжный клуб, Москва 1999).

⁶³ Więcej: G. Przebinda, op. cit., s. 177, 178.

kontynuatorzy dzieła Lenina. W 1989 roku to właśnie w biuletynie Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego wskazano na potrzebę publikacji dzieł z zakresu ojczyściej myśli filozoficznej. Wyłożone na te cele partyjne środki zaowocowały wydaniem w ostatnich dwóch latach istnienia ZSRR dodatków do pisma «Вопросы философии»⁶⁴. Stopniowo na rynku pojawiły się prace wspomnianych już wyżej myślicieli rosyjskich, a proces ich odkrywania wciąż trwa⁶⁵. Oprócz publikacji prac myślicieli rosyjskich XIX wieku, a także pasażerów tzw „statku filozofów”, zaczęły się ukazywać pierwsze syntezy z zakresu historii rosyjskiej myśli.

Współczesna myśl filozoficzna zaktywizowała się znacznie po wygranej Borysa Jelcyna w wyborach prezydenckich w 1996 roku. Rozpoczynając swą drugą kadencję, prezydent dostrzegł potrzebę nowego otwarcia na rynku idei politycznej:

В истории России в XX в. были разные периоды – монархизм, тоталитаризм, перестройка, наконец, демократический путь развития. На каждом этапе была своя идеология. Сегодня «у нас ее нет», и пробел этот следует восполнить⁶⁶. («Российская газета», 13.07.1996)

Rządowa „Российская Газета” podjęła publiczne wezwanie głowy państwa i ogłosiła na swoich łamach konkurs „Идея для России”. Był to symboliczny akt założycielski dla ideowych i politycznych poszukiwań w państwie, które już z górą pięć lat borykało się nie tylko z wprowadzaniem gospodarki z systemu kolonialnego, ale też z trudnościami natury ideologicznej. Jelcyn, obdarzony niezwykle intuicją polityczną, na co dowody cały świat otrzymywał od czasów moskiewskiego puczu, doskonale wyczuwał nastroje, jakie panują w środowiskach intelektualnych dryfującej w nieznaną Rosji⁶⁷.

⁶⁴ Tamże, s. 180.

⁶⁵ W 2006 roku z inicjatywy Prezydenta Władimira Putina, w spektakularny sposób, ze znaczącą medialną i oficjalną oprawą, dzięki pomocy finansowej rosyjskich magnatów przemysłowych, a w szczególności szefa aluminiowego potentata grupy СУАЛ – Wiktora Wexselberga, sprowadzono do Rosji z USA archiwum rosyjskiego myśliciela Iwana Iljina (1882—1954). Archiwum to, w postaci kilkudziesięciu kartonów z osobistymi notatkami, listami, zdjęciami oraz pracami i dokumentami myśliciela, zostało w 1965 roku wywiezione ze Szwajcarii przez ucznia Iljina, Mikołaja Połtorackiego. Wydarzenie to nabrało szczególnego charakteru zwłaszcza ze względu na osobiste zaangażowanie głowy państwa i symboliczne podkreślenie związków współczesnego ustroju państwowego Rosji z myślą polityczną filozofa (zob. archiwum internetowe gazety »Известия« z dn. 01.06.2006 roku).

⁶⁶ Сут. за: Э. Баталов, *Русская Идея и Американская мечта*. [w:] *Внешняя политика современной России 1991-2002. Хрестоматия. Том 1*. МГИМО Москва 2002, s. 293.

⁶⁷ Pierwsze lata Federacji Rosyjskiej po rozpadzie ZSRR nie dawały jasnej odpowiedzi, w którą stronę pokierowany zostanie jej system polityczny. Ciemną kartą biografii pierw-

Uśpione i często dławione dotąd rzesze filozofów politycznych, historyków i publicystów weszły śmiało na rynek idei jako projektanci Nowej Rosji i przewidując przyszłość uruchomiły nowy dyskurs ideologiczny.

Jednakże niestabilna sytuacja polityczna sprzyjała rozwojowi atmosfery niepokojów w kręgach politycznych i intelektualnych. Rządy Jelcyna, zwłaszcza po jego decyzji o zbrojnej pacyfikacji parlamentu w październiku 1993 roku, czy zdecydowane działania wobec secesji Czeczenii dwa lata później bezpowrotnie zaprzepaściły swój demokratyczny wydzźwięk i zawiodły nadzieje wśród zwolenników jak najpełniejszej demokracji Rosji⁶⁸.

Symboliczną datą w konstruowaniu nowych przestrzeni ideowych w Rosji „popaździernikowej” był powrót do ojczyzny Aleksandra Sołżenicyna i jego otwarta, szczerza, a czasem wręcz brutalna publicystyka historiozoficzna⁶⁹. Noblista w sposób niezwykle krytyczny odniósł się w swych tekstach do zastanej w Rosji sytuacji. Jednakowoż nie szczędził także gorzkich słów wobec Zachodu, któremu skądinąd wiele zawdzięczał, a po raz pierwszy krytykę z jego strony można było wyczytać już w słynnym *Liście do przywódców Związ-*

szego prezydenta postsowieckiej Rosji stał się rok 1993. W elitarniej rozgrywce o nowy ład polityczny raczkującego państwa i demokracji, prezydent Jelcyn zdecydował się na zastosowanie siły wobec okupujących parlament przeciwników jego projektu konstytucji. Nie obyło się bez rozlewu krwi. Według danych zebranych przez organizację „Memoriał” w ostrzelanym „Białym Domu” i na ulicach Moskwy w okolicach budynku śmierć poniosło od 200 do 500 osób, w tym również deputowanych zabarykadowanych w parlamencie. Szczegółowy opis tych wydarzeń, zaprezentowany z perspektywy ich uczestnika ze strony deputowanych ludowych sprzeciwiających się prezydentowi, odnaleźć można w pracy za sterpcy Chasbulatowa: Ю. Воронин, *Стреноженная Россия. Политико-экономический портрет эльцинизма*, Республика, Moskwa 2003.

⁶⁸ W 1996 roku grupa rosyjskich intelektualistów wystosowała list do prezydenta Borysa Jelcyna, w którym wyrażali oni swoje głębokie zaniepokojenie rozwojem sytuacji w kraju, zwłaszcza w kontekście interwencji zbrojnej w Czeczenii. W liście czytamy m.in.: *Pod koniec XX wieku, kiedy dzięki zasadom regulacji politycznych rozwiązuje się nawet tak trudne problemy jak bliskowschodni czy ulsterski, wojna czeczeńska jest w opinii Rosjan i społeczności światowej nieopisanym anachronizmem*. Petycję podpisali m.in. B. Achmadulina, B. Okudżawa, L. Gurczenko, E. Riazanow (G. Liparteliani, *Prawda o Putinie*, przekł. M. Kotoska, Oficyna Rytm, Warszawa 2001, s. 27-28.)

⁶⁹ Sołżenicyn powrócił do kraju z emigracji w 1994 roku. Wyrazem jego zaangażowania w rosyjski dyskurs historiozoficzny były dwie znaczące prace opublikowane w latach przełomu, jeszcze przed powrotem do ojczyzny traktat – broszura *Jak odbudować Rosję*, wydany jednocześnie w Moskwie i Paryżu w 1990 roku (wydanie polskie w tłumaczeniu Juliusza Zychowicza, wydawnictwo Arka, Kraków 1991), w której pisarz wykląda swoje stanowisko na temat przyszłości rosyjskiego państwa po komunizmie oraz tekst *Rosja w zapaści*, opublikowany w 1998 roku (wydanie polskie w tłumaczeniu J. Zychowicza Świat Książki, Warszawa 1999), będący swego rodzaju podsumowaniem podróży Sołżenicyna po Rosji, jaką odbył w 1994 roku, i jednocześnie ostrą krytyką rosyjskiego status quo.

ku Radzieckiego opublikowanym w 1974 roku oraz w przemówieniu wygłoszonym w czerwcu 1978 roku na Uniwersytecie Harvarda w USA⁷⁰. Pośród „nie wdzięcznych” krytyków Zachodu należy również wskazać innego dysydenta, zacieklego wroga stalinizmu i autora ponadczasowego określenia *homo sovieticus*, Aleksandra Zinowjewa. Pisarz wyraźnie artykułował swą niechęć do cywilizacji zachodniej, upatrując w niej źródła komunistycznej tragedii rosyjskiej, a przyspieszony globalizm uznawał jako formę imperializmu ukrywającego się pod hasłami modernizacji⁷¹. Polaryzacja sceny ideowej według dawnej linii podziału na zwolenników prozachodniej modernizacji kraju i na jej różnorodnej proveniencji przeciwników rozwijała się zwykłym trybem do październikowych wydarzeń 1993 roku i niedługo po nich.

Do wyraźnie proeuropejskich myślicieli, świadomych poziomu wzajemnego powiązania kultur Europy i Rosji, niewątpliwie można zaliczyć filozofa Władimira Kantora, który w 1997 roku, wciąż odczuwając społeczną atmosferę sprzyjającą proeuropejskiemu kierunkowi zmian, retorycznie pytał, na jak długo starczy Rosjanom cierpliwości i siły, aby podtrzymać ten cywilizacyjny europejski trend i czy nie przeminie w narodzie „wiara w Europę”⁷².

Można dziś już stwierdzić, iż obawy Kantora w dużej mierze się sprawdziły. W niektórych kręgach rosyjskiej inteligencji antyzachodnia retoryka w różnorodnych publikacjach i wypowiedziach, zwłaszcza o popularnonaukowych i historiozoficznych ambicjach, nasilała się z roku na rok, przybierając wręcz w pewnych jej przejawach postać fobii. Niechętnie „Zachodowi” autorytety zapewne ośmieliły licznych, bardziej i mniej zdolnych publicystów, do antyzachodnich – przerażających się w antyatlantyckie – wystąpień. Znaczącym momentem dla rozkwitu takich postaw był potężny wstrząs ekonomiczny w Rosji w 1998 roku, który pogłębił traumę po rozpadzie ZSRR. Nakładał się na to coraz wyraźniejszy kryzys przywództwa związany z poważną chorobą prezydenta Jelcyna. Po raz kolejny w najnowszej historii Rosji została odnowiona

⁷⁰ Zdaniem G. Przebindy krytyczny ton tekstu Sołżenicyna wygłoszonego w Harvardzie nie nosił znamion programowego tekstu antyzachodniego *en bloc*, a był jedynie wskazaniem na oświeceniowe źródła współczesnej cywilizacji zachodniej. Podobną formułę pisarz zastosował w mowie wygłoszonej dwadzieścia pięć lat później we wrześniu 1994 roku w Międzynarodowej Akademii Filozoficznej w Lichtensteinie. Por. G. Przebinda, *Sołżenicyn wobec tradycji Oświecenia*, op. cit., s. 200. Pierwodruk tekstu: „Ethos”, 1995, R 8., nr 2-3 (30-31).

⁷¹ Swe poglądy Aleksander Zinowjew wyłożył w dwóch głównych pracach poświęconych tym zagadnieniom: *Запад. Феномен западнизма*, Центрполиграф, Москва 1995 oraz *Глобальный человек*, Центрполиграф, Москва 1997.

⁷² В. Кантор, «...есть европейская держава». *Россия: трудный путь к цивилизации*. Росспэн, Москва 1997, s. 15.

potrzeba poszukiwania winnych zaistniałej trudnej sytuacji. Wśród bardziej popularnych tez, objaśniających postosowieckie realia Rosji, najszerzej funkcjonowała opinia, że w związku z przeżywanymi kłopotami, droga demokratyzacji „zachodniego typu” poniosła fiasko.

Jednym z najbardziej jaskrawych przykładów chorobliwej niechęci wobec szeroko rozumianej Europy i jej filozoficznych podstaw jest praca *Eurocentryzm* Siergieja Kara-Murzy, wydana po raz pierwszy niewielkim nakładem w 1996 roku; jej wznowiona edycja ukazała się już w postjelcynowskiej Rosji w 2002 roku⁷³. Autor publikacji nie ukrywa, iż inspiracją do jej napisania w 1993 roku była postkolonialna praca francuskiego ekonomisty egipskiego pochodzenia Samira Amina: *L' eurocentrisme: critique d'une idéologie*⁷⁴. Według Kara-Murzy na Zachodzie wytworzona została rasistowska ideologia *eurocentryzmu*, która pretenduje do miana uniwersalistycznej i zakłada, że wszystkie narody bez wyjątku przechodzą tą samą „zachodnią” drogę rozwoju, aczkolwiek znajdują się one w różnych stadiach⁷⁵. Rosja i jej kultura w tym kontekście, mimo iż garściami czerpała z europejskiego dziedzictwa, oczywiście nie może poddawać się tego typu terrorowi.

Krytyczny stosunek wobec Zachodu niestety najczęściej nie generował pozytywnych projektów ideologicznych w ramach tradycyjnie pojmowanego nurtu słowianofilskiego. Spór zapadników i słowianofilów najpełniej rozwijał się wtedy, kiedy Rosja była wielka, a osią dla tego konfliktu idei na płaszczyźnie politycznej stawała się droga jej rozwoju i plan modernizacyjny dla opóźnionego względem europejskiej konkurencji kolosa. Krótki epizod powrotu tego sporu w jego klasycznym kształcie w publicystyce lat 90. XX stulecia symbolicznie zamknęły wybory roku 1993, ze znakomitym wynikiem osiągniętym przez Liberalno Demokratyczną Partię Rosji pod wodzą ekscentrycznego i radykalnego nacjonalisty Władimira Żyrinowskiego⁷⁶, a także uchwalenie

⁷³ С. Кара-Мурза, *Евроцентризм – эдипов комплекс интеллигенции*, Эксмо, Москва 2002. W posłowie Kara – Murza objaśnia, iż choć praca została napisana już w 1993 roku, to nie straciła aktualności w Rosji A.D. 2002. Publicysta uznał, iż wydarzenia na arenie międzynarodowej od 1996 roku potwierdziły główną tezę pracy (bombardowania NATO w byłej Jugosławii, atak USA na Afganistan).

⁷⁴ S. Amin (1931-) francuski ekonomista, profesor uniwersytetów w Poitiers, Dakarze i Paryżu, autor licznych publikacji z zakresu teorii globalizacji i postkolonializmu, doradca afrykańskich rządów w zakresie ekonomii, związany z francuskim ruchem komunistycznym. S. Amin, *L' eurocentrisme: critique d'une idéologie*, Anthropos 1988, Paris. Siergiej Kara-Murza powołuje się na wydanie hiszpańskojęzyczne: *El Eurocentrismo: Crítica de una ideología* Mexico: Siglo XXI Eds., 1989.

⁷⁵ Zob. С. Кара-Мурза, *Евроцентризм – эдипов комплекс интеллигенции*, Эксмо, Москва 2002, s. 9.

⁷⁶ W. Żyrinowski (ur. 1946) wieloletni Deputowany Dumy Państwowej, z wykształcenia filozof i prawnik, od 1990 roku lider Liberalno Demokratycznej Partii Rosji, w latach 70. słu-

nowej konstytucji Federacji Rosyjskiej, mocującej w nowym państwie system prezydencki, który koncentruje niemal pełnię władzy w jednych rękach.

W globalizującym się z niespotykaną dotąd prędkością świecie, szczególnie idee zapadników zaczęły tracić swoje pierwotne przesłanie, na rzecz realizacji projektu „trzeciej drogi” prezentującego założenia ideowe w kategoriach socjalnych i społecznych. Zdaniem Wasilija Szczukina czysty nurt okcydentalistyczny rozpadł się w Rosji już w XIX wieku⁷⁷, aby rozpląnąć się różnorodnych innych prądach intelektualnych, podobnie jak miało to miejsce w przypadku słowianofilstwa, o czym pisze szczegółowo Andrzej Walicki⁷⁸. Pod koniec XX stulecia *rosyjscy Europejczycy* stanowili podstawę demokratycznego i liberalnego ruchu odradzającej się postsowieckiej Rosji, słowianofile, a później bliscy im panslawiści przeniknęli do ruchów potwierdzających rosyjską samobytność i wyjątkowość niemierzalną w europejskiej skali. O ile dla *Europejczyków* ich prozachodnie przekonania mogły się realizować w tle codzienności w ich pracy na rzecz wolności słowa, czy w nauce⁷⁹, to dla obozu przeciwników sytuacja była bardziej złożona, albowiem korzystając z nowego dobrodziejstwa jakim była *jawność* musieli zacząć wprost wskazywać swoje zamierzenia wobec kraju oraz wrogów.

Dezintegracja społeczna i polityczna spowodowała, że zdecydowane działania głównego zimmowojennego nieprzyjaciela ZSRR na międzynarodowej arenie, zwłaszcza w tradycyjnych strefach wpływów Związku Radzieckiego powodowały w Rosji irytację, niepokój i zwracały ideologów i myślicieli w stronę

żył w armii, przypisuje mu się również pracę w KGB. Maksimum swej popularności uzyskał w 1993 roku, kiedy jego partia osiągnęła drugi wynik wyborczy (23%). Żyrinowski uznawany jest za ekstremistycznego populistę, jego szowinistyczne i nacjonalistyczne wypowiedzi często bywają wewnątrznie sprzeczne i niespójne. Zasłynął także jako skandalista, nierzadko nadużywając alkoholu. Jeden z jego pijackich wyczynów w Bagdadzie, gdzie lży prezydenta USA G. Busha i sekretarz stanu C. Rice, został zarejestrowany na video i opublikowany w internecie. Ze względu na swój ekscentryczny styl bycia i wypowiedzi Żyrinowski jest chętnie zapraszany do różnych programów TV, przez co stał się częścią rosyjskiej pop-kultury. Dla podtrzymania zainteresowania wokół swojej osoby wypuścił pod marką Żyrinowski wódkę, damskie perfumy, oraz lody „Żyrik” produkowane przez firmę Alterwest. Wydaje się, iż teza Józefa Smagi z 2000 roku, iż Żyrinowski jest postacią przejściową, nie wytrzymuje próby czasu, albowiem jako deputowany – polityk, jest w rosyjskim show-biznesie wciąż akceptowany i dostrzegany, trwając w nim przecież od upadku ZSRR. (Informacje na podstawie strony internetowej www.ldpr.ru oraz leksykonu *Kto jest Kim w Rosji po 1917 roku*, G. Przebinda i J. Smaga, Znak, Kraków 2000, hasło: *Władimir Żyrinowski*)

⁷⁷ Por. В. Щукин, *Русское западничество. Генезис – сущность – историческая роль*, ibidem, Łódź 2001, s. 269.

⁷⁸ Zob. na ten temat: A. Walicki, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, PWN, Warszawa 1964.

⁷⁹ Zob. В. Щукин, op. cit., s. 270.

zamykania Rosji przed domniemanymi zagrożeniami. Najlepszą ideą służącą jednoczeniu społeczeństwa wokół wspólnego celu, mógł zostać wielowarstwowy i wielobarwny nacjonalizm.

W takim właśnie klimacie, Aleksander Janow⁸⁰ opublikował w 1995 roku jednocześnie w języku angielskim i rosyjskim pracę, będącą wynikiem jego kilkuletnich studiów w postsowieckiej Rosji, na temat rozwoju rosyjskiego nurtu patriotyczno-nacjonalistycznego. Znamienny podtytuł publikacji – „*Веймарская*” *Россия*⁸¹ – wskazuje na złowrogą, brunatną atmosferę intelektualną tego okresu i pesymistyczne perspektywy dla dalszego rozwoju. Janow nie szczędził tu słów krytyki, a czasem wręcz pogardy dla opisywanych osób i zjawisk społeczno-politycznych współczesnej Rosji A.D. 1995. W swym bardzo emocjonalnym tekście przewidywał stoczenie się rosyjskiego systemu w kierunku wojującego faszyzmu. Wprowadzając paralełę między niemiecką Republiką Weimarską⁸² a współczesną Rosją, historyk podjął próbę uwiarygodnienia swojej tezy o faszyzacji rosyjskiej demokracji w jej ogólnych cechach. W rzeczywistości jednak skoncentrował się na głównych – aktywnych postaciach ówczesnej rosyjskiej sceny politycznej i ideologicznej, które opowiadały się w swych tekstach za powrotem do imperialnego statusu Rosji⁸³. O ile pewne cechy wspólne Weimarowi z Rosją A.D. 1995 były wskazane niezwykle błysko-

⁸⁰ Aleksander Janow (1930) politolog i historyk, w 1970 roku uzyskał habilitację na uniwersytecie Moskiewskim. Opuścił Rosję w 1974 roku w wyniku skandalu, który wybuchł po opublikowaniu jego artykułu o smienowiechowcach w piśmie «Молодой коммунист». W USA zdobył posadę wykładowcy historii Rosji uniwersytetów w Nowym Jorku, Berkeley i Michigan. Autor licznych publikacji na temat historii Rosji i nacjonalizmu rosyjskiego: *Патриотизм и национализм в России. 1825 – 1921* Академкнига 2002, *Россия против России. Очерки истории русского национализма 1825-1921 гг.* Сибирский Хронограф 1999, *Россия: У истоков трагедии. 1462-1584: Заметки о природе и происхождении русской государственности.* Прогресс-Традиция, 2001.

⁸¹ А. Янов, *После Ельцина. „Веймарская” Россия*, Крук, Москва 1995.

⁸² „Republika Weimarska” to potoczna nazwa państwa niemieckiego, powstałego w okresie międzywojennym w latach 1919 – 1933. Nazwa ta pochodzi od Weimaru, gdzie w Teatrze Narodowym obradowało Zgromadzenie Narodowe. Według Janowa podobieństwo historyczne między Republiką Weimarską a Rosją polega między innymi na schemacie rozwoju sytuacji w obu państwach, poczynszyszy od ich zawiązania – rozpadu ZSRR i puczu moskiewskiego (w Republice Weimarskiej od zakończenia I wojny światowej poprzez pucz Wolfganga Kappa z 1920 roku) a następnie krwawe wydarzenia roku 1993 w Rosji (tu odpowiednikiem weimarskim jest dla Janowa pucz monarchijski roku 1923).

⁸³ Zamierzeniem formalnym Janowa było przedstawienie sytuacji „Weimarskiej Rosji” w portretach, które podzielił według ich statusu. Pośród „liderów” znaleźli się polityk Władimir Żyrinowski, pisarz Aleksander Prochanow, oraz grupa nacjonalistów i bolszewików z liderem KPRF Giennadijem Żiuganowem na czele. Do grupy „ideologów” zaliczył Janow Igora Szafarewicza, Lwa Gumilowa oraz Siergieja Kurginiana i Aleksandra Dugina.

tliwie i celnie, to pewne uproszczenia, którymi posłużył się autor, na co słusznie wskazuje w swym krytycznym tekście Jarosław Bratkiewicz, nie pozwoliły wielu tezom na przetrwanie próby czasu⁸⁴. Polityczne portrety nakreślone przez Janowa uległy pewnej erozji, ale sylwetki przedstawionych przez niego ideologów nie straciły na wartości, a wręcz swą stałą obecnością w świadomości czytelników i w licznych publikacjach prasowych, w tym dzięki zdobyczom techniki w mediach elektronicznych, wzmocniły znaczenie. Prace nieżyjącego już dziś Lwa Gumilowa, Igora Szafarewicza czy literatura i publicystyka Aleksandra Prochanowa oraz Aleksandra Dugina zakorzeniły się mocno w tradycji rosyjskiej myśli.

Wydarzenia polityczne lat późniejszych spowodowały przechylenie się szali prestiżu i siły oddziaływania społecznego na rzecz ideologów mocarstwowości i samobytności Rosji, bez większej uwagi dla realizowanej praktycznie doktryny politycznej⁸⁵. Krytyk literacki Władimir Bondarienko, w opublikowanej w 2003 roku pracy – leksykonie *Пламенные реакционеры*⁸⁶, pokusił się o zestawienie w swoistym katalogu 50 postaci, najważniejszych patriotów post-sowieckiej Rosji, porządkując ich w trzech nurtach: „białym”, nawiązującym do tradycji carskiej Rosji imperialnej, „czerwonym”, wiążącym wielkość Rosji z jej sowiecko-stalinowskim wariantem historycznym oraz „ruskim” najbardziej eklektycznym i uniwersalnym, poszukującym cech wielkości rosyjskiego narodu w różnych epokach historycznych⁸⁷. Kluczem tej klasyfikacji jest stosunek wymienianych przez autora działaczy kultury i ludzi nauki do odrodzenia

⁸⁴ Zob. J. Bratkiewicz, *Rosyjscy nacjonałiści w latach 1992-1996. Od detradycjonalizacji do retradycjonalizacji*. ISP PAN, Warszawa 1998. Aneks I *Niezwyuczajny faszizm: Weimarska Rosja. Wokół książki A. Yanowa Posle Yelcyna „Weimarskaja” Rossija*. Bratkiewicz zwraca uwagę na metodologiczną lukę w pracy Janowa, która objawia się w organicznym zestawieniu kategorii imperium z ideologią faszystowską.

⁸⁵ Jeden z liberalnych polityków rosyjskich, były premier i reformator Anatolij Czubajs w swym przedwyborczym wystąpieniu w petersburskim Uniwersytecie Inżynieryjno-Ekonomicznym powiedział: Ideologią Rosji na całą dającą się przewidzieć przyszłość winien się stać, w moim najgłębszym przekonaniu, imperializm liberalny. Misją zaś Rosji jest stworzenie liberalnego imperium. Taki wniosek płynie z naszej historii najnowszej. To właśnie jest nasz cel - naturalny, organiczny, właściwy dla Rosji i historycznie, i geopolitycznie, i moralnie. To w końcu jest też zadanie na taką skalę, jaka pomoże naszemu narodowi ostatecznie przezwyciężyć kryzys duchowy, rzeczywiście go zmobilizuje i zjednoczy. Cyt za: W. Radziwinowicz, Chcieliby Putina, "Gazeta Wyborcza", 22.11.2003.

⁸⁶ Zob. więcej: В. Бондаренко, *Пламенные реакционеры. Три лика русского патриотизма*, Алгоритм, Москва 2003.

⁸⁷ Do nurtu „białego” Bondarienko zaliczył m. in. A. Sołżenicyna, malarza I. Głazunowa, reżysera i aktora N. Michałkowa, w nurcie „czerwonym” znaleźli się A. Zinowjew, A. Prochanow, S. Michałkow. Nurt „ruski” to m. in. Metropolita Joann, W. Kożynow, A. Bałabanow, W. Szukszyn i L. Gumilow.

Wielkiej Rosji, a dokładniej ich przywiązanie do konkretnego historycznego archetypu rosyjskiego imperium wraz z ideą przywrócenia jego porządku.

Polityczne imperium rosyjskie bardzo silnie wyrażało swą obecność w rosyjskiej idei. Rozrośnięte do granic niemających historycznego precedensu imperium sowieckie, najmocniej odcisnęło swe piętno na samoidentyfikacji Nowych Rosjan i obywateli radzieckich po jego faktycznym upadku w 1991 roku. Tłumione w czasach reżimu komunistycznego ruchu i nurty ekstremistyczne kanalizowała ideologia marksistowsko-leninowskiego internacjonalizmu. W czasach głośności, a zaraz potem także w jelicynowskiej Rosji, utracony status wielkiego mocarstwa pozwolił na efektowny powrót zapomnianym, ale często ucielesnionym w postaci wielkiego ZSRR, ideom politycznym. Dla wielu zagubionych w postimperialnych kompleksach obywateli byłego molochu oczywista stała się teza, iż naród rosyjski jest wielki wielkością przestrzeni, jaką zasiedla i zarządza. Na księgarskich półkach pojawiły się prace myślicieli końca XIX i początków XX wieku, często mało znanych szerszemu odbiorcy, nawet w Rosji. Publicyści, tacy jak Michaił Mienszikow, Dimitrij Murietow, czy Piotr Piercow, oraz – niekojarzeni dotąd z ideologią nacjonalistyczną – symbolista Walerij Briusow czy prozaik Andriej Biełyj. Jak zauważa Siergiej Siergiejew we wstępie do zbioru *Нация и империя в русской мысли начала XX века*⁸⁸, o ile inteligencja rosyjska okresu zmian i reform końca lat 80. i początku 90. kategorycznie odrzucała włączenie do publicznego dyskursu kategorii „narodu” i „imperium”, to w XXI wieku (w 2003 roku) władza zmieniła tę tendencję i z retoryki abstrakcyjno-demokratycznej przeszła na płaszczyznę retoryki narodowo-patriotycznej⁸⁹.

Próby powrócenia do imperialnej tradycji nie realizowały się wyłącznie w atmosferze niezobowiązujących i małoważących deklaracji nacjonalistów, opierających swe przekonania wyłącznie na mglistej historycznej ciągłości tradycji imperialnej. Mit o nieograniczonej wielkości Rosji objawia się prawdziwie w tezie o jej samobytności, o specyficznej funkcji łączenia tego, co europejskie z tym, co azjatyckie. Właściwości te począwszy od geograficznych aż po historyczne, świadomie podkreślał w swych wykładach o rosyjskiej historii już w XIX stuleciu klasyczny rosyjski historyk Wasilij Kluczewski:

⁸⁸ *Нация и империя в русской мысли начала XX века*, red. С. Сергеев, Издательская группа «Скимен», Москва 2003. W redakcyjnym komentarzu tego wydania czytamy: *Nasze pseudoliberalne media starają się postawić znak równości między rosyjską ideą narodową i faszyzmem. (...) Niniejsza publikacja rozbija ten natrętny stereotyp. (...) Tylko racjonalne podejście do ojczyznej historii pomoże odbudować Wielką Rosję.*

⁸⁹ Por. *Нация и империя в русской мысли начала XX века*, s. 5. Władimir Putin, pełniący funkcję prezydenta, w konstytucyjnym orędziu do Zgromadzenia Federalnego z 2007 roku podkreślił, iż Rosja nie potrzebuje nowej narodowej idei. Według Putina wystarczy jedynie wczytać się w jego wszystkie orędzia, aby mieć gotowy plan na rozwój kraju.

Исторически Россия, конечно, не Азия, но географически она не совсем и Европа. Это переходная страна, посредница между двумя мирами. Культура неразрывно связала её с Европой; но природа положила на неё особенности и влияния, которые всегда влекли её к Азии или в неё влекли Азию⁹⁰.

W tym kontekście idea rosyjska wzbogaciła się praktycznie o nurt intelektualny oparty o czynnik geograficzno-kulturowy. Prąd ten, dzięki jego założycielom nazwany został rosyjskim eurazjatyzmem.

3. Rewolucja technologiczna

Tradycyjnym rozważaniem na temat wyjątkowości Rosji i jej umocowaniu na kulturowej mapie świata w dobie transformacyjnego przełomu towarzyszyły oczywiście zgoła bardziej prozaiczne kwestie, których nie udało się rozstrzygnąć w ideologicznych, często w ocenie wielu zwykłych obywateli ZSRR i nowej Rosji, nazbyt abstrakcyjnych debatach. Każdego dnia ludność żyjąca w dobie radzieckiej transformacji odczuwała swą materialną i technologiczną słabość w uderzającym porównaniu z krajami europejskiego Zachodu, wspartego powojennym planem Marshalla, z Japonią, z jej odnowionym kursem geopolitycznym, i Stanami Zjednoczonymi Ameryki umocowanymi w swej wolnorynkowej tradycji innowacyjności i prywatnej przedsiębiorczości. Lata 60. i 70. XX stulecia to czas niespotykanego dotąd rozwoju elektroniki i nowych technologii, przede wszystkim w USA, w tzw. „Krzemowej Dolinie” (Silicon Valley) w Kalifornii, gdzie swoje siedziby ulokowały najpotężniejsze korporacje branży IT. Znaczna część opracowywanych tam projektów służyła, rzecz jasna, siłom zbrojnym USA. Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich nie mógł oczywiście nie dostrzegać zagrożenia technologicznego płynącego ze strony głównego zimnowojennego przeciwnika i starał się ze wszystkich sił dorównać mu kroku, czasem nawet z wielkim wysiłkiem okazując swą dominację w wąskich specjalistycznych dziedzinach.

Jeszcze w 1953 roku w ZSRR został skonstruowany pierwszy rodzimy komputer ЭВМ (Электронная вычислительная машина) – БЭСМ (Большая электронная счетная машина), którego moc obliczeniowa stanowiła około 10 000 operacji na sekundę. Ewolucja tego systemu pozwoliła na skonstruowanie w 1967 roku urządzenia o nazwie БЭСМ-6, które miało wykonywać około 1 mln operacji na sekundę. Był to szczyt możliwości i osiągnięć technologicznych ZSRR w tej dziedzinie. W 1975 roku zmodernizowane urządzenie, jako część modułu obliczeniowego, pracowało w strukturze misji kosmicznej

⁹⁰ В. Ключевский, *Русская история. Полный курс лекций.*, ОЛМА – ПРЕСС Образование, Москва 2005, s. 45. (Лекция III)

Sojuz – Apollon⁹¹, realizując w niewiarygodnym wówczas tempie obliczenia trajektorii lotu w ciągu jednej minuty. Kolejne etapy rozwoju tego urządzenia zostały zahamowane decyzją ministerstwa przemysłu radiowego ZSRR z grudnia 1967 roku. Podjął ją zasłużony działacz partyjny, Bohater Pracy Socjalistycznej i dwukrotny laureat nagrody stalinowskiej, ówczesny minister rządu reformatorskiego premiera Aleksieja Kosygina, Walerij Kałmykow. Głównym zaleceniem dla konstruktorów maszyn obliczeniowych, zapewne mającym w perspektywie obniżenie kosztów, było powoływanie się na doświadczenia inżynierów amerykańskich – firm IBM oraz Digital Equipment. Adaptacja wynalazków amerykańskich na gruncie radzieckim miała też doprowadzić do ujednoczenia i systematyzacji w branży wysokich technologii. Analitycy rosyjscy porównują ten krok z nabyciem w 1966 roku i uruchomieniem w ZSRR linii produkcyjnej samochodów osobowych od włoskiej fabryki FIAT. Wiele z tych pojazdów, właściwie przeprojektowanych na potrzeby szos ZSRR Fiatów 124⁹², znanych pod dzwięczną marką „Żyguli”, do dziś jeździ po trasach wielu porażających państw, ale przemysł samochodowy ZSRR nigdy nie przewyższył technologicznej choroby nazwanej „fiatyzmem”⁹³.

Już wówczas, po decyzji ministra Kałmykowa, twórca najszybszego radzieckiego komputera, Siergiej Liebidiew, miał zakomunikować, że kopiowanie wynalazków amerykańskiej korporacji IBM (zwłaszcza modelu IBM System/360) będzie dla przemysłu ZSRR krokiem wstecz. Dużą rolę w tworzeniu konkurencyjnych dla amerykańskich projektów odgrywał w ZSRR, kierowany przez wyżej wspomnianego Liebidiewa – Instytut Mechaniki Precyzyjnej i Technologii Obliczeniowych (ИТМиВТ – Институт точной механики и вычислительной техники.)

Ta założona jeszcze w 1948 roku z inicjatywy Józefa Stalina instytucja naukowo-badawcza, powstała w oparciu o kilka wyspecjalizowanych instytutów Akademii Nauk ZSRR i była kuźnią kadr oraz innowacyjnych pomysłów, służących szczególnie przemysłowi zbrojeniowemu. W Instytucie Liebidiewa opracowano między innymi pierwsze skalarnie procesory komputerowe na świecie – Elbrus I i Elbrus II. Znacznie później, bo już w XXI wieku, doniosłym faktem w histo-

⁹¹ *Apollo-Soyuz Test Project (ASTP)* – eksperymentalny lot kosmiczny zrealizowany 15 lipca 1975 roku, zgodnie z porozumieniem między ZSRR i USA z 1972 roku, polegający na wspólnym starcie dwóch wahadłowców, jednego z ZSRR z kosmodromu Bajkonur i drugiego z przylądka Canaveral w USA, i ich technicznemu połączeniu w przestrzeni kosmicznej. Ze względu na pokojowy charakter projektu nazywa się go często „uściskiem dłoni w kosmosie”. Oba wahadłowce w zespoleniu trwały przez ponad 46 godzin.

⁹² Pierwsze modele wyprodukowane w Stawropolskim Awtowozie (dziś Toliatti) pod marką Жигули opuściły linię produkcyjną w 1970 roku.

⁹³ В. Швед, *Компьютерная гонка с Америкой*, «Частный Корреспондент» 29.06.2013 (wydanie internetowe www.chaskor.ru)

rii przemysłu komputerowego na świecie, pośrednio potwierdzającym wysokie kwalifikacje radzieckiego instytutu mechaniki precyzyjnej, było zatrudnienie przez korporację Intel Borysa Babajana, fachowca i uczonego radzieckiego, który był jednym z twórców procesora Elbrus II. Nagrodzony za swą konstrukcję w 1987 roku Nagrodą Leninowską, w 2004 roku Babajan, wraz z częścią zespołu z instytutu przeszedł do Intel Corp. i jako pierwszy Europejczyk (Babajan jest właściwie Ormianinem, urodzonym w 1933 roku w azerskim Baku) został uhonorowany prestiżowym dla firmy tytułem Intel Fellow. Dziś nazwisko Borysa Babajana figuruje na liście dyrektorów tej amerykańskiej korporacji⁹⁴.

W rosyjskiej publicystyce gospodarczej można czasem spotkać gorzkie stwierdzenie, iż po rozpadzie ZSRR Dolina Krzemowa nagle zaczęła mówić po rosyjsku. Nie ma w tym wielkiej przesady. Odsunięta w czasie konsekwencja technologicznej nieporadności ZSRR, to przecież także wielki wynalazek współczesności, uruchomiona w 1999 roku wyszukiwarka Google.com⁹⁵, której współtwórcą jest urodzony w Moskwie w 1971 roku, w rodzinie moskiewskich matematyków, Siergiej Michajłowicz Brin. Kiedy miał 6 lat, jego rodzice, naznaczeni żydowskim pochodzeniem, wyemigrowali z breżniewowskiego ZSRR do USA. Najpopularniejsza wyszukiwarka na świecie jest kwintesencją i symbolem współdziałania dwóch szkół i tradycji matematycznych. Podobnie Larry Page, partner biznesowy Brina i współwyszukiwacz Google, jest synem informatyka Carla Page'a, który zasłynął badaniami nad sztuczną inteligencją⁹⁶.

W latach 60. XX wieku ZSRR przeżywał swoistą euforię technologiczną, której źródłem były sukcesy w programie kosmicznym, energetyce jądrowej, konstrukcji rakiet i okrętów. Powstaje wówczas szereg instytutów i platform technologicznych służących rozwojowi nowych technologii. Mimo wielkiego entuzjazmu i propagandy sukcesu zaangażowanie ZSRR w astronautykę oparte było o ideologię zimnowojenną i wyścig zbrojeń, wyścig, który ZSRR przegrał. Ośrodek Badań Jądrowych w Dubnej i inne podobne mu placówki, często o charakterze zamkniętym, ze względów infrastrukturalnych nie mogły dotrzymać kroku swoim odpowiednikom w USA. Znaczące osiągnięcia inżynierskie, które promowano jako wielkie sukcesy całego sektora, miały jedynie techniczny, miejscowy i udoskonalający charakter, albowiem nakłady sił i środków do ich powstania, ze

⁹⁴ <http://www.intel.com/newsroom/assets/bio/Fellows.htm>

⁹⁵ S. Brin i L. Page, jeszcze jako studenci Uniwersytetu Maryland opracowali pierwszy model matematyczny umożliwiający wykorzystanie ilości zalinkowania stron jako wskazówki dotyczącej ich wagi, tak jak w przypadku tekstu naukowego, który w świecie nauki uchodzi za znaczący, jeśli jest często przytaczany.

⁹⁶ L. Reppesgaard, *Imperium Google*, tłum. P. Sadurska, Wydawnictwo BC.edu, Warszawa 2009, s. 41.

względu na pogłębiający się kryzys gospodarczy musiały być niewielkie⁹⁷. W 1962 roku podmoskiewskie miasteczko Zelenograd, które zbudowano, zgodnie z decyzją rady ministrów ZSRR z 1958 roku, przeorientowano z branży tekstylnej w kierunku produkcji elektroniki. Mieli w tym udział zwerbowani przez wywiad radziecki, jeszcze w latach 40., dwaj amerykańscy inżynierowie-elektronicy Joel Barr (po przybyciu do ZSRR dla kamuflażu przyjął nowe nazwisko Josif Berg) i Alfred Sarant (w ZSRR znany jako Filip Staros)⁹⁸. W Zelenogradzie w latach jego świetności zatrudnionych było kilkuset specjalistów w dziedzinie mikroelektroniki w kilkunastu zjednoczeniach pracujących nad innowacjami i miniaturyzacją rozwiązań dla nowych technologii. Do dziś wielkie zasługi w rozwoju tej branży przypisuje się Aleksandrowi Szokinowi, pierwszemu szefowi ministerstwa przemysłu elektronicznego, które zostało powołane do życia w 1965 roku, w rządzie Alieksieja Kosygina. Jego następcą, Władysław Kolesnikow, piastujący funkcję ministra od 1985 roku do upadku ZSRR, nie miał już możliwości, zwłaszcza w dobie pogłębiającego się kryzysu, dobrze zapisać się w historii przemysłu elektronicznego ZSRR. W branży, po zmianie na stanowisku ministra w latach pieriestrojki funkcjonowało powiedzonko grające nazwiskami obu oficjeli i obrazujące skrajne różnice w ich działalności: „Nie zdążyliśmy wyjść z Szoku, a wpadliśmy pod Koło”⁹⁹. W 1991 roku, jeszcze przed porozumieniem białowieskim, ministerstwo zlikwidowano. Jak się wydaje, głównymi przyczynami takiego stanu rzeczy były nietrafne i motywowane politycznie decyzje w dziedzinie polityki kadrowej, nadsekretność i biurokratyzacja¹⁰⁰. Mimo przeprowadzonej z powodzeniem w 1961 roku (choć i z wielkim ryzykiem) w znacznym stopniu improwizowanej pierwszej misji człowieka w przestrzeni okołozemskiej, w 1969 roku prestiżowy wyścig o pierwszeństwo na Księżycu został przegrany. Po nim nastąpił kryzys programu kosmicznego, będącego do pewnego momentu ideologiczną siłą napędową dla rozwoju nowoczesnych technologii w ZSRR.

Poza wieloma innymi czynnikami, miało to wpływ na pogłębiające się w ZSRR uczucie ogólnego zapóźnienia technologicznego związanego z życiem zwykłych obywateli tego ogromnego państwa. Telefonizacja, infra-

⁹⁷ Patrz: J. Smaga, *Rosja w XX wieku*, Znak, Karaków 2001, s. 201.

⁹⁸ Więcej o tym w publikacji: S. Usdin, *Engineering communism: how two Americans spied for Stalin and founded the Soviet Silicon Valley*, Yale University Press New Haven & London, 2005. Rosjanie odrzucają stanowczo taką wizję rozwoju innowacyjnych technologii w ZSRR i nazywają ją czarną legendą. Szerzej o tym patrz: Б. Малашевич, *Зеленоградский центр микроэлектроники. Создание, расцвет, закат...* «Электроника: Наука, Технология, Бизнес», 1/2007, s. 104-112 (dokument elektroniczny)

⁹⁹ Patrz: Б. Малашевич, op. cit., s.112 . W oryginale – *Не успели оправиться от Шока, как попали под Колесо*.

¹⁰⁰ J. Smaga, op. cit., s.201.

struktura drogowa i portowa, rolnictwo, kwestie społeczne i socjalne pozostawały w kondycji odległej od ideału. W latach 70. XX wieku nastąpiło w ZSRR znaczące obniżenie średniej wieku ludzkiego, a śmiertelność niemowląt między 1970 a 1975 rokiem zwiększyła się aż o 30%, i to mimo tego, iż w ZSRR pracowało wówczas aż 1/4 lekarzy świata¹⁰¹. Wiele uznawanych za podstawowe produktów, takich jak specjalna żywność dla dzieci, kosmetyki, czy nawet papier toaletowy nie były wprowadzane do agendy potrzeb i wciąż mimo upływu lat od zainicjowania rewolucyjnej retoryki, traktowano je jako burżuazyjne luksusy¹⁰². W sumie jednak potencjał naukowo-techniczny ZSRR dawał mu drugie po USA miejsce na świecie. Tak jak w Stanach Zjednoczonych siła ta była nakierowana na badania, mające na celu osiągnięcie supremacji militarnej, ale – w odróżnieniu od USA – także na poparcie oficjalnej ideologii. Około 75% wydatków na cele naukowo-badawcze kierowane było przeciw na cele militarne¹⁰³.

Niestety w dobie dynamicznej rewolucji technologicznej na świecie w radzieckiej nauce zadomowiła się na dobre tzw. „łysenkowszczyzna”, będąca synonimem ideologizacji nauki i jej etycznej deprawacji. W tym czasie w ZSRR wielkie środki finansowe i materiałowe były wpompowywane w przestarzałe już projekty i produkcję nie będącą w stanie sprostać potrzebom czasu.

Działo się tak z wielką szkodą dla wielu dobrych i ciekawych radzieckich inicjatyw, które mogły, przy odrobinie politycznego wsparcia dla ambitnych inżynierów, wyrosnąć na poważną konkurencję dla produktów z Zachodu i Japonii, która bardzo szybko stała się w XX wieku liderem branży elektronicznej. Taki los spotkał konstruktorów z wileńskiej fabryki „Wilma”, produkującej radioodbiorniki i aparaturę rejestrującą dla potrzeb przemysłu obronnego (czarne skrzynki). W latach 80. XX wieku „Wilma”, działająca dziś po wielu przekształceniach pod nazwą „Vilma-electric”, dostała pozwolenie na rozszerzenie działalności także dla sfery cywilnej, w oparciu o współpracę z Japończykami. Mimo dobrych parametrów technicznych braki materiałowe utrudniały produkcję i odpowiednią stylizację radiomagnetofonów, które były duże, ciężkie i bardzo energochłonne. W tym czasie konkurencja z Japonii już dążyła w stronę miniaturyzacji i obywatele ZSRR marzyli o wysokiej jakości, ładnych i zgrabnych produktach firm Sharp, Sony, Akai czy Pioneer.

Przejsie do wytwarzania nowego modelu produktu zawsze dla radzieckich zakładów stanowiło wielki wysiłek logistyczny, finansowy i technologiczny. Modyfikacjom musiały ulegać procedury, fundamentalnym zmianom skonfigurowany już proces produkcyjny, i – co może najważniejsze – naruszony był założony w centrali plan realizacji produkcji. Często zatem w tych osobliwych

¹⁰¹ Tamże, s. 200.

¹⁰² В. Кудров, *Мировая экономика*, Москва 2009, s. 362.

¹⁰³ В. Кудров, *op. cit.*, s. 363.

warunkach nowe produkty wchodziły na rynek już jako przestarzałe, oczywiście, głównie ze względu na długotrwałą i często nieudolny proces ich wdrażania.

Przemysł radziecki w końcówce swojego funkcjonowania znajdował się pod przemożnym naciskiem wielkiej maszyny biurokratycznej, która sterowała jego możliwościami zgodnie z zaleceniami politycznymi. Militaryzacja przemysłu nie była jednak jedyną i ostateczną przyczyną jego słabości. Jak twierdzi Władimir Kudrow, najcięższym przewinieniem względem gospodarki radzieckiej w dobie kolejnej fali rewolucji technologicznej na świecie było długotrwałe utrzymywanie przez władzę kursu na nierynkowy, nakazowo-rozdzielczy model jej funkcjonowania. Właściwie, jak twierdzi ekonomista, ze względu na swoją stalinowską charakterystykę gospodarka radziecka była antyinnovacyjna¹⁰⁴.

Lekarstwem na te bóle miała być pieriestrojka wprowadzona w 1986 roku przez Michaiła Gorbaczowa. Jej główne gospodarcze założenia okazały się realną rewolucją, której skrycie domagało się społeczeństwo w swoich umiarkowanych, często nielegalnych wolnorynkowych działaniach. Dwie ustawy wprowadzone przez Gorbaczowa z wielkim opóźnieniem i – niestety – dość selektywnie traktujące obywateli ZSRR, miały wychodzić naprzeciw tym oczekiwaniom. Pierwsza z nich – *Ustawa o przedsiębiorstwie państwowym (zjednoczeniu)*, ze stycznia 1988 roku dawała duże możliwości uelastycznienia produkcji względem oczekiwanego popytu, za czym mogło iść także stopniowe uwolnienie cen. Wciąż jednak, ze względu na gospodarcze otoczenie, nie mogły powstać realne relacje wolnorynkowe – brakowało giełd, hurtowni, reklamy, a ceny ustalano centralnie. Drugi ważny reformatorski krok w dziedzinie gospodarki to *Ustawa o kooperatywie w ZSRR*, z maja 1988 roku. Prawo to umożliwiło stworzenie wspólnych, także z zagranicznymi partnerami, przedsiębiorstw o charakterze komercyjnym. De facto było to uprawomocnienie prywatnej przedsiębiorczości i produkcji, po raz pierwszy od 60 lat w ZSRR. Niestety ożywcze inicjatywy polityczne zderzały się z trudną społeczną rzeczywistością, nieprzystosowaną do akceptacji indywidualnej własności i traktującą wszelkie przejawy prywatnej inicjatywy jako spekulację. Społeczeństwo schyłkowej fazy ZSRR, co podkreśla Józef Smaga, akceptowało wprawdzie konsumpcję kapitalistyczną, ale z zachowaniem socjalistycznych zdobyczy: pełnego zatrudnienia, równości i opieki państwa¹⁰⁵. Wyraźnie widać było, iż warunki te w nowej rzeczywistości nie mogły być wypełnione. Niestety, już w grudniu 1988 kooperatywom zakazano działalności oświatowo-wydawniczej i naukowej, a dwa lata później zlikwidowano kooperatywy handlowe. Oczekiwania pełnego otwarcia gospodarczego zostały zawiedzione, a znaczna część ciekawych pomysłów gospodarczych musiała usunąć się w cień, dosłownie i w prze-

¹⁰⁴ В. Кудров, op. cit., s. 390.

¹⁰⁵ J. Smaga, op. cit. s. 264.

nośni, budując równoległy, nielegalny ustrój gospodarczy, określane w Rosji jako *tieniewaja ekonomika*.

Pierestrojka dała pewne nadzieje, ale niestety, decyzje polityczne mogły być satysfakcjonujące jedynie dla niewielkiej części społeczeństwa, co pokazują dane statystyczne i badania społeczne. Każdy rok reformy Gorbaczowa przynosił pogorszenie oceny statusu materialnego, mierzonego subiektywną opinią radzieckich rodzin, które szacowały swoją zasobność w produkty spożywcze. W 1986 roku w pięciopunktowej skali oceniano ją na 3 punkty, w 1987 roku na 2,8 punktu, w 1988 roku na 2,5 punktu, w 1989 roku na 2,3 punktu, aby w 1991 roku, kiedy ZSRR chylił się ku upadkowi, osiągnąć smutny próg minimalny wynoszący 2 punkty¹⁰⁶.

Tymczasem amerykańska firma IBM już w sierpniu 1981 roku zakomunikowała o przygotowaniu do wprowadzenia na rynek komputera osobistego IBM Personal Computer, który niezwykle szybko zyskał w USA ogromną popularność, aby jako popularny PC stać się światowym informatycznym standardem. Od 1981 roku właściwie każdy Amerykanin mógł bez specjalistycznej pomocy programisty korzystać z relatywnie prostego w obsłudze komputera, gdy w ZSRR nawet uczeni i analitycy wciąż musieli posługiwać się skomplikowanymi algorytmami, z rzadka wspomagany rodzimymi elektronicznymi maszynami obliczeniowymi.

Ważnym elementem pierestrojkowego otwarcia na technologiczną rewolucję było zainicjowanie programu edukacyjnego w szkołach średnich. W roku 1985/1986 we wszystkich liceach ZSRR został wprowadzony ogólny kurs podstaw informatyki i technologii obliczeniowych w celu formowania podstawowych kompetencji informatycznych u młodzieży. Oczywiście, trudno tu mówić o umasowieniu edukacji informatycznej w obliczu ewidentnych braków sprzętowych. Jednakże dość chaotyczne i nieprzewidziane, jak się okazało, w skutkach oswobodzenie więzów gospodarki przez reformy Gorbaczowa pozwoliło już niebawem wygłodniałemu i żądnemu nowych technologii społeczeństwu, najpierw zaabsorbować i zaadaptować, a następnie w miarę poprawy statusu materialnego gospodarstw domowych w znacznej części także wchłonąć dorobek rewolucji technologicznej i informatycznej płynący różnymi drogami z Japonii i USA.

Można zatem zaryzykować tezę, iż rewolucja w ZSRR, choć nie w znaczeniu stricte politycznym, w swoisty sposób mogła się dokonać. Po pierwsze z całą pewnością ufundowało ją wielkie zainteresowanie i społeczne zapotrzebowanie na podniesienie komfortu życia poprzez dostęp do nowoczesnych technologii, które oferował w swej obfitości świat zachodni. Ta teza może potwierdzać

¹⁰⁶ А. Безбородов, Н. Елисева, В. Шестаков, *Перестройка и крах СССР. 1985-1993*, Норма, СПб 2010, s. 83.

intuicje autorów tzw. teorii konwergencji, która zakładała stopniowe przekształcanie się systemu radzieckiego pod wpływem różnorodnych impulsów świata zachodniego, w tym przede wszystkim tych natury cywilizacyjnej. Drugą składową tej zmiany było, jak się wydaje, ostateczne, choć mozolne zaakceptowanie odciążenia się od nakazowo-dystrybucyjnego systemu na rzecz uwolnienia rynku i odrzucenia przewodniej roli Komunistycznej Partii Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Procesy te zachodziły niezwykle powolnie, a potencjał innowacyjny Rosji na początku jej nowej historii związany był właściwie z potencjałem byłego ZSRR, z wysokim stopniem jego centralizacji¹⁰⁷.

Dopiero w takich warunkach, 10 lat po wprowadzeniu na rynek USA komputera klasy PC, obywatele upadającego w 1991 roku ZSRR, zaczęli tworzyć postradziecką historię swych narodów, w nowych, pieczołowicie ustalanych granicach państwowych, ale coraz liczniej wyposażeni w narzędzie, jakim jest osobisty sprzęt komputerowy. Nikt chyba jeszcze wówczas nie przypuszczał, że komputery ustawione na domowych biurkach w miejscach nauki oraz pracy obywateli państw powstałych w wyniku upadku ZSRR będą mogły służyć nie tylko rozwojowi naukowemu, ale także specyficznej reintegracji poradzieckiej przestrzeni.

Dzięki nowej, dynamicznie rozwijającej się funkcjonalności telekomunikacyjnej, jaką jest sieć komputerowa Internet, dość powszechnej znajomości języka rosyjskiego i dobrowolności można mówić o „Runecie” czyli rosyjskojęzycznym Internecie jako platformie realizacji ponadnarodowych, indywidualnych i zbiorowych interesów.

Ideolodzy nowej Rosji, jak wiemy, przez pewien czas silnie targanej tendencjami dezintegracyjnymi, także ci związani z wizją wielkiego ZSRR jako fundamentu kształtującego dobrobyt i powodzenie kontynentu, nie zdążyli uchwycić tego momentu. Technologiczna rewolucja odbywała się w ich najbliższym otoczeniu – właściwie na ich osobistych biurkach, ale jednak poza zasięgiem ich intelektualnego planu na dalszy bieg wypadków w nowych historycznych i technologicznych okolicznościach.

¹⁰⁷ Więcej na ten temat: W. Oniszczyk, *Czynniki zewnętrzne transformacji gospodarki Rosji*, Semper, Warszawa 2002, s. 106.

II. Początki Internetu w ZSRR i Rosji

1. Infrastruktura dostępu

Radziecka transformacja końca lat 80. XX wieku nie napawała optymizmem. Od początku uruchomienia procesów zmian, pierestrojka Michaiła Gorbaczowa nabrała zupełnie nieprzewidywalnych w swych skutkach kształtów. Problemy natury politycznej, gospodarczej i społecznej, miast zamieniać się w wielkie pozytywne cywilizacyjne projekty, w sposób chaotyczny prowadziły wielkie państwo do katastrofalnego upadku. W swym wystąpieniu noworocznym w 1989 roku wyjątkowo chłodny i raczej przygnębiony Gorbaczow anonsował rok 1990 z wielką ostrożnością i dystansem. Przyszły prezydent ZSRR miał świadomość, że sprawy nie rozwijają się w zamierzonym w 1986 roku, pozytywnym kierunku. Nastroje społeczne także nie dawały nadziei na zmiany, na co wskazywały ówczesne badania WCIOM (Всероссийский центр изучения общественного мнения). Aż 42% respondentów zapytanych pod koniec 1989 roku o przyczyny trudności, z którymi borykał się ówczesny ZSRR, wskazywało technologiczne zapóźnienie. Opinia ta ustępowała jedynie tradycyjnemu pogładowi, wyrażanemu przez ponad 58% pytanym, który pasmo nieszczęść cedował na „korupcję, pijaństwo, spekulację, złodziejstwo”¹. Ogrom problemów i antyradzieckie nastroje społeczne, wyrażane wprost w litewskim Wilnie, czy azerskim Baku na początku 1990 roku, w żaden sposób nie mogły dawać nadziei, że już w stosunkowo nieodległym czasie dzięki nowym technologiom nastąpi niebywały przełom, i te dwie odległe od siebie republiki radzieckie zasmakują w zupełnie nowym sposobie komunikacji. Oto wtedy bowiem w ZSRR rodził się Internet.

Pierwsze prace nad stworzeniem sieci komputerowej w ZSRR związane były z działalnością tzw. Instytutu Kurczatowskiego. Jeszcze w trakcie drugiej wojny światowej, 11 lutego 1943 roku, Państwowy Komitet Obrony (ГКО) podjął decyzję nr 2872, mającą na celu realizację projektu zbudowania bomby uranowej. Przedsięwzięte wówczas działania doprowadziły w kwietniu 1943 roku do powstania Laboratorium nr 2, którego kierownikiem i głównym specjalistą do zadania skonstruowania bomby uranowej został czterdziestoletni profesor leningradzkiego instytutu fizyczno-technicznego, Igor Kurczatow.

¹ Пролог. События конца 1989 года, „Новое Литературное Обозрение” 2007, nr 84 <http://magazines.russ.ru/nlo/2007/84/pr2.html>, odczyt: 16 XII 2013.

Laboratorium nr 2 wkrótce przekształcone zostało w instytut energii jądrowej, a po śmierci swego pierwszego kierownika w 1960 roku przyjęło także jego imię. Prace instytutu koncentrowały się przez wczesno zimnowojenny okres wokół konstrukcji broni jądrowej i zostały zwieńczone sukcesem na poligonie w Semipałatyńsku 29 sierpnia 1949 roku, gdzie pod kierunkiem Kurczatowa doprowadzono do kontrolowanej eksplozji pierwszego radzieckiego pocisku jądrowego². W końcówce lat 80. XX wieku, już w dobie reformatorskich działań ekipy Michaiła Gorbaczowa, Instytut Kurczatowa otrzymał także dodatkowe zadania, a wśród nich stworzenie i kontrolę nad siecią wymiany danych GRID³.

Instytut Kurczatowa nie był jednak inicjatorem działań na rzecz rozwoju telekomunikacji, a wkład w rozwój sieci teleinformatycznych traktował jako zleczone zajęcie dodatkowe. Związek Radziecki prowadził także technologiczną grę na arenie międzynarodowej. Zimnowojenny świat i radykalna postawa przywódców ZSRR nie dawały wielu możliwości rozwojowych i modernizacyjnych, które dyskutowano w Zachodniej Europie dzięki wydatnej pomocy USA. Jednakże w 1972 roku, wynikiem starań, zarówno prezydenta USA Lyndona Johnsona, jak i premiera rządu radzieckiego Aleksieja Kosygina, na październikowym spotkaniu w Londynie doszło do podpisania aktu założycielskiego międzynarodowej jednostki badawczej IIASA (International Institute for Applied Systems Analysis), z siedzibą w neutralnym austriackim Laksemburgu pod Wiedniem.

Instytut miał łączyć badaczy Wschodu i Zachodu w ich staraniach o lepszą jakość życia i kooperację w badaniach naukowych, nie związanych z wyścigiem zbrojeń⁴. Praca pod hasłami rozwoju naukowego współdziałania dawała tej międzynarodowej instytucji wielkie, także pozamerytoryczne, możliwości,

² Precyzyjny opis historii Instytutu Kurczatowskiego (ros. НИЦ „Курчатовский институт”) na jego stronie domowej: <http://www.kiae.ru/index32e.html>, odczyt: 16 XII 2013. Wiele interesujących informacji na temat funkcjonowania tej organizacji w jej wczesnych latach rozwoju można zaczerpnąć z lektury wspomnień Andrieja Sacharowa, fizyka, noblisty i dysydenta, zatrudnionego przy opracowywaniu projektów jądrowych ZSRR. Zob. А. Сахаров, *Воспоминания т. 1-3*, сост. Е. Боннер, Время, Москва 2006.

³ Sieć GRID [z j. ang. siatka, kratka, sieć] – system połączenia wielu komputerów dający możliwość współdziałania systemowego. Efektem połączenia komputerów jest zwiększenie mocy obliczeniowej. Komputery pracujące w sieci typu GRID mogą być rozproszone w różnych miejscach na świecie, ale służą do podejmowania wspólnych działań obliczeniowych, sieć GRID nazywana jest czasem *komputerem rozproszonym*.

⁴ Aby zapewnić stabilność Międzynarodowemu Instytutowi Stosowanej Analizy Systemów postanowiono rozszerzyć jego strukturę o państwa niezaangażowane bezpośrednio w zimnowojenny konflikt. Mimo wielkich dyplomatycznych trudności (inwazja na Czechosłowację w 1968 roku, wydalenie radzieckich dyplomatów z Londynu w 1970) Instytut powstał, a stworzyły go USA, Wielka Brytania, ZSRR, Japonia, Kanada i RFN.

stając się ciekawym forum spotkań przedstawicieli USA i ZSRR. W 1976 roku Moskwa podjęła decyzję o utworzeniu swoistej filii IIASA w ZSRR – powstał Wszechzwiązkowy Naukowo-Badawczy Instytut Badań Systemowych (ВНИИ-СИ – Всесоюзный научно-исследовательский институт системных исследований). Organizacja ta, jako jedyna w bloku radzieckim, miała możliwości podłączenia do komputerowej sieci telekomunikacyjnej świata zachodniego, dzięki stałemu łączu z IIASA. W 1982 roku w wyniku wydzielenia ze struktury tej organizacji powstał Wszechzwiązkowy Instytut Użytkowych Systemów Automatycznych (ВНИИПАС – Всесоюзный Институт Прикладных Автоматизированных Систем), którego funkcją docelowo miało być rozdysponowanie dostępu do zewnętrznej sieci komputerowej dla radzieckich instytutów badawczych i jednostek uniwersyteckich. Działania na rzecz dostępu ZSRR do globalnej sieci miały częściowo charakter polityczny, ale wówczas mało o nich mówiono, albowiem była to wiedza specjalistyczna, dostępna jedynie dla fachowców. O politycznym charakterze „sieci” pisała w 1987 roku, podczas wizyty Michaiła Gorbaczowa w USA, Connie Zweig. Autorka artykułu o elektronicznym *detente*, który ukazał się w „Los Angeles Times” 9 grudnia 1987 roku⁵, jasno wskazała na dodatkowy pozytywny aspekt spotkania liderów – otwarcie na współpracę elektroniczną. Na fali dobrej atmosfery między Ronaldem Reganem i Michaiłem Gorbaczowem, ale także siłą rozwoju technologicznego w USA, możliwe było doprowadzenie do szerszej współpracy teleinformatycznej obu mocarstw. W takiej formule znakomicie odnalazł się Amerykanin, założyciel organizacji San Francisco/Moscow Teleport (SFMT), Joel Schatz. Jego zabiegi o uruchomienie teleinformatycznego łącza ze Związkiem Radzieckim, wspierane funduszami rządu federalnego i środkami Georga Sorosa, sięgały początków lat 80.

Dopiero po wyborze Gorbaczowa na sekretarza generalnego KC KPZR, dzięki staraniom Schatza, opartym głównie o osobiste relacje z radzieckimi kooperantami, udało się doprowadzić do założenia firmy – dostawcy usług sieciowych – na bazie SFMT oraz radzieckiego Instytutu Użytkowych Systemów Informatycznych. Łącze otwarto w maju 1985 roku, a listopadowy genewski szczyt USA–ZSRR, mimo braku wiążących dokumentów, potwierdził słuszność zbliżenia o charakterze kulturowym i telekomunikacyjnym. W 1986 roku doszło do komercjalizacji przedsięwzięcia i na radzieckim rynku, pod koniec lat 80., pojawił się pierwszy komercyjny dostawca usług sieciowych „SovAm”, oferujący swój produkt w latach 90. pod marką „Rossia Online” (ROL)⁶. Rów-

⁵ C. Zweig, S.F. – *Moscow Teleport – Electronic Detente*, „Los Angeles Times” 9 XII 1987, [online:], http://articles.latimes.com/print/1987-12-09/news/vw-18480_1_electronic-mail, odczyt: 16 XII 2013.

⁶ Wzorem największego amerykańskiego dostawcy Internetu AOL (America Online).

nolegę z inwestycjami opartymi o amerykańską strukturę SFMT, w Moskwie rozpoczął działalność drugi dostawca usług sieciowych АПКС „Гласнет“ (Ассоциация пользователей компьютерных сетей Гласнет). Także w tym przypadku znacząca okazała się pomoc funduszy zewnętrznych. Do powstania „Гласнет” także wydatnie przyczynili się Amerykanie, którzy za pomocą fundacji APC (Association for Progressive Communications) mogli wesprzeć inicjatywę dziennikarzy pisma „Московские Новости” Anatolija Woronowa i Aleksandra Zajcewa. Znacząca jest nazwa organizacji, która sprytnie wykorzystuje hasło pierestrojkowej *glasnosti*. To zafascynowani Gorbaczowem Amerykanie mieli ją zaproponować rosyjskim partnerom⁷.

Skutki otwarcia się systemu były nieco inne, niż te przewidywane. Michaił Gorbaczow wprowadził politykę jawności w celu poszerzenia strumienia informacyjnego, między władzą a społeczeństwem. Gensek był zdania, iż zwerbalizowanie zarówno sukcesów jak i porażek władzy, przeniesione do potoku komunikacyjnego umożliwi łatwiejsze rozwiązanie systemowych trudności, z którymi przyszło mu się zmagać w państwie. Gorbaczow, posługując się *glasnostią*, wpadł w swoistą pułapkę magicznego myślenia, przejawiającego się w zaufaniu, iż „społeczna krytyka może wpłynąć na społeczną praktykę”⁸. *Glasnost’* przeniknęła jednak dużo głębiej do ludzkiej świadomości i, jak dowodzą badacze i obserwatorzy zmian zachodzących w ZSRR, w tamtym okresie ujawniła głębokie pokłady frustracji i lęków, objawiające się w sposób najbardziej radykalny – w postaci konfliktów etnicznych i wyznaniowych w obrębie Związku.

Początkowo Гласнет działał jako organizacja typu *non-profit*, a amerykańscy darczyńcy uważali, że taka forma funkcjonowania, w połączeniu ze świadczeniem usług raczkującym jeszcze pozasystemowym organizacjom (także tzw. *nieformatom*) będzie gwarantem wsparcia rozwoju obywatelskich struktur w upadającym mocarstwie. Obie instytucje dostarczające usługi sieciowe datują początek swej działalności na rok 1990 – ostatnie miesiące funkcjonowania ZSRR. Oprócz wyżej wymienionych organizacji, jeszcze na fali prywatyzacyjnego entuzjazmu, zwłaszcza w wyniku „spontanicznej” prywatyzacji końca lat 80. powstały inne struktury, które poszukiwały komercyjnych rozwiązań w dziedzinie usług sieciowych. Jednym z pionierów w branży była kooperatywa „Demos” uruchomiona 15 września 1989 roku.

Rozluźnienie gospodarcze pierestrojki dało pracownikom instytutów badawczych oraz komsomolcom wiele możliwości samodzielnego, przedsiębiorcze-

⁷ А. Гагин, *Гласность + Network = Любовь*, „Internet. Ежемесячное приложение к Сети” 1998, nr 8, [on-line:], <http://www.gagin.ru/internet/11/32.html>, dokument elektroniczny.

⁸ Н. Рис, *Русские разговоры. Культура и речевая повседневность эпохи перестройки*, tłum. Н. Кулакова, В. Гулида, Москва 2005, s. 287.

go działania. W takich właśnie warunkach rozpoczynał swoją karierę finansową Michaił Chodorkowski. Jako działacz Komsomołu z poszerzonymi, dzięki decyzjom Gorbaczowa, gospodarczymi kompetencjami oraz z oczywistym, acz nieoficjalnym poparciem władz, opracował metodę transferowania pieniędzy „wirtualnych” – będących formą państwowych dotacji dla zespołów twórczych instytutów badawczych – na gotówkę. Chodorkowski po zarejestrowaniu kooperatywy przy frunzeńskim rejonowym Komitecie Komosołomu w Moskwie zakładał zespoły twórcze i otrzymywał na nie państwowe dotacje. Następnie na Dalekim Wschodzie, w firmach eksportujących drewno, które mogły dysponować dewizami, kupował ze spieniężanych dotacji twardą walutę. Zysk przymyślnie przeznaczał na import komputerów osobistych, które sprzedawał za kolejne dotacje na niezwykle chłonnym rynku wewnętrznym. Tak rozpoczęła się kariera oligarchy w pośrednictwie sprzedaży komputerów, które w końcówce lat 80., jako towar deficytowy, osiągały w ZSRR zawrotne ceny⁹. Dopiero później Michaił Chodorkowski wszedł na rynek bankowy ze swym przedsiębiorstwem MENATEP. Wkład biznesmena w komputeryzację ZSRR w ostatniej fazie jego funkcjonowania jest jednak znaczący¹⁰.

Rozwój technologiczny w dziedzinie IT towarzyszył burzliwym przemianom rynkowym w upadającym państwie. Wydaje się, że nie były one zwykłym zbiegiem okoliczności, a raczej konsekwencją tego światowego technologicznego przyspieszenia, któremu nie oparło się największe podówczas państwo na świecie. Organizacja „Demos” także powstała w ramach nowego porządku gospodarczego pierestrojki, na bazie zasobów Instytutu podnoszenia kwalifikacji Ministerstwa Przemysłu Samochodowego ZSRR oraz Instytutu Kurczatowskiego, o którym była mowa wyżej. „Demos” – komputerowy system operacyjny, którego nazwa

⁹ Ceny komputerów osobistych w Moskwie w 1988 roku mogły osiągać wielokrotność rocznych dochodów obywateli. USA dyskutowały już wówczas dynamiczny rozwój technologii z Doliny Krzemowej, a ZSRR z mozołem wychodził z epoki breżniewowskiego zastrój. David Hoffman przytacza przykład rosyjskiego uczonego, który przywiózł z Włoch komputer Amstrad 286 i z gigantycznym zyskiem odsprzedał go poprzez kooperatywę do pewnego instytutu naukowego. Więcej: Д. Хоффман, *Олигархи. Богатство и власть в новой России*, tłum. С. Шульженко, Москва 2008, s. 136-137.

¹⁰ Chodorkowski, częsty bywalec Kremla za prezydentury Borysa Jelcyna, ugruntował sobie mocną pozycję w oligarchicznej hierarchii Rosji. Niestety, po zmianie kursu politycznego w dobie nowej prezydentury Władimira Putina, wielokrotnie wypowiadający się krytycznie w tej kwestii Chodorkowski, 5 października 2003 został oskarżony o nieprawidłowości przy prywatyzacji przedsiębiorstw i aresztowany. Jeszcze przed odbyciem całego wyroku wydanego przez sąd w Moskwie, po 3709 dniach w więzieniu Chodorkowski został na własną prośbę ułaskawiony przez prezydenta Putina (gest ten oceniany jest jako popagandowy) i w drodze amnestii ogłoszonej w 20 rocznicę uchwalenia konstytucji Federacji Rosyjskiej wypuszczony na wolność. Po uwolnieniu Chodorkowski, spotykając się z dziennikarzami na konferencji prasowej w Berlinie, mówił o swoich pierwszych zaskoczeniach na wolności, a były to wedle jego słów serwisy społecznościowe Facebook i Twitter.

to charakterystyczna i znacząca abrewiatura (Диалоговая Единая Мобильная Операционная Система)¹¹ – to produkt tych dwóch inicjatyw, który umożliwił im szersze zaangażowanie na wschodzącym w ZSRR rynku technologii informatycznych. W lipcu 1989 roku kooperatywie „Demos” udało się zrealizować pierwszą międzynarodową transmisję danych na Uniwersytet w Helsinkach. Był to pierwszy oficjalny i otwarty krok do połączenia ZSRR ze światową siecią komputerową. W związku z jej sukcesywnym rozwojem w samym ZSRR i dzięki równoległym działaniom rozwojowym w licznych ośrodkach badawczych łączność między nimi poprawiała się, a prędkość przesyłu danych wzrastała.

Po udanych pierwszych działaniach teleinformatycznych założyciele „Demos” i sieci „Relcom”¹², uruchomionej latem 1990 roku, 19 września 1990 roku zarejestrowali krajową domenę wyższego rzędu *.su (pierwsze litery angielskiej nazwy *Soviet Union*) identyfikującą serwery DNS pracujące na terytorium ZSRR. Świat domen krajowych, które dla wielu niewielkich narodów stanowią swoistą oś identyfikacji tożsamościowej, paradoksalnie otworzył się na Związek Radziecki w ostatnich miesiącach jego funkcjonowania i w przestrzeni internetowej przedłużył jego trwanie. Warto nadmienić, iż niektóre kraje postradzieckie jeszcze wiele lat po upadku ZSRR nie dysponowały swoimi domenami krajowymi, w przypadku Tadżykistanu (domena *.tj) było tak aż do 2004 roku.

Po upadku ZSRR w grudniu 1991 roku domena *.su utraciła swój krajowy desygnat¹³. Na ciekawy element znaczenia domeny krajowej zwrócił uwagę komentator amerykańskiego pisma „The Scientist”, w tekście o znamienym tytule *Does a top level make a nation?*¹⁴, w którym rozważa kwestię zachowania domeny *Soviet Union*, mimo iż państwo to nie istnieje. Ze względu na żywą reakcję jej użytkowników, mimo rejestracji w 1994 roku rosyjskiej domeny *.ru, zachowano także radziecką i – choć z drobnymi przerwami – jej niezłe funkcjonowanie potwierdza liczba nowych rejestracji witryn. Zgodnie z informacjami rosyjskiego centrum rejestracji domen na listopad 2013 roku w domenie *.su zarejestrowanych jest ponad 12 500 serwisów i liczba ta wciąż wzrasta¹⁵.

¹¹ Informacje pochodzą z oficjalnej witryny firmy: www.demos.ru.

¹² „Relcom” (z ang. *reliable communications*) powstał w 1990 roku, po przekształceniu sieci „Релком” budowanej także w oparciu o zasoby Instytutu Kurczatowa. Ta firma również przypisuje sobie pierwsze połączenie internetowe z zagranicą, które miało dojść do skutku 28 sierpnia 1990 roku. Z informacji zamieszczonych na stronie korporacji wynika, że miało to mieć miejsce, podobnie jak w przypadku „Demos”, we współpracy z Uniwersytetem w Helsinkach. Zob.: Компания РЕЛКОМ, [on-line:] www.relcom.ru/about.

¹³ Podobny los spotkał nieco później domenę Republiki Jugosławii *.yu

¹⁴ T. Simonite, *Does a Top Level Domain Make a Nation*, [on-line:] <http://www.newscientist.com/blog/technology/2007/09/does-top-level-domain-make-nation.html>, dokument elektroniczny.

¹⁵ Dane pochodzą z serwisu Rosyjskiego Centrum Rejestracji Domen (NIC): <http://stat.nic.ru/>

Domeną tą zarządza Rosyjski Naukowo-Badawczy Instytut Rozwoju Sieci Społecznych (РосНИИРОС)¹⁶, który powstał w 1992 roku po wydzieleniu ze struktury Instytutu im. Kurczatowa.

Jednak do 1991 roku praktycznie funkcjonowały tylko połączenia między ośrodkami badawczymi, a jedynie niektóre z nich miały możliwość przesyłania danych poza granice ZSRR. Internet jako nowe medium, pozwalające na dynamiczny przekaz treści i informacji w czasie rzeczywistym, zaistniał dopiero w sierpniu 1991 roku, w dniach „puczu Janajewa”. Część zagranicznych dziennikarzy mogła już skorzystać z kanałów internetowych, aby wysłać depeche za granice ZSRR do swych redakcji. 19 sierpnia, po ogłoszeniu powołania do życia Państwowego Komitetu ds. Stanu Wyjątkowego, część mediów została odcięta od łączności. Jednakże, jak wspomina korespondent prasy zachodniej w ZSRR, David Remnick, trwało to niezbyt długo, czasem tylko kilka godzin¹⁷.

Teza, iż Internet był wówczas jedynym środkiem łączności, byłaby oczywiście przesadzona, ale z całą pewnością po raz pierwszy tak mocno odznaczyła się jedna z najpopularniejszych funkcji tego typu komunikacji – informacyjna. W procesie tym wiodącą rolę odegrali informatycy firmy „Relcom”, którzy pod kierunkiem Aleksieja Sołdatowa, realizowali podczas puczu połączenia z siecią „Eunet”, przekazując bieżące informacje o wydarzeniach z Moskwy¹⁸. Zgodnie z relacją jej szefa, „Relcom”, jako jedna z pierwszych organizacji w ZSRR, rozpowszechniła odezwę Borysa Jelcyna. Internet w Rosji jeszcze przez niemal dwa lata po upadku ZSRR nie przybierał innych form i nie oferował innych możliwości niż poczta elektroniczna i przesyłanie danych. Dopiero pod koniec 1993 roku, na kilka dni przed konstytucyjnym referendum, rosyjscy dostawcy usług sieciowych podpisali umowę, która opisywała, w jaki sposób będzie zarządzana rosyjska domena narodowa *.ru. Właściwie od 1994 roku można mówić o dynamicznym rozwoju sieci Internet z jej wiodącym elementem, jakim jest możliwość otwierania adresów z internetowymi witrynami. To zupełnie nowy rozdział historii komunikacji i technologii komputerowych w Rosji.

2. WWW – faza I: Runet jako centrum literackie

Jedną z pierwszych witryn w domenie *.ru otworzył dział matematyki Rosyjskiej Akademii Nauk. Oczekiwanie, iż treści informacyjne zdominują pierwszą fazę rozwoju stron internetowych w Rosji, okazały się nietrafne. Mimo dynamiki pola

¹⁶ Strona internetowa tej instytucji: www.riprn.net

¹⁷ D. Remnick, *Grobowiec Lenina. Ostatnie dni radzieckiego imperium*, tłum. K. Obłucki, Warszawa 1997, s. 524.

¹⁸ Na te fakty powołują się także twórcy amerykańskiego programu *The Internet Show* z 1995 roku, któremu wypowiedzi udzielił jeden z pracowników „Relcom”, Wadim Antonow. Zob. <http://www.youtube.com/watch?v=8VAHy76QO7o>, odczyt: 16 XII 2013.

informacyjnego związanej z *glasnostią* i jej utrwaleniem na postradzieckiej przestrzeni, rosyjski Internet – *Runet*¹⁹ – nie od razu ewoluował w stronę medium informacyjnego. Z perspektywy historii rozwoju rosyjskiej sieci można dziś potwierdzić, iż największe znaczenie od samego początku rozwoju technologii internetowej zyskiwały projekty o charakterze literackim, publicystycznym lub naukowym.

Pierwszym ważnym dla rozwoju kultury internetowej w postradzieckiej Rosji projektem była założona przez matematyka i informatyka Maksima Moszkowa w grudniu 1994 roku elektroniczna biblioteka. Składała się ona z tekstów z prywatnej biblioteki dokumentów jej założyciela, usystematyzowanych i opublikowanych w formie hipertekstowej na stronie www.lib.ru. Zaliczany do pionierów rosyjskiego Internetu Moszkow zakładał początkowo wyłącznie osobisty charakter tego zasobu – w grudniu 1994 roku odnotowano w serwisie tylko 18 gości²⁰, ale wkrótce okazało się, że popularność serwisu przeszła jego najśmielsze oczekiwania, sięgając po kilku latach funkcjonowania kilku tysięcy gości. Ilość materiałów do publikacji w bibliotece systematycznie wzrasta dzięki czytelnikom, którzy skwapliwie informują jej założyciela o kolejnych tekstach do zamieszczenia²¹ lub po prostu dostarczają mu je drogą elektroniczną. Młodzi miłośnicy literatury, a także młodzi rosyjskojęzyczni twórcy, rozproszeni po całym świecie, dzięki rozwojowi Internetu uzyskali nową platformę publikacji swoich tekstów. Komentator i znawca *Runetu*, Siergiej Kuzniecowa zwraca uwagę, iż rozwój serwisów literackich nie był niczym nadzwyczajnym w kontekście literaturocentrycznej kultury rosyjskiej²², a *sietieliteratura* to w jego opinii nowa forma samizdatu. Intensyfikacja tego wielowymiarowego procesu przypada na lata 1994-1997, kiedy nowatorski proces literacki wychodzi poza tradycyjne ramy wydawnicze i w różnych wymiarach odnajduje swe miejsce w sieci.

Badająca kwestię obecności literatury rosyjskiej w sieci Internet Alicja Wołodźko-Butkiewicz trafnie podzieliła go na kilka istotnych segmentów²³.

¹⁹ Popularne określenie rosyjskojęzycznego Internetu, którego autorstwo przypisywane jest Ruffatowi (Raffiemu) Aslanbekowi, prowadzącemu jeden z pierwszych rosyjskojęzycznych blogów pt.: *Мысли Великого Дяди*. Runet po raz pierwszy pojawił się we wpisie z 11 VI 1997. Zob.: <http://web.archive.org/web/19970730114907/www.cityline.ru/uncle/thinks/110697.html>

²⁰ Dane ze strony www.lib.ru (na stopce strony autor umieścił statystyki odwiedzin począwszy od grudnia 1994 roku).

²¹ Kwestia praw autorskich została rozstrzygnięta przez Moszkowa w komunikacie zamieszczonym na stronie, w którym informuje wszystkich potencjalnie zgłaszających pretensje odnośnie praw autorskich, iż kiedy tylko otrzyma informację o takim roszczeniu natychmiast usunie tekst z biblioteki.

²² С. Кузнецов, *Ощупывая слона. Заметки по истории русского Интернета*, Москва 2004, s. 118.

²³ A. Wołodźko-Butkiewicz, *Od pieriestrojki do laboratoriów netliteratury. Przemiany we współczesnej prozie rosyjskiej*, Warszawa 2004, s. 143.

Były to strony biblioteczne, tworzone na wzór bibliotek prywatnych, gdzie częstą praktyką było mieszanie tekstów uznanych pisarzy z debiutantami, witryny czasopiśmiennicze przypominające nieco formułę *tołstych żurnalow*, a także ciekawe strony eksperymentalne, umożliwiające interaktywne współtworzenie tekstów przez uczestników internetowej komunikacji.

Do tego typu pomysłów można zaliczyć projekt „ПОМАН” Romana Lejbowa, w którym uczestnicy dopisują kolejne części do tekstu w postaci paralelnych komentarzy²⁴, tworzących niejednorodną fabułę. Witryna Lejbowa to znakomity przykład założeń nowego rodzaju literatury internetowej, który, dzięki technologii sieciowej, można scharakteryzować następującymi wyróżnikami: wirtualność utworu, który istnieje wyłącznie w postaci elektronicznej, wirtualność autorstwa lub wieloautorstwo, interaktywność, edytorska automatyzacja i uwolnienie od komercyjnych praktyk wydawniczych i księgarskich²⁵. Internetowy ruch literacki bardzo szybko dorobił się swojej własnej wewnętrznej nagrody. W 1996 roku Leonid Delicyn i Aleksiej Andriejew ustanowili nagrodę „Teneta”, która miała na celu promocję pisarzy i ich tekstów publikowanych w sieci. Zorganizowano jeszcze dwa konkursy „retro” w latach 1994 i 1995, a do jury konkursu zaproszono literackie sławy: Borysa Strugackiego, Andrieja Bitowa, Aleksandra Żytinskiego, Aleksandra Kusznera²⁶. Później, w początkach nowego stulecia pojawiły się jeszcze dwa konkursy literatury internetowej – „Арт-литто” (2000) oraz „Улов” (2001). Oba wymyślone zostały jako przeciwwaga dla najpopularniejszego konkursu «Teneta», który zyskał wówczas ogromną popularność. Jednakże, jak zwraca uwagę permski literaturoznawca Filip Katajew, czas na globalne konkursy literackie już wówczas przeminął²⁷. Nagrody opierały się na entuzjazmie ich twórców i uczestników, a internet w Rosji zaczął się już wtedy komercjalizować, wymagał zupełnie innej, nowej filozofii działania. Ponadto zarówno uczestnicy jak i twórcy wszystkich zamkniętych w 2000 roku konkursów traktowali je niezbyt poważnie, raczej jako swego rodzaju grę z czytelnikami i zabawę.

Literaturocentryczny wymiar serwisów internetowych powoli zaczął tracić swą pierwotną świeżość i wartość. Alicja Wołodźko-Butkiewicz w swym studium poświęconym „laboratoriom netliteratury” wskazuje także na postępującą komercjalizację Internetu jako jedną z podstawowych przyczyn stopniowej

²⁴ Projekt jest wciąż dostępny w alfabecie łacińskiej. Zob.: ПОМАН, [on-line:] http://www.cs.ut.ee/~roman_1/hyperfiction/index.html, odczyt: 11 I 2014.

²⁵ A. Wołodźko-Butkiewicz, op. cit., s. 148.

²⁶ Archiwum nagrody, wraz z laureatami lat 1994-2002, funkcjonuje pod adresem: www.teneta.ru i dostępne jest ze strony startowej serwisu po kliknięciu w odpowiedni rocznik.

²⁷ Ф. Катаев, *Экспертные сообщества в русском литературном интернете: возникновение, развитие, современное состояние*, «Уральский филологический вестник», no 4, 2012, s. 121-129.

utrąty atrakcyjności witryn literackich²⁸. Wydaje się, iż oprócz tego czynnika, ważnym był także inny, dosyć prozaiczny warunek rozwoju technologicznego. Elitarny dotąd Internet, którego użytkownicy rekrutowali się ze środowisk inteligentnych i naukowych, zaczął się popularyzować. Rozwój gospodarczy w Rosji przed kryzysem 1998 roku dawał możliwości stopniowego, acz chaotycznego tworzenia się klasy średniej. Sukcesywnie, ci bardziej zamożni Rosjanie, zwani często niesłusznie pogardliwie „nowymi ruskimi”, zwykle niezbyt wyrafinowani literacko, obrastali w nowinki technologiczne i, uzyskując drogą komercyjną dostęp do sieci, poszukiwali w niej odpowiednich dla siebie treści. To poszerzenie internetowego audytorium zaczęło wpływać na nowe przestrzenie treściowe w *Runecie*, dając możliwości zdynamizowania przekazu i silnego wejścia w sferę informacji, rozrywki i reklamy. Świadomość dynamiki zmian i zapotrzebowania na nową jakość w sieci nie była jednak powszechna.

Jednym z pierwszych inicjatorów podjęcia wyzwań w tej dziedzinie był znany dziś jako prokremłowski polittechnolog, Gleb Pawłowski. Kariera tego urodzonego w 1951 roku w Odessie historyka nabrała rozpędu po upadku ZSRR, kiedy, już jako wydawca, mocno krytykował politykę Borysa Jelcyna, zwłaszcza w kontekście wydarzeń z 1993 roku, kiedy prezydent zdecydował o szturmie na parlament. W 1995 roku Pawłowski założył organizację *Фонд эффективной политики* (ФЭП), mającą za zadanie wspierać procesy polityczne w Federacji Rosyjskiej²⁹. Jednym z głównych narzędzi, jakie zastosowano do kreowania politycznej i ideowej rzeczywistości, były serwisy internetowe. Głównym projektem Pawłowskiego, który – to należy podkreślić – dysponował znakomitym wyczuciem chwili w dobie rozwoju rosyjskiego Internetu, był serwis „Русский Журнал” (www.russ.ru). To jedno z pierwszych tak poważnych publicystyczno-literackich przedsięwzięć internetowych uruchomiono latem 1997 roku Pawłowski, jako redaktor naczelny, widział w swoim pomysle swoiste forum dyskusyjne i „rosyjską przyszłość”, która miała skoncentrować się wokół Internetu. Faktycznie „Русский Журнал” aspirował do bycia nowoczesnym, charakterystycznym dla rosyjskiej tradycji publicystycznej i literackiej internetowym serwisem o ideach, miejscem debaty, gdzie tekst, także literacki, odgrywa kluczową rolę³⁰. Obserwatorzy początków tego publikatora podkreślają, że rzetelność publicystyki, szerokie spektrum poruszanej tematyki i dobre wyczucie literac-

²⁸ A. Wołodźko-Butkiewicz, op. cit., s. 153.

²⁹ Interesujący rys biograficzny Gleba Pawłowskiego zamieścił w 2001 roku w wydaniu internetowym gazety „Московская Комсомолка” Dmitrij Bykow. Zob.: Д. Быков, И. Измайлов, *Повесть о вещем олеговиче*, „Московская Комсомолка” 2001, nr 15 z 26 III, [on-line:] <http://www.newlookmedia.ru/?p=7529>, odczyt 16 VIII 2011.

³⁰ Równolegle do internetowej edycji przez pewien czas magazyn wydawano również w wersji papierowej „Пушкин”, współredagowany z marszandem sztuki Maratem Guelmanem.

kiego smaku i zaangażowania większej części czytelników umożliwiła Pawłowskiemu zbudowanie pozytywnej marki internetowego medium dla siebie samego i swojej fundacji. Zainteresowanie literaturą i netkulturą, okazywane przez redakcję serwisu www.russ.ru, pozwalało czytelnikom czuć się swobodnie, jak twierdzi Siergiej Kuzniecowa, poza podejrzeniem o polityczną manipulację³¹.

3. WWW – faza II: polityzacja Runetu

Zmiany zachodzące w strukturze audytorium internetowego, zapotrzebowanie rynku komercyjnego, ale także politycznego, nieuchronnie prowadziły pod koniec lat 90. do rozwoju *stricte* informacyjnych projektów internetowych. Po najgłębszym od upadku ZSRR kryzysie finansowym, który dotknął Rosję w 1998 roku sytuacja na rynku internetowym zmieniła się. Szef fundacji ФЭП, odczuwając silne zapotrzebowanie audytorium oraz elity politycznej na natychmiastową informację podawaną za pośrednictwem Internetu, zdecydował się na założenie pierwszej codziennej gazety internetowej. Współpracę zaproponował młodemu lekarzowi, przebywającemu wówczas w Izraelu, ale znanemu już w rosyjskim środowisku internetowym, Antonowi Nosikowi. Nosik wcześniej dał się poznać jako dosyć odważny komentator w serwisie www.zhurnal.ru. Internetowy dziennik „Gazeta.ru” powstał na zlecenie firmy JUKOS Michaiła Chodorkowskiego³². Otwarcie nowego medium przypadło na styczeń 1999 roku. Rosja miała już za sobą kryzys ekonomiczny, ale jego polityczne konsekwencje dopiero teraz zaczęły nabierać właściwego w takich sytuacjach charakteru, silnie rezonując w politycznym świecie. Dzisiejszy wygląd i skład redakcyjny serwisu odbiegają od początków wydania „Gazeta.ru”³³. Anton Nosik w tym samym roku, jesienią, zdołał otworzyć kolejne dwa istotne z informacyjnego punktu widzenia internetowe serwisy www.lenta.ru oraz www.vesti.ru.

Koniec 1999 roku to otwarcie się rosyjskiego Internetu na nowe zjawiska zarówno technologiczne jak i treściowe. Być może jesienią 1999 roku wspierający działania Nosika Gleb Pawłowski nie wiedział jeszcze o planowanej rezygnacji Borysa Jelcyna z urzędu prezydenta, ale nie ulega najmniejszej wątpliwo-

³¹ С. Кузнецов, *op. cit.*, s. 259.

³² Tamże, s. 146.

³³ Archiwum „gazeta.ru”, a właściwie zachowanie jej *layoutu* można dziś zobaczyć pod adresem <http://gazeta.lenta.ru/current.htm> Jednym z najbardziej znanych grafików komputerowych na początku funkcjonowania Internetu w Rosji był Artemij Lebiediew (syn pisarki Tatiany Tołstoj), zaangażowany w liczne projekty internetowe, dziś właściciel wielkiego studia grafiki: www.artlebedev.com. Lebiediew zasłynął w latach 90. XX wieku skandalizującym projektem literacko-publicystycznym KaDet – Katia Dietkina. Podszycując się pod wirtualną postać, komentował, często w niewybredny sposób, jakość powstających nowych stron *Runetu*.

ści, a potwierdzają to liczne prasowe relacje, iż jego fundacja zaangażowała się intensywnie w kampanię wyborczą ówczesnego premiera Władimira Putina, wspierając go silnie w sieci. Powstające nowe internetowe media uruchamiane były w kluczowych dla kształtowania obrazu medialnego premiera Putina sytuacjach – trwała już druga wojna czeczeńska, nasiliły się akty terrorystyczne (Moskwa, Bujnask), sytuacja międzynarodowa zmieniała się niezwykle dynamicznie – do NATO przystąpiły kraje dawnego Układu Warszawskiego, w tym Polska. Bardzo szybko okazało się, jaką siłą dysponują do tej pory dość niszowe media internetowe. Internet stał się atrybutem życia politycznego w Rosji ostatnich miesięcy XX wieku. Po raz pierwszy na taką skalę Internet został aktywnie wykorzystany w kampanii wyborczej do Dumy Państwowej. Internetowe serwisy informacyjne wyrastają wówczas jak grzyby po deszczu: www.grani.ru, www.strana.ru, www.newsru.com. Wiele z nich nie przetrwało próby czasu, ale niektóre z powodzeniem funkcjonują do dziś, choć po zmianach w strukturze własności. Możliwości, jakie dawał Internet, mogły być wykorzystywane do publikowania tzw. „kompromatów” – najczęściej materiałów audio bądź video zawierających kompromitujące treści wymierzone w osoby, które mogły obawiać się tego potężnego narzędzia w politycznej walce o władzę. Rok 1999 to także wielki wysyp osobistych witryn internetowych polityków, m.in.: Jurija Łużkowa, Siergieja Stiepaszyna czy Anatolija Czubajsa.

Serwisy informacyjne powstające w Rosji po 1999 roku nabrały już bardziej profesjonalizowanego charakteru, a możliwości techniczne przekazu video i audio dodały wielu walorów tej branży.

Dzisiejsze badania *Runetu* prowadzone regularnie przez firmę Yandex, która w 1997 roku uruchomiła najpopularniejszą wyszukiwarkę internetową w Rosji, dowodzą, jak niezwykle dynamicznie rozwija się rosyjskojęzyczna sieć. Okazuje się, iż na postradzieckiej przestrzeni w kontekście kulturowym pełni ona ważną rolę w utrwalaniu znaczenia języka rosyjskiego. Wiąże się to oczywiście z ekspansywnym funkcjonowaniem rosyjskich firm na rynku internetowym, zwłaszcza na obszarze państw Azji Centralnej, o dość słabo rozwiniętej infrastrukturze telekomunikacyjnej. Badania Yandex z roku 2009 na temat *Runetu*, do którego włączone są wszystkie domeny narodowe państw WNP (.am, .az, .by, .ge, .kg, .kz, .md, .ru, .su, .tj, .ua i .uz) dowodziły, iż rosyjskojęzyczny Internet stanowił wówczas około 6% całości światowej sieci. 91% stron *Runetu* powstaje w języku rosyjskim, tylko 2% w języku ukraińskim, około 1% w języku białoruskim³⁴.

Rozwój internetowych mediów nie jest Rosjanom obojętny, o czym może świadczyć interesujący projekt badawczy pod redakcją Dmitrija Iwanowa www.nethistory.ru, który w miarę możliwości zbiera i systematyzuje informacje o roz-

³⁴ Zob.: *Контент Рунета 2009*, [on-line:] http://download.yandex.ru/company/yandex_on_content_autumn_2009.pdf, odczyt: 16 XII 2013.

woju historycznym *Runetu*, a po 21 latach funkcjonowania sieci w Rosji pozostaje najlepszym źródłem informacji na ten temat. Internet w najnowszej historii Rosji odegrał znaczącą rolę zarówno w kulturze, jak i tradycji politycznej.

Poza ujawnieniem się w roli interesującego publikatora dającego młodym literatom niebywale możliwości „samizdatowe”, nadał także nowe impulsy i rozwinął ideę *głasnosti* w dziedzinie informacji, często, niestety, narażając odbiorców na manipulację. Jako nowe medium i kanał informacyjny, rosyjskie witryny we właściwy sobie sposób przyczyniły się do swoistego zredukowania potężnej geograficznej przestrzeni ZSRR, a także charakterystycznej reintegracji wokół języka rosyjskiego i utrwalenia w postradzieckim świecie medialnego wpływu rosyjskiej kultury.

III. Runet dziś

1. Zasięg Internetu i dostęp do sieci we współczesnej Rosji

Badania na temat audytorium Internetu (liczby osób korzystających z jego możliwości), czyli liczby internautów regularnie korzystających z dostępu do Internetu, w regionach Rosji prowadzone są dosyć regularnie. Trwają jednak spory odnośnie metodologii i realnych technicznych możliwości ich przeprowadzenia. Badania takie są pozornie łatwe, mogą być przeprowadzone jedynie ze wsparciem odpowiedniej infrastruktury technicznej i instytucjonalnej. Sieć i elektronika dają właściwie nieograniczone możliwości manipulacji takimi wynikami, co nastrocza licznych trudności, zarówno dla prowadzących badania, jak i właścicieli i redaktorów serwisów internetowych, którzy są najbardziej zainteresowani tym, jaką liczbą wiernych czytelników i internautów mogą dysponować. Zdaniem Dmitrija Florowa, jednego ze współautorów wydanego w czerwcu w 2012 roku przez Rosyjską Asocjację Komunikacji Elektronicznej (РАЭК)¹ raportu, zatytułowanego *Интернет в России*, jedynym sposobem na wyjście z tej kłopotliwej dla wszystkich sytuacji jest wspólne działanie w sprawie ujednoczenia metodologii badań i weryfikacja danych zdobywanych przez najważniejsze instytucje, co warto podkreślić, wyłącznie komercyjne, zajmujące się tą problematyką².

¹ Российская Ассоциация электронных коммуникаций (РАЭК) – Rosyjska Asocjacja Komunikacji Elektronicznej to organizacja pozarządowa powstała w 2006 roku, do której należy kilkadziesiąt firm i instytucji związanych z rosyjskim rynkiem IT. Statutowymi celami stowarzyszenia są, wspieranie rynku nowoczesnych technologii i komunikacji w Rosji oraz stymulowanie rozwoju bazy prawnej mającej na celu ochronę dóbr i interesów uczestników rynku internetowego. Przewodniczącym rady stowarzyszenia jest aktualnie Anton Małyginow, prawnik związany z serwisami Mail.ru Group.

² Państwo rosyjskie spróbowało zmierzyć się z tą trudną materią za sprawą działalności swojej agencji *Federalnej agencji do spraw prasy i komunikacji masowej* (nie ma w Rosji dotąd ministerstwa cyfryzacji, funkcjonuje za to ministerstwo komunikacji i łączności, które pełni funkcje nadzorcze i regulacyjne względem rynku technologii komunikacyjnych). Jak się okazuje, dokument ten mógł powstać jedynie na podstawie danych pochodzących od komercyjnych instytucji i firm badających ten rynek. Zostało to wyraźnie uwidocznione we wspomnianym wyżej branżowym referacie z 2010 roku, gdzie na drugiej stronie redaktorzy dziękują za udostępnione informacje licznym instytucjom: ФОМ, Бегун, Интернет в цифрах, Яндекс, Mail.ru Group i innym. Patrz: *Интернет в России. Состояние, тенденции и перспективы развития. Отраслевой доклад*, red. Д. Чи-

Zaprezentowane poniżej badania rynku pochodzą z opracowania firmy Yandex i są wypadkową działalności kilku potężnych instytucji na rynku badań w Rosji w tym grupy analitycznej TNS i wiodącego centrum badania opinii społecznej FOM (Фонд Общественного Мнения). Badanie zostało opublikowane wiosną 2013 roku.

1.1 Audytorium

Zgodnie z danymi FOM na jesień 2012 roku, miesięczne audytorium Internetu w Rosji wynosi **61,2 miliona użytkowników powyżej 18 roku życia**, co stanowi ponad 52% aktualnej liczby ludności kraju, zgodnie z szacunkiem z ostatniego spisu powszechnego w 2010 roku. Dla większości z nich Internet jest powszechnym narzędziem. Trzy czwarte (prawie 47 mln użytkowników) korzysta z niego codziennie. Zgodnie z danymi TNS niemal wszyscy mieszkańcy miast o liczbie ludności powyżej 100 tysięcy (94%) mają dostęp do szerokopasmowego Internetu z domu.

Audytorium Internetu wciąż rośnie, chociaż tempo w ostatnim czasie widocznie osłabło. Od jesieni 2010 roku do jesieni 2011 roku liczba użytkowników Internetu wzrosła o 17%, a w roku 2011 i 2012 o 12%.

Audytorium Internetu w Rosji aktualnie wzrasta za sprawą rozwoju infrastruktury dostępu do sieci w regionach i na prowincji. 86% nowych użytkowników mieszka poza granicami Moskwy i Sankt Petersburga. To nieco mniejszy przyrost niż w latach ubiegłych, albowiem wówczas wzrost liczby użytkowników w regionach wynosił aż 90%.

1.2 Dostęp

Kwestia dostępu do sygnału Internetu jest fundamentem konstruującym technologiczne oblicze współczesnej kultury. Kulturoznawcy i filozofowie nowych technologii rozwinęli w tym kontekście pojęcie *digital divide* – cyfrowy podział. Manuel Castells w 2003 roku głosił, iż jest to podział między ludźmi, firmami i instytucjami, regionami i społeczeństwami, które mają materialne i kulturowe warunki, aby działać w świecie cyfrowym, a tymi, którzy nie mają takich warunków lub nie mogą się dostosować do szybkości przemian³. Rozwinięcie tej klasyfikacji umożliwia nam dogłębne zrozumienie problemu dostępności do nowoczesnych technologii, które, jak się pozornie tylko wydaje, związane są wyłącznie z warunkami materialnymi. Tą szeroką koncepcję zjawiska podziału cyfrowego i wykluczenia zaproponował Amerykanin Ernest Wilson III, dostrzegając następujące poziomy bariery dostępu do sieci indywidualnych użytkowników:

стов, К. Казарьян, Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям, Москва 2010. [dokument elektroniczny]

³ M. Castells, *Galaktyka Internetu*, Rebis, Poznań 2003, s. 300.

1. *Physical Access* – bariera dostępu fizycznego, czyli dostępu do infrastruktury;
2. *Financial Access* – bariera kosztów dostępu do istniejącej infrastruktury;
3. *Cognitive Access* – bariera kompetencji intelektualnych potencjalnych użytkowników, którzy muszą wiedzieć, że korzystanie z technologii może pomóc w rozwiązaniu sprawy;
4. *Design Access* – jeśli już wiadomo, że Internet może pomóc, i mam do niego dostęp, na który mnie stać, to istniejące serwisy nie nadają się do wykorzystania, ponieważ są źle zaprojektowane;
5. *Content Access* – bariera niedostępności kulturowej treści;
6. *Production Access* – bariera umiejętności tworzenia lokalnie treści o wysokiej jakości;
7. *Institutional Access* – bariera uwarunkowań formalnoprawnych umożliwiających lub blokujących korzystanie z cyfrowych zasobów (np. kwestia własności intelektualnej)
8. *Political Access* – bariera wpływu na tworzenie uwarunkowań formalno-instytucjonalnych sprzyjających usunięciu poprzednich barier⁴.

W tym miejscu należy także uzmysłwić sobie fakt, że zmniejszenie się odsetka osób niekorzystających z Internetu nie oznacza automatycznej likwidacji podziału cyfrowego, a wyniki badań wskazują, że, wraz z procesem zmniejszania się luki dostępu, podział może się nawet zwiększać: internauci lepiej wykształceni wykorzystują Internet w szeroko pojętych celach informacyjnych i usługowych, a słabiej wykształceni jedynie w prostych celach rozrywkowych⁵. Wynika z tego jednoznacznie, iż *podział cyfrowy* ma charakter strukturalny.

W niniejszym opracowaniu, ze względów pragmatycznych, związanych z brakiem wiarygodnych i rzetelnych źródeł na temat części ze wskazanych wyżej poziomów barier, skoncentrować uwagę możemy jedynie na dwóch pierwszych czynnikach dostępności – infrastrukturalnym i materialnym.

2. Stałe łącze szerokopasmowe

W ciągu roku zasięg Internetu w Rosji wzrósł o 5 punktów procentowych do 52% powierzchni kraju. Największy wkład w ten wynik miały miasta mniejsze, w których żyje mniej niż 100 tysięcy mieszkańców. Tu zasięg sieci wzrósł o 7 punktów procentowych, i osiągnął pułap średni w skali Rosji. Zakres dostępu do Internetu na wsiach wciąż jest najniższy. Wszystko wskazuje na to, że średnią

⁴ Przytoczony w całości fragment pochodzi z rzetelnego i zajmującego opracowania na temat aktywności obywatelskiej w Internecie autorstwa Jakuba Nowaka: *Aktywność obywateli online. Teorie a praktyka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011, s. 114-115.

⁵ Tamże, s. 116.

rosyjską osiągną niezbyt prędko, albowiem tempo rozwoju infrastruktury spadło. W stolicach regionów rozwój zasięgu do Internetu zatrzymał się na poziomie 70%.

Prędkość transferu danych stałego szerokopasmowego łącza stale rośnie, a jego cena w przeliczeniu na 1Mb/s znacząco spadła. Zgodnie z danymi firmy Yandex, w 2013 roku blisko czterokrotnie i wynosi około 26 rubli (około 50 euro centów). Najprawdopodobniej jednak wielu użytkowników nie płaci za Internet mniej, tylko za tą samą kwotę otrzymują dostęp o wyższej jakości i prędkości, jeśli tylko zadbali o zmianę taryfy.

Największą część użytkowników wybiera taryfy w kwocie 500-600 rubli miesięcznie⁶. W regionach w tej kwocie prędkość wzrosła około czterokrotnie do około 22 Mb/s. W Moskwie prędkość szerokopasmowego Internetu podwoiła się, a w Sankt-Petersburgu, gdzie w przeliczeniu na 1 Mb/s dostęp do Internetu jest najtańszy, potroiła się. Najwyższy koszt dostępu do szerokopasmowego Internetu jest na Dalekim Wschodzie Rosji, gdzie jest najsłabiej rozwinięta infrastruktura.

Dostępność do Internetu zależy nie tylko od kosztu usługi, ale także od poziomu dochodów w regionie. Zgodnie z tymi dwoma składowymi – koszt i średnia płaca – liderem dostępności do szerokopasmowego łącza jest rosyjska stolica. Wciąż kłopoty w tym względzie widoczne są na obszarach najsłabiej rozwiniętego Dalekiego Wschodu Rosji. Mieszkańcy tego regionu, wydając proporcjonalnie taką samą część swych dochodów, otrzymują prędkość 18 razy niższą.

3. Internet mobilny (beziprowodowy)

Zasięg Internetu mobilnego w Rosji rośnie dwukrotnie szybciej niż ogólny przyrost użytkowników sieci. W styczniu 2012 roku mobilnymi urządzeniami dostępu do sieci (smartfony, tablety i netbooki) posługiwało się 22% mieszkańców wszystkich rosyjskich miast z liczbą ludności powyżej 100 tysięcy mieszkańców. Można w tym sektorze dostępu do sieci dostrzec pewne prawidłowości. Zgodnie z ustaleniami FOM (Фонд Общественное Мнение) nie jest to jednak kwestia mody, a pragmatyki funkcjonowania w często trudnej geomorfologicznie przestrzeni. Dużo szybciej przyrasta liczba użytkowników mobilnego dostępu do Internetu w miejscach, gdzie trudniej o instalację szerokopasmowego łącza, czyli na wsiach i w małych miasteczkach. Jest to także uzależnione czynnikami inwestycyjnymi – w trudno dostępnych, górzystych terenach łatwiej o rozbudowę infrastruktury telefonii komórkowej, która oferuje beziprowodowy dostęp do Internetu, niż o prowadzenie sieci światłowo-

⁶ 1 euro zgodnie z notowaniami Centralnego Banku Rosji jest wart około 45 rubli (16.12.2013).

dowej pod ziemią. Nie jest to wyłącznie przypadek rosyjski. Podobnie wygląda sytuacja np. w regionie kaukaskim i zakaukaskim, w Gruzji i Armenii.

Dane pochodzące z raportu Rosyjskiej Asocjacji Komunikacji Elektronicznej (РАЭК) z 2012 roku mówią, iż liczba internautów, którzy posługują się trzema i więcej niż trzema punktami dostępu do Internetu wzrosła do 53%, a wśród Internautów posługujących się dostępem mobilnym 52% z nich łączy się z siecią poprzez zwykły telefon komórkowy, 46% ze smartfona, 10% z tabletu. W związku z rozwojem technologii mobilnych rozziew między tak zwanymi „unikalnymi wejściami do Internetu” a „żywymi ludźmi” wzrasta – coraz większa liczba internautów loguje się do sieci z różnych urządzeń, generując „fałszywy” przyrost odsłon. Dane pochodzące od trzech największych operatorów telefonii komórkowej w Rosji mówią o wspólnej cyfrze około 50 milionów abonentów korzystających, lub precyzyjniej, mogących korzystać, z mobilnego dostępu do Internetu (w IV kwartale 2011 roku „MTS” deklarował 20 mln, „Megafon” 19 mln i „Wypiełkom” operator sieci Beeline około 17 mln).

4. Audytorium Internetu mobilnego

Według danych TNS, w grudniu 2012 roku różnorodnymi urządzeniami mobilnymi (telefony, smartfony, tablety) do połączenia z siecią Internet posługiwało się około 16,7 miliona użytkowników dużych rosyjskich miast. To około 27% mieszkańców.

W ostatnim roku audytorium Internetu mobilnego wzrosło o 35%. Największy przyrost odnotowano w Nadwołżańskim oraz Północno-Zachodnim okręgu federalnym. Najsłabiej reprezentowany jest w tym kontekście Daleki Wschód.

Według danych TNS ze stycznia 2013 roku, większość użytkowników mobilnego dostępu do Internetu (49%) korzysta ze smartfonów. Rok temu królowały jeszcze zwykłe telefony komórkowe. W 2013 roku ich udział w rynku bezprzewodowego dostępu do Internetu zmniejszył się o półtora raza i wynosi 34%. Udział tabletów systematycznie wzrasta, od 6% do 16% w 2013 roku.

Korzystanie z bezprzewodowego dostępu Internetu oznacza nowe możliwości dla projektantów witryn i serwisów internetowych. Dla użytkownika jest to, najprościej ujmując, wydłużenie czasu przeglądania serwisu (lub zwiększenie ilości odsłon poszczególnych serwisów) przez poszczególnych użytkowników, którzy nie muszą już czuć się związani z domowym lub firmowym komputerem i mogą korzystać z aplikacji w drodze do domu w środkach komunikacji, lub w innych miejscach publicznych, w tym także na zewnątrz budynków, których infrastruktura coraz częściej udostępnia bezpłatne łącza standardu Wi-Fi⁷.

⁷ Ze względu na to, że dostęp do Internetu poprzez Wi-Fi uzależnia użytkownika od punktu dostępu o dosyć ograniczonym zasięgu, nie jest możliwa jego pełna mobilność. Instytucje

Wykorzystanie mobilnych systemów operacyjnych także się zmienia. Według danych Yandex z lutego 2013 roku najczęściej jest to platforma Android – około 60% mobilnych urządzeń służących dostępowi do Internetu. W roku 2012 dla porównania było to 42% urządzeń z tym systemem operacyjnym. Znacząco spada liczba telefonów i urządzeń z systemem Java i Symbian.

5. Zwyczaje rosyjskich internautów

Rosjanie najczęściej surfują w Internecie w ciągu dnia. Największe obciążenie transferu w sieci notuje się na godziny od 10 rano do 22, zarówno na komputerach stacjonarnych jak i urządzeniach mobilnych. W ciągu doby można jednak wyróżnić czas największej aktywności, który związany jest z naturalnym rytmem dnia.

Użytkownicy komputerów stacjonarnych najczęściej korzystają z Internetu do godziny 16.00, czyli w tradycyjnym czasie pracy. Dominacja dostępu poprzez urządzenia mobilne przypada z kolei na godziny wieczorne, między 21.00 a 22.00. W dni wolne od pracy aktywność użytkowników z dostępem stacjonarnym maleje, a jeśli chodzi o telefony komórkowe właściwie nie odnotowuje się takiego spadku. Co ciekawe, dostęp z coraz popularniejszych tabletów i innych urządzeń przenośnych jest wówczas większy niż w dni powszednie, co może oznaczać skłonność internautów do intensywniejszego przemieszczania się w tym czasie.

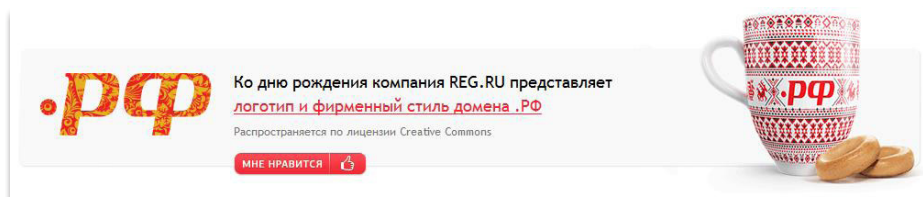
6. Domeny *.ru i *.рф

Centrum Koordynacyjne domen rosyjskich zostało utworzone w 2001 roku. Jego współzałożycielami zostały Społeczno-państwowe zjednoczenie Stowarzyszenie «Ассоциация документальной электросвязи» (АДЭ), Związek Operatorów Internetu «Союз операторов Интернет» (СОИ), Regionalna organizacja «Центр Интернет-технологий» (РОЦИТ) oraz Rosyjski Naukowo-Badawczy Instytut rozwoju sieci społecznościowych (РосНИИРОС). Od momentu założenia Centrum Koordynacyjnego zreorganizowano strukturę zarządzania narodowymi domenami.

Historycznym wydarzeniem w Rosji było umożliwienie rejestracji stron internetowych w cyrylicy w domenie *.рф (rf). Stało się to oficjalnie w 2009 roku, a powszechna rejestracja w tym adresie była udostępniona w listopadzie 2010. Wybór liter dla cyrylicy domeny był warunkowany koniecznością zawarcia w kodzie choćby jednej cyrylicy literki w tym przypadku «ф» (f).

i uczelnie mogą oferować bezpłatne korzystanie z punktu dostępu Wi-Fi. Restauracje i kawiarnie lub inne miejsca publiczne oferują go jako dodatkową ofertę, będącą często istotnym magnesem dla potrzebujących stałego połączenia z Internetem. W Runecie powstała spora liczba przewodników po punktach Wi-Fi. Patrz na przykład: <http://wifi4free.ru/>.

W przypadku rozszerzenia «py» (ru) mogłoby dojść do konfliktu z łacińskimi literami, które znamionują narodową domenę Paragwaju. Ten warunek będzie przestrzegany także w przypadku kolejnych wniosków składanych do ICANN (*The Internet Corporation for Assigned Names and Numbers* – Internetowa Korporacja ds. Nadawania Nazw i Numerów) o rejestrację domen w cyrylicy. Jednym z pierwszych adresów internetowych zarejestrowanych w tej domenie był adres oficjalnej witryny prezydenta Rosji <http://президент.рф/>. Rejestrację w domenie *.рф prowadzi spółka reg.ru



Oficjalny logotyp cyrylickiej domeny narodowej.

Źródło <http://www.с-днем-рождения.рф/>

Według danych firmy TCI (Технический Центр Интернет), w 2012 roku liczba domen w strefie *.RU i *.РФ wzrosła o 15% – do 5,1 mln. 85% domen w tych strefach to domeny *.RU. Około 40% domen zarejestrowanych jest przez mieszkańców Moskwy i Sankt-Petersburga.

7. Serwisy społecznościowe Runetu

7.1 Wątpliwości i nadzieje

Jedną z najciekawszych funkcjonalności, które rozwój technologii internetowych dał swym użytkownikom, jest komunikacja oparta na równych prawach dostępu do niej. Należy stwierdzić, iż twórcy Runetu nie odstępują znacznie od rewolucji komunikacyjnej, która zrealizowała się w Internecie w ostatnich kilku latach. Tak zwane serwisy społecznościowe (*соцсети*) oparte są na prostych dość zasadach komunikacji internetowej drugiego poziomu (Web 2.0), gdzie każdy internauta ma możliwość indywidualnego zapełniania odwiedzanych witryn internetowych własnymi treściami z poziomu swojego profilu (niekoniecznie ze swojego komputera).

Internet 2.0 to nic innego jak uzupełnienie potoku informacyjnego o dodatkowy wektor zwrotnej informacji płynącej od indywidualnego użytkownika. Serwisy społecznościowe korzystają z tej możliwości, zbierając i profilując treści i informacje płynące w sposób nieprzymuszony od użytkowników i zamykając je w pewnych klastrach tematycznych. Największe sukcesy komercyjne

odniosły serwisy społecznościowe dające możliwość wirtualnych spotkań i komunikacji internetowej, oparte o prywatne znajomości z realnego życia. Pierwszą kategorią serwisów społecznościowych są takie, które dają możliwość dostępu swoim użytkownikom do stron wybranych, lub wskazanych jako wartościowe przez innych użytkowników. W ten sposób kształtowane są zestawy wspólnych „zakładek” w sieci, do których użytkownicy połączeni z Internetem mają nieograniczony dostęp (diigo.com, dig.it.com. i inne). Druga kategoria to systemy wspólnych baz danych, kreowane często przez przedstawicieli świata nauki i mediów. Nierzadko to sprofesjonalizowane współdzielone biblioteki internetowe. Rozwinięciem tego typu serwisów są wąsko sprofesjonalizowane lub branżowe serwisy społecznościowe, gdzie główną funkcjonalnością są fora dyskusyjne, wiadomości dla branży itd., nasycane treścią przez zarejestrowanych i zainteresowanych profesjonalistów. Coraz większą popularnością cieszą się sieci, które dają możliwość poszukiwania współpracowników i rozwoju kariery. Zazwyczaj stanowią one odrębny element (profil) w portfolio internauty. Największe audytorium zbierają jednak sieci o charakterze informacyjnym i rozrywkowym.

Badania Nancy Baym, prowadzone w drugiej połowie lat 90. w USA, dowiodły istnienia pewnych strukturalnych cech serwisów społecznościowych i formowanych tam powiązań. Sieci społecznościowe dają możliwość artykulacji istniejących społeczności za pomocą nawiązanych kontaktów. Profile użytkowników to swoiste „strony domowe”, przestrzenie, w których nie poszukuje się anonimowości, a wręcz przeciwnie, ustala się w oparciu o zebrane kontakty indywidualną tożsamość⁸.

W swym artykule z 2007 roku Danah Boyd oraz Nicole Ellison ustaliły taką oto, syntetyczną definicję serwisu społecznościowego.

Jest to usługa internetowa, która umożliwia użytkownikowi: (1) tworzenie publicznych lub półpublicznych profili w ramach zamkniętego systemu, (2) opublikowanie listy innych użytkowników z którymi ma się kontakt oraz (3) przeglądanie list kontaktów innych znanych i nieznanym sobie osób⁹.

⁸ Patrz: *Nowe media. Wprowadzenie*, red. M. Lister, J. Dovey, S. Giddings, I. Grant, K. Kelly, tłum. M. Lorek, A. Sadza, K. Sawicka, Wydawnictwo UJ, Kraków 2009, s. 323-324.

⁹ D. Boyd, N. Elliot, *Social Network Sites: Definition, History and Scholarship*, "Journal of Computer-Mediated Communication" 13 (2008) s. 210-230. Cyt za: *Nowe media. Wprowadzenie*, red. M. Lister, J. Dovey, S. Giddings, I. Grant, K. Kelly, tłum. M. Lorek, A. Sadza, K. Sawicka, Wydawnictwo UJ, Kraków 2009, s. 324.

Współczesne serwisy społecznościowe charakteryzuje koncentracja uwagi na użytkownikach, a nie zainteresowaniach. W rosyjskiej przestrzeni Internetowej znakomitą karierę w tej potężnej branży zrobił serwis Одноклассники.ru (w Polsce największym odpowiednikiem tego serwisu jest Nasza Klasa) założony w 2006 roku, równo dziesięć lat po uruchomieniu jednego z największych tego typu serwisów w USA Classmates.com, opracowanego przez Randy'ego Conrada. Dmitrij Gołynko-Wolfson uzasadnia rosyjskie opóźnienie w tej kwestii nie tyle przyczynami technologicznymi, co zasadniczą różnicą między procesem rozwoju sieci w USA w latach 90., nazywając ją fascynacją swoistym techno-utopizmem, a rosyjskim techno-pragmatyzmem pierwszego dziesięciolecia nowego wieku¹⁰. Zdaniem Gołynki-Wolfsona szczyt popularności serwisów społecznościowych w Rosji przypadł na okres tzw. stabilizacji putinowskiej i swoistej politycznej apatii społeczeństwa. W jego ocenie rozpoczynająca się wówczas druga kadencja Władimira Putina i związana z nią propaganda stabilizacji i dobrobytu zamroziła jakąkolwiek aktywność społeczną, prowadząc do zaniechania aktywności komunikacyjnej, dyskusji i współpracy w Internecie, przenosząc środek ciężkości funkcjonowania społeczeństwa w sieci na rozrywkę. Internet zatem nie stanowił wówczas narzędzia konsolidacji społecznej, która mogła jednoczyć marginalne siły, subkulturowe mniejszości i inne struktury społeczne, ale, zgodnie z teorią Louis Althussera, wyłożoną w tekście *Ideology and Ideological State Apparatuses*¹¹ przyjął funkcję ideologicznego aparatu państwa, narzucającego wygodny dla siebie model hedonistycznego zachowania i komfortowego życia opartego o konsumpcję. Pesymistyczna ocena sytuacji związanej z społecznościowym charakterem Runetu została przedstawiona bardzo jednoznacznie i nazwana wyrafinowaną totalną wręcz kontrolą państwa:

*Liberalny mit o Internecie jako pasie transmisyjnym służącym budowie oddolnej spontanicznej demokracji i środowisku tworzenia autonomicznych społeczności w Rosji nie działa, a czasami przekształca się w swoją karykaturę. W latach 2000 Internet równie systematycznie i planowo jak telewizja i media drukowane narzuca państwowe, izolacjonistyczne trendy i wartości totalnej kontroli (...)*¹²

Ten płynący z wewnątrz systemu mocny i dość radykalny głos o charakterze Runetu putinowskiej Rosji, służącego wyłącznie zabawie i pełnej kontroli serwisów społecznościowych połowy lat 2000, nie mógł oczywiście zahamować, ani też odpowiedzieć na pytanie o niezwykłą w skali światowej dynamikę rozwo-

¹⁰ Д. Голынки-Вольфсон, *Социальные сети...*, op. cit., s. 101-113.

¹¹ Tamże, s. 102.

¹² Tamże, s. 103 (tłumaczenie własne).

ju serwisów społecznościowych w Runecie. Szczególnie druga połowa lat 2000 to wysyp nowych projektów internetowych o charakterze społecznościowym – serwis Однокласники powstał w marcu 2006 roku Вконтакте na początku października tego samego roku. Nieco wcześniej, bo w 2005 roku, uruchomiono serwis МойКруг (od 2007 roku własność firmy Yandex) i prowadzony przez MailGroup МойМир. Sieci te nazywane są *многомиллионники* przywołując skojarzenie określenia dotyczącego największych rosyjskich miast *города миллионники* (milionowe miasta), od liczby zamieszkujących je obywateli.

Ciekawym pytaniem jest, na ile technologiczny pragmatyzm wykreował nową jakość w kategorii serwisów społecznościowych w rosyjskich warunkach? Bliższe przyjrzenie się wszystkim wyżej wymienionym serwisom umożliwia częściową odpowiedź na to pytanie. Właściwie nie ma co do tego sporu i wątpliwości, że serwis Вконтакте naśladuje Facebook zarówno w stylistyce swej szaty graficznej jak i interfejsu użytkownika. Однокласники próbują naśladować kolegialny charakter amerykańskiego serwisu Classmates.com, albowiem sednem wewnętrznej komunikacji w jego ramach jest odszukanie i nawiązanie kontaktów z byłymi znajomymi ze szkoły bądź pracy. Ich znalezienie z kolei ma, jak się okazuje, czysto utylitarny charakter, ponieważ często poprzez zwykłe porównanie z rówieśnikami gwarantuje samoidentyfikację i ulokowanie na drabinie zawodowego i osobistego sukcesu. МойКруг z kolei kopiuje funkcjonalność sieci LinkedIn, gdzie relacje służbowe i prywatne pokazują umiejscowienie użytkownika w hierarchii byłych i aktualnych miejsc pracy, wskazując przy tym jego kolejne osiągnięcia i umiejętności poparte wiedzą i opiniami kręgu „znajomych”. МойМир dubluje archiwistyczny charakter serwisu MySpace, gdzie właściciel profilu może gromadzić zdjęcia, albumy video, budując własną hierarchię wartości i gustu.

Patrząc na tą charakterystykę, można mówić o reproduktywnym charakterze rosyjskojęzycznych serwisów społecznościowych, będących konsekwencją klonowania funkcjonujących wcześniej światowych rozwiązań w tej branży. Ta teza ma także licznych oponentów, albowiem wiele z rosyjskich serwisów rozwija się samodzielnie, a naturalną konsekwencją ich właściwości jest to, iż muszą zarówno różnić się jak i być podobne do światowych odpowiedników, które przecież konkurują z nimi o użytkowników na tym samym polu. Widać to wyraźnie w wynikach badań popularności serwisów społecznościowych w Rosji:

Najpopularniejsze serwisy społecznościowe w Rosji (2013) ¹³

Nazwa serwisu	Rosyjscy internauci korzystający z serwisu (%)
Одноклассники	73
Вконтакте	62
МойМир	31
Facebook	18
Twitter	9

7.2 Demografia internetowych serwisów społecznościowych w Rosji (2013)

Specyfika rynku mediów społecznościowych w Rosji wskazuje na dwóch wyraźnych liderów – Одноклассники i Вконтакте. Rosja należy do trzech państw, gdzie platforma Facebook pozostaje daleko za liderami lokalnego rynku¹⁴. Jak się okazuje, serwis ten wypełnia aktualnie na rynku rosyjskim rolę użytkową dla środowisk biznesowych, podejmowane są w nim tematy profesjonalne, poszukuje się kontaktów z partnerami w interesach. Facebook stał się modny w niektórych gremiach, które pragną uchodzić za nowoczesne i bliskie światowemu głównemu nurtowi medialnemu. Dotyczy to przede wszystkim rosyjskich celebrytów, liderów opinii, dobrze widziane jest także posiadanie profilu Facebook przez dziennikarzy. Ocenia się, że ze względu na swoisty globalny charakter, do serwisu założonego 2004 roku w USA przez studenta Uniwersytetu Harvarda Marka Zuckerberga, przeniosła się część audytorium serwisu blogowego LiveJournal. Za nimi podążyli menedżerowie i kadra kierownicza ważnych instytucji. Model ten jest jednakże właściwy Rosji i obszarowi byłego ZSRR. W Stanach Zjednoczonych i Europie audytorium profesjonalne i biznesowe korzysta najchętniej z serwisu LinkedIn.

Одноклассники i Вконтакте wykorzystywane są głównie do celów rozrywkowych. Użytkownicy opisują swe uczucia, publikują przemyślenia, dzielą się fotografiami dzieci i zwierząt domowych, bardzo często upubliczniają też zdjęcia z egzotycznych wypraw urlopowych. Uważa się, iż założony w Petersburgu Вконтакте być może przez swoje funkcjonalne podobieństwo do Facebooka stanowi nowoczesną i liberalną przeciwagę dla reprezentującego konserwatywnych użytkowników serwisu Одноклассники. Oczywiście audytorium tych

¹³ Dane Social Networking Congress & Expo (SNCE), pierwszej rosyjskiej eksperckiej konferencji poświęconej globalnemu fenomenowi serwisów społecznościowych (<http://www.snce.ru/ru/obzor-samyh-populyarnyh-socialnyh-setey-Runeta#>).

¹⁴ Pozostałe dwa to Chiny i Iran.

serwisów jest mocno wymieszane, a wielu użytkowników Runetu korzysta z ich obu¹⁵. Najbardziej skrajne komentarze odnośnie charakterystyk obu serwisów sprowadzają się do rozważań właściwych debacie o zabarwieniu czysto ideologicznym. Zdaniem Dymitra Gołynki-Wolfsona (choć autor przyznaje, że to nieco „naciągana”, tendencyjna klasyfikacja) serwis Вконтакте przywodzi skojarzenia z petersburskim środowiskiem artystycznym i stylem życia bohemy.

Одноклассники z kolei kojarzą się z moskiewskim, menedżerskim i biurowym typem więzi społecznych, bardziej zmerkantylizowanym, ale jednak skromniejszym w pasjonujące wydarzenia dające się opisać i zaprezentować znajomym. Jeden serwis okazuje się zatem nośnikiem prozachodnich, liberalnych wartości i swobodnego paradygmatu komunikacji międzyludzkiej, gdzie oczekuje się od użytkowników jasnej artykulacji swoich przekonań i preferencji. Drugi biegun to wyrażenie całkowicie odmiennej tendencji geopolitycznej. Uwydatnia się to przez azjatycką, despotyczną stronę relacji międzyludzkich, często bliskiej relacjom świata przestępczego. Wielu użytkowników serwisu ostrzeża, że posługują się nim bankowi windykatrzy, oraz oszuści realizujący wirtualne transakcje nieruchomościami¹⁶.

Najbardziej dynamiczny rozwój sieci społecznościowych wśród rosyjskiego audytorium odnotowuje amerykański Twitter. W ciągu dwóch ostatnich lat liczba rosyjskojęzycznych użytkowników wzrosła z 2% do 9%, w czasie, kiedy pozostałe serwisy od kilku lat utrzymują się na zbliżonym poziomie.

Jak twierdzą analitycy, mimo, że Twitter wciąż pozostaje modną platformą dla znanych postaci¹⁷, to jego rozwój jest nieunikniony. Trendowi temu sprzyja fakt synchronizacji – „podpięcia” możliwości opublikowania jednocześnie wpisu internetowego na profilu innego serwisu i błyskawicznego krótkiego wpisu w Twitterze. Popularność Twittera wciąż jednak nie jest w stanie zdominować serwisu Вконтакте.

¹⁵ <http://www.rb.ru/article/demografiya-sotssetey-kto-jivet-v-facebook-instagram-i-twitter/7227937.html>

¹⁶ Д. Голынки-Вольфсон, *Социальные сети в нецифровом социуме...*, s. 104.

¹⁷ Szczególnym przykładem obecności znanej postaci politycznej w Internecie jest profil obecnego premiera Rosji, który uruchomił swój profil, będąc jeszcze prezydentem. Dmitrij Miedwiediew stworzył swoje oficjalne konto w popularnym amerykańskim mikroblogowym serwisie podczas swojej wizyty w siedzibie firmy Twitter w San Francisco w 2010 roku. Działanie to było odpowiedzią istniejące już w serwisie profile, których autorzy podszywali się pod prezydenta. *Всем привет! Я в «Твиттере» и это мое первое сообщение* (pisownia oryginalna), wpisał prezydent 23 czerwca 2010 roku, dopełniając przy tym z wdziękiem literówkę. Idea wprowadzenia rosyjskiego prezydenta do mikroblogowego kanału komunikacyjnego prawdopodobnie powstała w biurach jego współpracowników z administracji. Pierwszemu wpisowi towarzyszyły jeszcze później wprowadzone fotografie z biura firmy Twitter oraz z okna prezydenckiego apartamentu. Miedwiediew znany jest ze swego zamiłowania do fotografii i serwis fotograficzny Twicpic wyraźnie przypadł mu do gustu.

Wielu rosyjskich internautów już wybrało ten serwis jako platformę dyskusyjną i miejsce wymiany wszelkiej informacji. Serwis ewoluował od czasu jego uruchomienia ze zwykłej wyszukiwarki znajomych ze szkoły i klasy, do organizatora dynamicznych dyskusji z możliwościami zakładania forów dyskusyjnych, dzielenia się odnośnikami do zewnętrznych źródeł.

Blogowy serwis LiveJournal (ze względu na hybrydową specyfikę nieujęty w badaniu popularności serwisów społecznościowych) w ciągu ostatnich 3 lat zaczął tracić liczbę użytkowników z 9% rosyjskich internautów do 5%¹⁸. Mimo to, liczba odwiedzających tę platformę, traktujących ją jako źródło informacji, pozostaje stabilna, w niektórych momentach nawet odnotowuje się tendencję wzrostową. Ważnym elementem w dynamice rozwoju tej branży internetowej w przypadku rosyjskim (szerzej rosyjskojęzycznym) jest profesjonalizacja blogów. Liczba popularnych profili w LiveJournal wciąż utrzymuje się na wysokim poziomie, wiele z nich z sukcesem kapitalizuje swój wysoki udział w audytorium internetowym, a niektóre z nich, zważywszy wysoką jakość publikowanych w nich treści, zaczynają się upodabniać do internetowych mediów. Ważną rolę odegrała tu polityka LiveJournal, który w 2012 roku rozpoczął jej reformę. W wielu miastach w Rosji pojawili się tzw. „ambasadorowie LiveJournal”, tj. osoby mające w imieniu serwisu promować go, dbać o dobrą atmosferę wokół blogerów i blogowania w regionach Rosji, a dużą popularnością cieszyły się także prowadzone przez firmę „Szkoły blogerów”.

Analitycy tej niezwykle aktywnej i dynamicznie zmieniającej się części Runetu zwracają uwagę na kilka najistotniejszych tendencji:

- wpływ serwisów społecznościowych na zawartość Runetu i jego jakość stale rośnie, a media społecznościowe, skoncentrowane wokół największych miast, coraz głębiej przenikają do regionów Rosji;
- amerykański Twitter jest najaktywniej rozwijającym się serwisem społecznościowym we współczesnej Rosji;
- ВКонтакте ewoluuje, próbując odciąć się od konkurencji przetransformował się w swoiste centrum informacyjno-rozrywkowe, z ważnym elementem forum dyskusyjnego;
- LiveJournal nie traci swojej pozycji, ale umacnia autorytet poprzez wzmacnianie wizerunku serwisu o wysokiej jakości i prestiżu, stając się coraz bardziej podobnym do medium internetowego;
- tradycyjne media internetowe z kolei coraz bardziej upodabniają się do serwisów społecznościowych, dając swojemu audytorium możliwość zaangażowania się w tworzenie treści.

¹⁸ Dane z badania TNS Web Index

8. Dzienniki Runetu: LiveJournal (Живой Журнал)

8.1 Przestrzeń wirtualnych spotkań „blogencji”

Szczególnym przypadkiem hybrydy łączącej serwis blogowy oraz społecznościowy jest założony w kwietniu 1999 roku, przez Amerykanina, Brad Fitzpatricka, serwis LiveJournal.

Właściwie podobnie jak w przypadku autora innej wielkiej platformy komunikacji społecznościowej, Marka Zuckerberga (Facebook), student z Seattle myślał o potrzebie prowadzenia dziennika i informowania tą drogą grona najbliższych o swoich bieżących poczynaniach. Co ciekawe, to właśnie ta, u swych korzeni amerykańska platforma, zdobyła wśród rosyjskojęzycznego audytorium największe zaufanie. Już jesienią 1999 roku swoje profile zaczęli rejestrować rosyjskojęzyczni użytkownicy, a pierwszy wpis w języku rosyjskim pojawił się 30 listopada 1999 roku:

И даже по – русски можно? Ну вааще.¹⁹

Entuzjazm pierwszego wpisu odnośnie wprowadzania postów w języku rosyjskim nie był bezzasadny. Problem elektronicznego kodowania znaków i trudności z związanych z odczytem informacji zapisanej w innym niż tradycyjnym formacie na początku rozwoju infrastruktury technicznej sieci był powszechny i dotkliwy²⁰. Stan ten można porównać ze znanym problemem w różnicy szerokości rozstawienia szyn kolejowych w Imperium Rosyjskim i w Europie. W związku z niespodziewaną „rosyjskojęzycznością” serwisu LiveJournal przyrost jego użytkowników był tak dynamiczny, że w 2001 roku wprowadzono specjalne zaproszenia, tak, aby nie przeciążyć serwerów i nie zniweczyć filozofii funkcjonowania serwisu. Mimo to, dość szybko, bo już w 2003 roku okazało się, że zarejestrowanych aktywnych użytkowników jest ponad milion i nie ma już większego sensu utrzymywanie klubowej, zamkniętej atmosfery tego serwisu. Rok po zmianie polityki działalności LiveJournal miał już 5 milionów zarejestrowanych kont.

Dynamika zainteresowania serwisem wpłynęła także na zmiany w strukturze jego własności. W 2005 roku jego założyciel, Brad Fitzpatrick, sprzedał

¹⁹ А. Подшибякин, *По Живому. 1999-2009: LiveJournal в России.*, КоЛибри, Москва 2010, s. 7.

²⁰ Najbardziej rozpowszechniony sposób kodowania poczty elektronicznej i stron internetowych, którego pierwowzór objęty był rosyjską normą GOST to KOI8-R (Код обмена информации 8 бит występuje także jako ISO-IR-111 i ECMA/Сyryllic). Ósemka oznacza, że jest to wersja 8-bitowa (istniał również KOI7), a literka R – że kodowany jest alfabet rosyjski (obok m.in. ukraińskiego KOI8-U i połączonego z obu języków KOI8-RU). Przechodzenie między systemami kodowań przez długi czas nastroczało trudności użytkownikom, gdyż często tekst zapisany w cyrylicy stawał się nieczytelny. Więcej o kodowaniu znaków na stronie Romana Czyborry: <http://czyborra.com/>.

go w całości firmie SixApart, a w grudniu 2007 roku serwis został sprzedany powiązanej z rosyjskim finansistą i prawnikiem Aleksandrem Mamutem, firmie SUP (СУП), która dotychczas zarządzała rosyjskojęzycznym segmentem platformy. Transakcja ta uważana jest za wielki cios dla wielu rosyjskojęzycznych blogerów, którzy z nadzieją na pełną niezależność patrzyli na funkcjonalny serwis blogowy instytucjonalnie umocowany w prawie amerykańskim. W momencie przeniesienia praw do serwisu na Aleksandra Mamuta podniosła się fala krytyki i oburzenia wobec właścicieli LiveJournal. Karina Alexanyan i Olessia Kolotsova, autorki tekstu pt. *Blogging in Russia is not Russian blogging*, analizując głosy rosyjskojęzycznych blogerów w tej sprawie, będących często częścią postradzieckiej diaspory, uznały iż przeniesienie własności na związanych z Rosją biznesmenów to swoista forma deportacji dla osób, które, choć identyfikują się z kulturą języka rosyjskiego, to nie zgadzają się z polityką rosyjskiego państwa²¹. Takie stanowisko wyraził także na łamach amerykańskiego dziennika „The New York Times”, komentator „International Herald Tribune” Evgeny Morozov, sugerując wprost, iż rosyjscy blogerzy poszukują niezależności właśnie poza rodzimymi platformami blogowymi, albowiem nie ufają rosyjskiemu państwu i nie chcą przekazywać rodzimemu serwisowi swoich wrażliwych danych²². Statystyki roku 2009 wskazywały, iż na platformie zarejestrowało się około 20 milionów użytkowników, z czego 2 miliony to rosyjskojęzyczne konta. Rosyjscy i rosyjskojęzyczni użytkownicy zbudowali w serwisie specyficzną społeczność, która kieruje się swoimi regułami i w tym, bądź co bądź, amerykańskim elektronicznym środowisku, wyraża się poprzez cechy właściwe rosyjskiej kulturze, i to zarówno w warstwie językowej jak i obyczajowej. Na wczesnym etapie rozwoju rosyjskojęzycznych kont w ЖЖ (to skrót od rosyjskiej nazwy «Живой Журнал») odznaczyło się to swego rodzaju intymnością elektronicznych kontaktów i dyskusji online, na które mogły sobie pozwolić małe grupy użytkowników. Każdy założony blog dysponuje bowiem, zgodnie z wolą jego właściciela, funkcjonalnością dodawania obserwatorów i przyjaciół, którzy mogą dopisywać do każdego wpisu użytkownika swoje komentarze. Poprzez dołączanie kolejnych znajomych do serwisu poszczególne blogi zaczęły być swego rodzaju platformami dyskusyjnymi przyjaciół i znajomych.

Rosyjska pisarka i blogerka Linor Goralik w swym eseju *Средство моей информации*, opublikowanym w czasopiśmie „Большой Город” zwracała uwagę,

²¹ K. Alexanyan, O. Kolotsova *Blogging in Russia is not Russian blogging*. [w:] *International Blogging: Identity, Politics and Networked Publics (Digital Formations)*, pod red. Adrienne Russell, Nabil Echchaibi, Peter Lang Publishing, New York 2009, s. 78-79. [dokument elektroniczny]

²² E. Morozov, *Meanwhile: Russia's last refuge: the blogosphere – Opinion – International Herald Tribune*, „The New York Times”, 25.10.2006 (archiwum <http://www.nytimes.com/>).

iż początkowo te wirtualne spotkania przypominały tradycyjne rosyjskie rozmowy w kuchni. Potem, jak pisze autorka, faktycznie spotkania te przeniosły się do świata realnego i w piątkowe wieczory nieliczni wciąż jeszcze rosyjscy blogerzy publikujący w ЖЖ spotykali się w moskiewskiej restauracji «Пирогги» przy Bolsoj Dmitrowce²³. Taka atmosfera małej, elitarnej społeczności sprzyjała ukształtowaniu się tak zwanej „blogencji”²⁴, czyli młodej rosyjskiej (najczęściej moskiewskiej i petersburskiej) inteligencji, która swą obecność w środowisku blogowym, stanowiącym wyjątkowo tanią i powszechną platformę do publikacji i wymiany myśli, traktuje jako elitarnie środowisko służące do manifestowania swoich społecznych i politycznych potrzeb poprzez internetowe narzędzia komunikacji.

Drugi przykład kulturowej odmienności rosyjskiej obecności na platformie LiveJournal to specyfika językowego obrazu świata, odznaczająca się innym pojmowaniem i kategoryzacją, na przykład kwestii przyjaźni i znajomości. Dla anglojęzycznych użytkowników słowo „friend” ma dwojakie znaczenie, albowiem charakteryzuje przyjaźń zarówno realną jak i wirtualną. Rosyjskojęzyczni użytkownicy ЖЖ omijają tę kulturową rozbieżność poprzez zastosowanie w świecie wirtualnym i realnym dwóch wyrazów. Dla oznaczenia rzeczywistych przyjaciół istnieje słowo друзья, a dla tych którzy w wirtualnym środowisku dołączają do bloga i śledzą jego wpisy, a nie są znani użytkownikowi, społeczność rosyjskojęzyczna zastosowała zapożyczenie z języka angielskiego, zapisane w cyrylicy słowo френд, w liczbie mnogiej френды²⁵. Według autora swoistego raportu dziesięciolecia istnienia rosyjskiej blogosfery na platformie LiveJournal, Andrieja Podszibiakina, każdy rosyjskojęzyczny bloger jest swoistym informacyjnym źródłem, a jego wpisy pretekstem do rozważań i dyskusji całego jego otoczenia i rosyjskojęzycznej blogosfery. Tego typu pogląd zadeklarowała także przywoływana wyżej Linor Goralik, stwierdzając, iż to właśnie z blogów LiveJournal w 2002 roku, jako pierwszego źródła informacji, dowiedziała się o użyciu gazu paraliżującego przeciwko terrorystom, którzy uwięzili widzów spektaklu „Nord-Ost” w teatrze przy moskiewskiej Dubrowce. O ile w 2001 roku, pisze Goralik, blogi informowały o tym co jest pokazywane w rosyjskiej telewizji, to w 2004 roku, mając z kolei na myśli akt terroru w osetyjskim Biesłanie, zaczęły informować o tym i pokazywać to, czego w telewizji zobaczyć się nie da²⁶.

²³ Л. Горалик, *Средство моей информации*, «Большой Город», 6.01.2005, dokument elektroniczny (www.bg.ru).

²⁴ Д. Голыинко-Вольфсон, *Социальные сети в сетевом социуме. О биополитике, историзме и мифологии русских социальных сетей*, „Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media”, Vol. 1, No. 2 (2009), s. 103.

²⁵ Gornyj shift

²⁶ Л. Горалик, *Средство моей информации*, op. cit.

Wraz z pojawieniem się nowej jakości w komunikowaniu, dzięki tego typu narzędziu informacji, jakim jest platforma blogowa LiveJournal, kontakt zwrotny mógł się stać po pierwsze natychmiastowy, a po drugie natychmiast upubliczniony²⁷. To zupełnie nowa struktura komunikowania i komentowania, w której zatracona została jakakolwiek tradycyjna medialna hierarchia nadawcy i odbiorcy, gdy jedna strona milcząco i anonimowo wsłuchuje się w komunikat strony drugiej. Trudno znaleźć jakąkolwiek analogię ze znanymi mediami. To swego rodzaju współczesna elektroniczna agora, gdzie każdy, nawet najmniej rozsądny głos, może wybrzmieć na równi z innym. Nawet audycje „na żywo” nie mogą się równać z tego typu medium, albowiem w takiej strukturze zawsze ktoś jednak przyjmuje rolę centrum sterującego informacją i jej przetwarzaniem. W przypadku ЖЖ nawet bloger będący źródłem informacji nie może pretendować do takiej roli. Czytelnik i komentator może się zawsze okazać bardziej kompetentny i lepiej poinformowany od nadawcy komunikatu, dzięki mobilnemu dostępowi do sieci może się nawet znajdować w centrum opisywanych wydarzeń.

Znawcy blogosfery ЖЖ za jej wielki atut uznają szczerą dyskusję, zapewne uwarunkowaną wielopoziomowym systemem zachowania anonimowości użytkowników i komentatorów, która zależy od indywidualnych potrzeb oraz celów każdego z nich.

8.2 Blogosfera spraw publicznych²⁸

Cechą charakteryzującą rosyjskojęzyczną blogosferę jest silne społeczne zaangażowanie jej uczestników. Środowisko internetowe i jego narzędzia, jako swoiste *nowe nowe medium*, w sposób niemal doskonały zaczęły wypełniać funkcje sprzyjające komunikacji publicznej, znane z rozwiniętych społeczeństw obywatelskich świata zachodniego. To właśnie struktury platform internetowych i ich użytkownicy, w dobie stopniowego zacieśniania wokół tradycyjnych mediów – telewizji, gazet i radia – pętli doraźnej polityki państwowej, zaczęły przejmować rolę publicznego kontrolera i komentatora wydarzeń, czasem także nadając im swój bieg. Już w kwietniu 2012 roku jeden z portali internetowych w Rosji wyprzedził w zasięgu miesięcznym audytorium tradycyjnego lidera, czyli telewizyjnego „Pierwszego kanału”. Witrynę Yandex.ru odwiedziło wówczas 19,2 mln internautów, a kanał telewizyjny oglądało w skali miesiąca 18,2 mln widzów²⁹.

²⁷ А. Подшибякин, *По Живому. 1999-2009...*, s. 22.

²⁸ Zręb tego rozdziału stanowi referat wygłoszony przez autora podczas krakowskiej interdyscyplinarnej konferencji „Człowiek zalogowany”, w styczniu 2012 zatytułowany *Społeczeństwo w sieci – przypadek rosyjski*.

²⁹ «Яндекс» впервые обгонит Первый канал по выручке, Lenta.ru, 27.12.2013.

Amerykański medioznawca Paul Levinson, autor formuły *nowe nowe media*³⁰, rozwinął i uzupełnił o nowe wątki funkcjonujące już wcześniej w przestrzeni opisu kulturoznawczego określenie *nowe media*, obejmujące fotografię, później ruchomy obraz – film i program telewizyjny, a także rejestrowany dźwięk. Termin *nowe nowe media* pojawił się w obiegu kulturoznawczym w 2007 roku, kiedy jego autor – wówczas dziekan wydziału Komunikacji i Medioznawstwa w Fordham University, dostrzegł, iż dotychczas badane i opisywane „nowe media” pozostały nieco poza głównym nurtem zainteresowania młodego pokolenia. Obserwacja ta skierowała go do pochylenia się nad zjawiskiem nowoczesnych technologii działających w służbie komunikacji i informacji.

Zdaniem badacza, to właśnie internetowe blogi stanowią najstarszą i najpełniejszą egzemplifikację *nowych nowych mediów*. Podstawowe elementy konstruujące to zjawisko Levinson objaśnia w następujący sposób: po pierwsze każdy konsument może być jednocześnie producentem – ktokolwiek czyta cudzy blog, oprócz potencjalnej możliwości komentowania jego wpisów, może się stać także indywidualnym twórcą i założyć własny. Po drugie ważny jest walor autentyczności, wynikający często z braku profesjonalizmu twórcy, zakładając oczywiście, że nie jest on dziennikarzem. Po trzecie, użytkownicy mogą sami wybrać swoje medium – łatwy dostęp do różnych form pozwala wybrać tą najodpowiedniejszą dla każdego użytkownika platformę lub autora. Kolejny ważny element to bezkosztowość uczestnictwa i kreacji w *nowych nowych mediach*. Ważną cechą jest także ich wzajemnie katalityczna relacja. Mimo pozornego współzawodnictwa wszystkie *nowe nowe media* wspierają się w rywalizacji o uwagę odbiorcy. Wpisując post na blogu, można automatycznie przesłać go na serwis mikroblogowy, bądź do serwisu społecznościowego. Taki właśnie dynamiczny i wielowymiarowy charakter mają *nowe nowe media* – zauważa Levinson³¹. Podstawową funkcją serwisów społecznościowych, a do takich należy zaliczyć *Живой Журнал*, jest łączenie ludzi i budowanie relacji.

Na nową formułę budowania relacji ze społeczeństwem, zwłaszcza z tą jego częścią, która ma dostęp do Internetu i korzysta z niego regularnie, postawił Dmitrij Miedwiediew, wprowadzając w trakcie swej prezydentury do palety kanałów komunikacyjnych Kremla, opartych głównie o prasę drukowaną i telewizję, także *nowe nowe media*.

Wielkie zainteresowanie rosyjskojęzycznej blogosfery wzbudził założony przez niego 22 kwietnia 2009 roku w serwisie LiveJournal videoblog (<http://blog-medvedev.livejournal.com/>). Biorąc pod uwagę wszystkie wyżej wskazane zależności blogowania, prezydent Miedwiediew zaskoczył swoją otwartością i zrozumieniem komunikacyjnych potrzeb nowoczesnych Rosjan.

³⁰ P. Levinson, *Nowe nowe media*, tłum. M. Zawadzka, WAM, Kraków 2010.

³¹ Tamże, s. 15.



Videoblog Dmitrija Miedwiediewa w serwisie LiveJournal <http://blog-medvedev.livejournal.com/>

Po 5 latach od tego wydarzenia blog stracił na swojej świeżości i wyjątkowości, ale wciąż publikowane są w nim materiały, starannie dobrane przez otoczenie Miedwiediewa, piastującego obecnie funkcję premiera rządu Federacji Rosyjskiej. Dla obserwatorów życia politycznego i aktywności internetowej Miedwiediewa szybko stało się jasne, że videoblog nie jest czysto promocyjnym zabiegiem, ale swego rodzaju księgą zażaleń, elektronicznym sekretariatem ówczesnego prezydenta. Tak bezpośredniego kontaktu ze swoimi liderami społeczeństwo rosyjskie nigdy nie doświadczało, a tu, choć w dosyć zawężonym zakresie, bo sprowadzone zaledwie do liczby internautów korzystających z ЖЖ, miało możliwość niemal bezpośredniej styczności z najważniejszym w ówczesnej Rosji politykiem. Zasięg oddziaływania bloga Miedwiediewa systematycznie wzrastał, zgodnie z zamierzeniami i intencjami jego gospodarza. Jeszcze w sierpniu 2009 roku prezydent Miedwiediew zastosował swój videoblog w charakterze platformy informacyjnej. Jego zarzuty o antyrosyjskość, skierowane wobec prezydenta Ukrainy Wiktora Juszczenki i związany z nimi komunikat o wstrzymaniu politycznej nominacji ambasadora Federacji Rosyjskiej w Ukrainie, jako wiadomość dnia były wtórnie wykorzystywane przez tradycyjne media. To jeden z pierwszych przypadków, kiedy blogerzy rosyjscy mogli dowiedzieć się jako pierwsi o decyzjach zapadających na szczytach władzy, kiedy zdominowane przez państwo media tradycyjne musiały zadowolić się cytatem z prezydenckiego bloga jako niezależnego źródła³². Ta informacyjna, internetowa niezależność Dmitrija Miedwiediewa nie przypadła szcze-

³² А. Подшибякин, *По Живому. 1999-2009...*, s. 60.

gólnie do gustu jego poprzednikowi i – jak się okazało w 2012 roku – także następcy na stanowisku prezydenta Rosji, Władimirowi Putinowi, który, choć doskonale wyczuwa potrzebę istnienia w mediach, nie korzysta w takim zakresie z wolności i uniwersalności *nowych nowych mediów*³³.

Dmitrij Miedwiediew, będąc prezydentem Federacji Rosyjskiej, swoim planem komunikacji społecznej wszedł w pewnym zakresie do przestrzeni, którą można określić jako *netokracja*. Termin ten, ukuty przez dwóch skandynawskich publicystów Alexandra Barda i Jana Söderqvista, oznacza dominację sieciowego dyskursu i sieciową kreację rzeczywistości. W społeczeństwie informacyjnym, piszą, władza nie należy już do osoby, która dyryguje, która wierzy, że ma władzę. Władzę ma ten, kto dyskretnie i efektywnie prowadzi społeczne gry. Najważniejsze jest nie to co się komunikuje, ale jak się komunikuje i kto komunikuje się z kim – podkreślają Bard i Söderqvist³⁴.

Sprawy publiczne, którym dzięki swej funkcjonalności sprzyjał serwis blogowy LiveJournal, to jednak przede wszystkim objęcie roli kontroli politycznej i społecznej, we wciąż silnie skorumpowanej elicie politycznej w Rosji. Z narzędzia tego skorzystał także Aleksiej Nawalny, moskiewski prawnik, były członek partii Jabłoko, a dziś dysydent polityczny, bez powodzenia starający się we wrześniowych wyborach w 2013 roku o stanowisko mera Moskwy. Na tą wyrazistą polityczną postać zwróciły także uwagę polskie media jeszcze w 2011 roku. Między innymi Michał Kacewicz w serwisie Newsweek.pl opisał Nawalnego w artykule z euforystycznym i nieco naiwnym tytułem *Aleksiej Nawalny. Bloger, którego boi się Putin*³⁵. Bloger Nawalny, zniechęcony słabością opozycji, w której działania próbował się zaangażować, postanowił samodzielnie walczyć z patologiami za pomocą serwisu LiveJournal. – U nas wszyscy mówią w kółko: korupcja, korupcja, ale to Nawalny pierwszy wyłożył kawę na ławę i pokazał,

³³ Władimir Putin nie odnalazł się w nowoczesnym świecie komunikacji internetowej, a jego tradycyjne metody komunikowania głównie poprzez telewizję wydają się stopniowo tracić siłę oddziaływania wśród młodszych obywateli. Przykładem takiej niefortunnej komunikacji był sztucznie zainscenizowany, jakoby spontaniczny, wywiad pary prezydenckiej w teatralnym foyer, w którym państwo Putinowie potwierdzili, komentowany już od dłuższego czasu w Rosji, fakt swojego rozstania. Wśród moskiewskich dziennikarzy krąży także anegdota, która potwierdza niechęć prezydenta Putina do społeczności internetowej i aktywności w niej Miedwiediewa. W czasie swojego premierostwa i wzmożenia aktywności komunikacyjnej prezydenta Miedwiediewa, Putin, zapytany przez dziennikarzy o komentarz do słów gospodarza Kremla, miał powiedzieć, iż nie komentuje wpisów blogerów. Zobacz tekst W. Radziwinowicza, *Ostry bloger Dmitrij*, „Gazeta Wyborcza”, 06.12.2010.

³⁴ A. Bard, J. Söderqvist, *Netokracja. Nowa elita władzy i życie po kapitalizmie*, Wydawnictwa Akademickie i profesjonalne, Warszawa 2006, s. 205.

³⁵ M. Kacewicz, *Aleksiej Nawalny. Bloger, którego boi się Putin*, „Newsweek”, 27.12.2011, [dokument elektroniczny www.newsweek.pl].

na czym polegają mechanizmy korupcyjne od najprostszych, np. łapówek dla policjantów, po samą górę i wielkie interesy – mówi Aleksander Baunow, inny bloger i publicysta niezależnego portalu slon.ru³⁶.

Aliksiej Nawalny, niczym bohater *Martwych dusz*, Gogola kupował, pozornie bez większej nadziei na zysk, niewiele znaczące ekonomicznie, małe pakiety akcji największych spółek z udziałem kapitału państwowego, takich jak Gazprom, bank WTB, Transneft, oraz koncernu paliwowego TNK-BP. Jako akcjonariusz tych firm miał jednak prawo domagać się raportów finansowych oraz informacji o kontraktach i działaniach ich zarządów. Robił zatem coś, co nigdy nie przyszło do głowy drobnym akcjonariuszom interesującym się wyłącznie kursem akcji. Potem analizował raporty i publikował na blogu (<http://navalny.livejournal.com/>) szokujące informacje o wielomilionowych nadużyciach w państwowych korporacjach. Oprócz tego Nawalny założył witrynę internetową RosPił (www.rosopil.ru), której znakiem został dwugłowy, rosyjski orzeł dzierżący w szponach piły symbolizujące cięcie korupcji.

Wielokrotnie pociągany do odpowiedzialności karnej Aliksiej Nawalny, w różnych sprawach związanych z jego demaskatorską działalnością wciąż pozostaje nieustępliwy, wspierany przez wiernych czytelników jego bloga. Podobną działalność w oparciu o rosyjskojęzyczny Живої Журнал próbował zainicjować w 2008 roku w Kazachstanie były zięć prezydenta Nursułtana Nazarbajewa, Rachat Alijew. Jego inicjatywa, w której opisywał nieprawidłowości elity politycznej Kazachstanu, doprowadziła do jednej z pierwszych na obszarze byłego ZSRR administracyjnych blokad dostępu do serwisu internetowego.

Sprawy tego typu nie są rzadkością także w Rosji. Bodaj najbardziej surowe konsekwencje publikacji spotkały blogera Sawwę Trentjewa, który w jednym ze swych wpisów w 2007 roku zaproponował „palenie w specjalnym miejskim piecu niewiernych (nieuczciwych – B.G.) milicjantów”. Sąd, po rozpatrzeniu zarzutu z paragrafu 282 kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej, który mówi o podżeganiu do nienawiści przeciwko grupie społecznej – tu milicjantów – wydał wyrok jednego roku pozbawienia wolności w zawieszeniu³⁷.

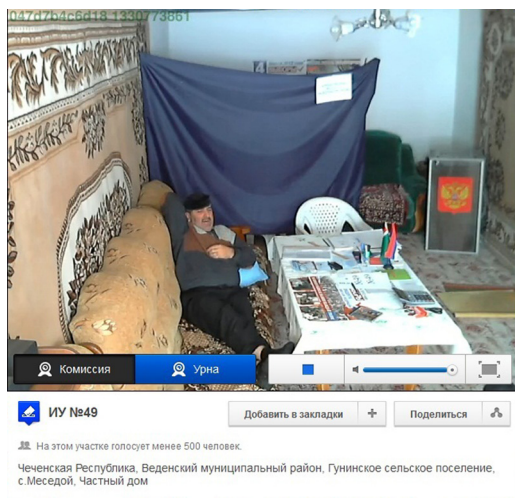
Ruchy społeczne i polityczne dobrze czują się na platformie blogowej Живої Журнал. Platforma ta daje wiele możliwości komunikacyjnych. Z nazwiskiem Nawalnego wiązano również założenie politycznego bloga i ruchu protestu «Białej Wstążki»³⁸ (<http://belalenta.livejournal.com/>), którego uczestnicy

³⁶ Tamże.

³⁷ А. Подшибякин, op. cit., s. 72.

³⁸ Pewnym paradoksem współczesności jest fakt, iż dzięki nowoczesnym technologiom i profesjonalnie skonstruowanemu serwisowi www instytucjonalną tożsamość różnych organizacji określa właśnie jakość ich obecności w przestrzeni internetowej, a nie formalne zakorzenienie w strukturach prawa. Założenie witryny internetowej lub poważnego

domagali się sprawiedliwych i przejrzystych wyborów do Dumy Państwowej w 2011 roku. Podczas głosowania i po ogłoszeniu ich wyników wielu blogerów robiło zdjęcia w lokalach wyborczych i właściwie natychmiast w Internecie informowało o dostrzeżonych naruszeniach prawa. Tradycyjne media, w tym także serwisy internetowe, podchwytywały te doniesienia, chcąc nie chcąc, kształtując w Rosji tradycję dziennikarstwa obywatelskiego. Idąc tym tropem podczas wyborów prezydenckich w 2012 roku, aby zadowolić oczekiwania internetowych aktywistów, Rosyjska Państwowa Centralna Komisja Wyborcza (ЦИК) wprowadziła do marcowych wyborów innowację, polegającą na zainstalowaniu kamer video z transmisją obrazu na żywo z lokali wyborczych przez Internet. Ta niespodziewana i kosztowna inicjatywa umocowana na witrynie internetowej <http://webvybory2012.ru/> nie spotkała się jednak z oczekiwanym przez władze zrozumieniem ze strony internautów, którzy szybko znaleźli jej



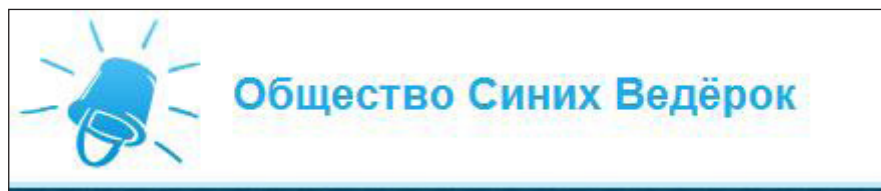
Kadr z transmisji na żywo z lokalu wyborczego we wsi Mesedoi (dom prywatny) w Republice Czecheńskiej podczas wyborów prezydenckich 4 marca 2012 roku.

bloga często identyfikowane jest z formalną instytucjonalizacją takiego przedsięwzięcia, faktycznie nierzadko nielegalnego, lub uważanego za przestępcze. Przykładem takiej instytucjonalizacji oprócz serwisu “Białej Wstążki”, na przeciwnym biegunie politycznym, jest serwis agencji informacyjnej czecheńskich separatystów “kavkazcenter.com”, założony przez Mowladi Udugowa w 1999 roku. Kontrowersje związane z witryną odnoszą się głównie do publikowania oświadczeń terrorystów, co znamionowałoby kontakty jego redaktorów z nielegalnymi przestępczymi organizacjami. Najgłośniejszym z nich było oświadczenie komendanta polowego Szamila Basajewa, który w 2004 roku przyznał się do odpowiedzialności za atak terrorystyczny na szkołę w Biesłanie. W związku z tą publikacją litewskie firmy, które wynajmowały serwery dla serwisu, pod naciskiem Rosji musiały wyłączyć stronę. Kavkazcentr.com od tego czasu korzysta, choć nie bez kłopotów w postaci ataków hackerskich, z serwerów działających w Szwecji, będących rzecz jasna poza jurysdykcją Federacji Rosyjskiej.

ułamności i oczywiście także w Internecie opublikowali liczne kadry z internetowej transmisji z lokali wyborczych. Najpopularniejszym obrazem, który szybko stał się internetowym memem, był jeden z kadrów z 49 Lokalu Wyborczego we wsi Mesedoj w Republice Czecheńskiej, w której frekwencja wyborcza zgodnie z danymi Centralnej Komisji Wyborczej, co brzmi niewiarygodnie, wyniosła aż 99,61%. Na zatrzymanym obrazie z państwowej kamery internetowej widać leżącego na sofie gospodarza domostwa, który, znużony oczekiwaniem na głosujących, uciął sobie drzemkę.

Jeśli tylko internetowi aktywiści dostrzegają wady lub nadużycia systemowe, potrafią szybko zorganizować się w społeczności internetowej w blogosferze. Nierzadko wychodzą tą przestrzeń dyskusji, aby w realnym świecie zademonstrować swoje niezadowolenie. Przykładem takiej aktywnej, zarówno internetowo jak i w realnej rzeczywistości grupy, jest Stowarzyszenie niebieskich wiader. Wiaderka przymocowywane do dachów samochodów członków tej społeczności stały się prześmiewczym symbolem nadużywania przez urzędników państwowych oraz zamożnych, znanych ludzi, którzy mieli dostęp do odpowiednich ciał decyzyjnych, sygnalizacji świetlnej w ich pojazdach, która umożliwia omijanie wszechobecnych w Moskwie i dużych rosyjskich miastach korków. *„Migałka” z „krakałką” to nie tylko instrumenty pozwalające jechać szybciej niż zwykły plebs. To nobilitacja, symbol wysoko wynoszący ponad tłum. To znak, że taka osoba ma i tytuł, i epolety, i miliony, i koneksje na Kremlu. Dlatego wszyscy lub prawie wszyscy marzą o „migałce i „krakałce”, a kogo stać kupuje to cudo od skorumpowanej drogówki za ciężką forszę – pisał o tym zjawisku, w duchu prześmiewczych tekstów Mikołaja Gogola o deprawującym systemie rang, moskiewski korespondent „Gazety Wyborczej” Waclaw Radziwinowicz³⁹.*

Stowarzyszenie to jest formą protestu przeciwko nierównemu traktowaniu społeczeństwa i wymierzone przeciwko korupcji administracji, która często bezzasadnie (za domniemane łapówki) udziela zgody na tego typu sygnalizację w pojazdach urzędników i biznesmenów.



Logo serwisu internetowego ruchu społecznego Niebieskie Wiaderka.

³⁹ W. Radziwinowicz, *Gogol w czasach Google'a. Korespondencje z Rosji 1998-2012*, Agora SA, Warszawa 2013, s. 280.

Zdaniem Andrieja Podszibiakina Живой Журнал zaczął w ten sposób pełnić popularną w końcówce lat 80. XX wieku rolę „społecznej kontroli” («народный контроль»). Zdarzające się czasem prowokacje, będące swoistą grą i walką o popularność wśród niektórych blogerów, jeszcze bardziej motywują społeczność komentatorską do działania „w sprawie” i cała armia internautów zamienia się w działający w sposób altruistyczny urząd do spraw weryfikacji i kontroli, który jest przecież ważnym elementem wiarygodnych tradycyjnych środków masowej informacji. Wiarygodność to także trudno wypracowywana cecha dziennikarstwa obywatelskiego, które właściwe jest tak zwanym mediom alternatywnym, uważanym za integralną wartość analitycznego społeczeństwa obywatelskiego⁴⁰. Wartości właściwe społeczeństwu obywatelskiemu, ale także odpowiedzialność i zwykły strach, przyświecały w sierpniu 2008 roku „obywatelskim reporterom”, którzy na swoich blogach relacjonowali wydarzenia związane z militarnymi operacjami wojsk gruzińskich i rosyjskich na terytorium Osetii Południowej w Gruzji⁴¹. Obserwatorzy nazwali to pierwszą wojną blogerską Runetu, albowiem przypadła ona na czas, kiedy blogerzy zespoleni w społeczności na platformie LiveJournal mieli już świadomość funkcjonowania pewnej wspólnoty i ich wpisy o charakterze relacji mogły umacniać poczucie działania internetowej, niezależnej sieci korespondentów rozproszonych na całym świecie. W momencie, kiedy media tradycyjne po obu stronach konfliktu przyjęły funkcję tub propagandowych swoich państw, nadzieja potencjalnie rzetelnej informacji pozostawała jedynie w internautach. Osetyniec Alan Koczijew (http://rupor_naroda.livejournal.com/) pisał z ostrzeliwanego przez Gruzinów Cchinwali:

*Gruzini cały dzień szturmują miasto. Na razie nasi dają sobie radę. Spalili kilka czołgów. Cały dzień strzelają z gradów (wyrzutni rakietowych – B. G) i czołgów. Do połowy zniszczone miasto zrównali z ziemią. Teraz siedzimy i słuchamy radia (...)*⁴².

Wpisy Koczijewa odwołują się także do dni poprzedzających ostrzał stolicy Osetii Południowej. 5 sierpnia informował o wywożeniu ludności cywilnej z miasta do rosyjskiego Władykaukazu we wpisie *В ожидании войны*⁴³.

⁴⁰ O. Guedes Bailey, B. Cammerts, N. Carpentier, *Media alternatywne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 26-27.

⁴¹ Taka obecność obywatelskich reporterów internetowych w serwisach blogowych jest znana także z innych konfliktów na świecie, ze szczególnym przykładem oblężonego Bagdadu w 2003 roku. Patrz: S. Pax, *Blog z Bagdadu. Zapiski tajemniczego Irakijczyka*, tłum. I. Szybilska, Helion, Warszawa 2003.

⁴² А. Подшибякин, op. cit., s. 152. Tłumaczenie własne.

⁴³ <http://rupor-naroda.livejournal.com/1019.html>

Druga strona konfliktu także wykorzystywała serwis blogowy LiveJournal do komunikowania o bieżących wydarzeniach wojny. Blogerka o przydomku „pepsikolka” (<http://pepsikolka.livejournal.com/>) opublikowała emocjonalną relację o bombardowaniu w porcie Poti:

Około północy usłyszałam jakiś huk, podbiegłam do okna i widzę słupy ognia, wybuchy w porcie i słyszę ogłuszający grzmot. Nawet nie zdążyłam się wystraszyć, wiedziałam po prostu, że jeżeli trafi w cysternę z olejem napędowym w terminalu, będzie pożar i wybuchnie, złapałam za telefon zadzwoniłam do Tengo, odebrała Wika i krzyknęła – Samira, bombardują port⁴⁴.

Wpisy blogerki z Poti pochodziły z mobilnego urządzenia, najpewniej telefonu komórkowego, o czym świadczą oznaczenia pod kolejnymi wpisami z czasu wojny.

Niestety, jeszcze w trakcie działań wojennych w Gruzji, okazało się, że bardzo trudno jest rozdzielić i wyszukać niezaangażowaną informację od manipulacyjnych, informacyjnych „wrzutek”. Blogosfera reaguje zawsze podobnie, najpierw setkami linków, odwołań i komentarzy, a dopiero później przychodzi refleksja i zwątpienie, odnośnie prawdziwości doniesienia.

Swoboda działalności blogerskiej jest w nowej elektronicznej kulturze rosyjskiej wielką wartością, ze wszystkimi jej konsekwencjami. Z całą pewnością, dzięki internetowej komunikacji i blogosferze, można mówić o swoistym kole zamachowym debaty publicznej w kulturze Runetu w przestrzeniach języka rosyjskiego (Kazachstan, Gruzja). Wolność i często także daleko idąca anonimowość wypowiedzi ma także swoje mroczne strony. Blogosfera LiveJournal regularnie nasączana jest materiałami o treści pornograficznej, kontrowersyjnymi relacjami z różnego rodzaju przedsięwzięć, oraz nieprawdziwymi informacjami fałszującymi obraz stanu faktycznego. Część z tych zjawisk, jak choćby działalność grupy „Voina”, pod intelektualnym przywództwem Alieksieja Plucera-Sarno, traktuje akty o charakterze pornograficznym jako podstawę swej artystycznej działalności. Ten artystyczny terroryzm, z którego wyrósł także pokaz grupy pankowej Pussy Riot w 2012 roku w moskiewskim Chramie Chrystusa Zbawiciela, odnalazł doskonałą platformę dla publikowania swych postulatów i materiałów z działań właśnie w Internecie, wokół bloga <http://plucer.livejournal.com/>.

Innym charakterystycznym przejawem ważnego zagadnienia swobody blogosfery Runetu stał się znany i głośno omawiany także w Polsce, ze względu

⁴⁴ <http://pepsikolka.livejournal.com/2008/08/10/>. Tłumaczenie własne.

na kontekst publikacji, wpis na blogu użytkownika o nicku gorojanin_iz_b. Na blogu funkcjonującym w serwisie LiveJournal, opublikowano we wrześniu 2012 roku, prawdopodobnie nieznane dotąd w Polsce fotografie z miejsca katastrofy samolotu polskiej delegacji z Prezydentem Lechem Kaczyńskim na czele, z kwietnia 2010 roku. Rozbity samolot i rozrzucone wokół szczątki jego pasażerów, oraz opublikowane w innym poście tego samego blogera fotografie domniemanych szczątków polskiego prezydenta wywołały gorącą dyskusję, nie tylko odnośnie źródła pochodzenia tych materiałów⁴⁵, ale także wokół swobód, jakie daje aktywność w Runecie. Rosyjskie czynniki państwowe, oskarżane często, przede wszystkim przez rodzimych blogerów, o krępowanie wolności publikacji, jeśli tylko mogły mieć jakikolwiek udział w tej publikacji, najpewniej z namysłem skorzystały z wielobarwności i otwartości rosyjskiej blogosfery, tak, aby utrudnić postawienie zarzutu o manipulację danymi i informacją, co mogłoby się wydarzyć w przypadku publikacji tych obrazów w mediach tradycyjnych.

Na ile, w związku z powyższymi spostrzeżeniami, blogosfera Runetu różni się od tego typu środowisk w innych obszarach kulturowych? Trud weryfikacji tego problemu badawczego wzięli na siebie uczeni z The Berkman Center for Internet and Society przy Uniwersytecie Harvarda. Amerykańscy analitycy w swym badaniu pt. *Публичный дискурс в российской блогосфере: анализ политики мобилизации в Рунете*⁴⁶, wskazują na kilka cech, które w ich opinii konstytuują i wyróżniają pośród innych językowych stref rosyjskojęzyczną blogosferę:

- W odróżnieniu od blogerów innych stref językowych, w tym także blogosfery amerykańskiej, rosyjscy internauci chętniej korzystają z platform blogowych, które mają także cechy serwisu społecznościowego, takiego jak na przykład Facebook, gdzie czytelnicy mogą być także komentatorami wpisów.
- Mimo dosyć dużej różnorodności i silnej segmentacji rosyjskojęzycznej blogosfery, istnieje w niej tzw. „jądro dyskusyjne”, które koncentruje większość debat na polityczne i społeczne tematy. Jądro to, składa się głównie z blogów założonych w serwisie LiveJournal, ale nie tylko.
- Jądro dyskusyjne można podzielić na cztery podstawowe grupy:
 1. Blogi polityczne i społeczne (dyskusje na tematy bieżące, biznes, finanse, aktywizm społeczny i polityczny);

⁴⁵ Pewne jest jedynie to, iż zdjęcia muszą pochodzić od osoby, która była na miejscu katastrofy w feralnych dniach.

⁴⁶ Oryginalny tytuł opublikowanego 19 października 2010 roku raportu z badań to: *Public discourse in the Russian blogosphere: Mapping Runet Politics and Mobilization*. Redaktora-mi tomu są B. Etling, K. Alexanyan, J. Kelly, R. Faris, J. Palfrey, U. Gasser.

2. Blogi literaturocentryczne i kulturalne, odwołujące się do procesu literackiego, kinematografii, kultury elitarnej i masowej;
 3. Tzw. blogi regionalne, wychodzące, ze względu na tematykę wpisów, poza ścisły obszar Federacji Rosyjskiej (bloggerzy z Białorusi, Ukrainy, Armenii, Izraela, Kazachstanu i innych państw);
 4. Blogi utylitarne, których autorzy najprawdopodobniej korzystają z nich jako źródła zarobku;
- Bloggerzy z grup społecznych i politycznych reprezentują dosyć szerokie spektrum zagadnień i poglądów. W blogach tych sporo jest dyskusji, które wskazują na niezależność intelektualną uczestników i komentatorów, wiele jest także debat na temat ruchów społecznych i politycznych z przestrzeni publicznej poza Interentem. Zidentyfikować tu można dwa klastry tzw. „opozycji demokratycznej” i „nacionalistów”;
 - Rosyjska blogosfera polityczna sprzyja kontaktom i wymianie informacji między różnymi biegunami sfery publicznej. W rosyjskiej blogosferze rzadziej obecne jest zjawisko izolacji wewnątrz jednego klastru odzwierciedlającego jeden tylko pogląd, przez co sprawia ona wrażenie bardziej demokratycznej;
 - Tzw. bloggerzy prorządowi nie stworzyli odrębnego klastra, a większość z nich znajduje się w przestrzeni społecznych i politycznych debat. Badacze zidentyfikowali także blogi związane z młodzieżowymi organizacjami prorządowymi, które noszą cechy blogów utylitarnych (zarobkowych).

Refleksja nad rosyjskojęzyczną blogosferą przywodzi na myśl tradycje rosyjskiego osiemnastowiecznego i dziewiętnastowiecznego czasopiśmiennictwa. Współcześni uczestnicy sporów, ale także organizatorzy życia publicznego, przypominają zaangażowanych w spory o Rosję intelektualistów, którzy w innych, rzecz jasna, formalnych warunkach podejmowali dialog odnośnie współczesności, przeszłości i przyszłości kraju oraz jego kulturowej dominaty. Blogowe klastry liberałów i nacionalistów mogą być w tym ujęciu postrzegane jako nowa postać intelektualnego sporu okcydentalistów ze słowianofilami.

Ze względu na kwestię dostępności do nowych mediów na terytorium rosyjskojęzycznym i w samej Rosji, trudno mówić o pełnowartościowej i wielowymiarowej debacie. Selektywność dostępu do nowych mediów, w tym także Internetu, sprawia, że nowa sfera publiczna jest daleka od ideału i niesie ze sobą pewne cechy ekskluzywności⁴⁷. Wynikający z tego wniosek niestety także nie jest optymistyczny, albowiem nowe media mogą pogłębiać istniejące społeczno-polityczne nierówności.

⁴⁷ Patrz: J. Nowak, *Aktywność obywateli online. Teorie a praktyka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011, s. 113.

Serwis blogowy Живой Журнал może być przez kulturoznawców traktowany jak wielki i niemal niczym nieograniczony elitarny „Толстый Журнал” współczesności, opatrzony nowoczesnymi narzędziami edytorskimi i nasechowany natychmiastowością przekazu, ale w przestrzeni dyskusji podejmujący te same wątki, właściwe rosyjskiej humanistycznej tradycji debaty społecznej. Wciąż jednak brakuje odpowiednich narzędzi, aby precyzyjnie wyszukać w nim wartościowe treści i wykorzystać w charakterze latopisu XXI wieku.

IV. Twórcy potęgi Runetu

Internet to nie tylko technologia i jej użytkownicy. Rzadko zastanawiamy się, kto buduje infrastrukturę sieci i nasycza ją treściami. Tomasz Goban-Klas, powołując się na klasyczny już esej Alexandra Barda i Jana Söderqvista pt. *Netokracja. Nowa elita władzy i życie po kapitalizmie*, podkreśla, że Nowy Świat należy do netokratów – władców Sieci, którzy rozumieją, że informacje i wpływ mają kluczowe znaczenie dla sprawowania władzy. Proponując dla słowa „netokrata” jego zdaniem zgrabniejsze określenie *Retiarius* (z łac. nazwa gladiatora walczącego siecią)¹, wskazuje na niektóre wybitne osobowości, które osiągnęły sukces i władzę wirtualnej przestrzeni. Wymienia Jeffa Bezosa – założyciela Amazon.com, wspomnianych tu wyżej twórców Google’a, założyciela Facebooka Marka Zuckerberga, Jimmy Wales’a – pomysłodawcę Wikipedii oraz robiącego znakomitą karierę także w rosyjskich mediach szefa WikiLeaks Juliana Assange².

Runet ma swoich retiariusów, którym sylwetkom warto się przyjrzeć. Przedstawione tu szkice o osobowościach rosyjskojęzycznej sieci i nowych technologii zostały opracowane na podstawie biogramów dostępnych w Internecie i zbioru wywiadów Maksima Spiridowa pt. *Рунетология. Кто управляет русским интернетом?*, wydanej nakładem oficyny Манн, Иванов и Фербер; w Moskwie w 2012 roku. Trudno o inne źródła w tej kwestii, w niektórych przypadkach może pomóc także miesięcznik Forbes, zwłaszcza te wydania, które zawierają zestawienia najbogatszych rosyjskich biznesmenów. Wielu związanych z wysokimi technologiami i projektami IT przedsiębiorców rosyjskich niezwykle szybko powiększa swój majątek. To wciąż w Rosji dochodowy, szybko rozwijający się segment rynku.

Wie o tym najlepiej Uliszer Usmanow, według rankingu Forbesa najbogatszy Rosjanin w 2013 roku. Ten urodzony w 1953 roku w uzbekskiej wiosce biznesmen doskonale zdaje sobie sprawę, jak dynamiczny jest rynek nowych mediów i nowych technologii, a inwestycje w akcje branży telekomunikacyjnej,

¹ T. Goban-Klas, *Wartki nurt mediów. Ku nowym formom społecznego życia informacji*, Universitas, Kraków 2011, s. 202.

² Założyciel WikiLeaks, na którym publikowano tajne materiały, wykradzione z Pentagonu w 2012 roku, dostał ofertę poprowadzenia programu w rosyjskiej państwowej anglojęzycznej telewizji Russia Today. Program pt. *The World Tomorrow* był emitowany od 17 kwietnia do lipca 2012 roku.

w tym wykupienie w 2009 roku i sprzedaż z zyskiem w 2013 roku części akcji Facebooka pomogły mu się wzbogacić³.

Część z przedstawionych tu osób to rodowici Rosjanie, niektórzy mają inne pochodzenie narodowościowe, wiążące ich jednak z tradycją edukacji imperium radzieckiego (Ormianie, Azerowie). Niektórzy dzięki, lub właśnie ze względu na swoją działalność biznesową, przyjęli także obywatelstwa innych państw.

Z wykazu najważniejszych nazwisk związanych z rozwojem rynku internetowego we współczesnej Rosji i jej otoczeniu wyłania się interesujący obraz branży, która w niewielkim stopniu powiązana jest z oligarchicznym systemem jelicynowskiej Rosji. Większość przywołanych tu postaci – twórców rosyjskojęzycznej infrastruktury i treści internetowych – to osoby, które w dorosłość i finansową niezależność wkroczyły już dawno po upadku ZSRR, w połowie, lub drugiej połowie lat 90. XX wieku, mając wówczas około dwudziestu lat. Rozkwit treści internetowych dostępnych poprzez protokół „www” przypada na początek wieku XXI.

Zaprezentowane tu sylwetki wraz z zarządzanymi przez nich projektami internetowymi to w dużej mierze obraz nowej inteligentnej i kreatywnej Rosji, wraz z zajmowaną przez nią wirtualną przestrzenią komputerowych serwerów. Jest to wreszcie osadzony w personaliach internetowy wizerunek *extra territorium* byłego ZSRR, czasami sięgającego nawet po globalnego klienta (projekty lokalizacyjne, software), trudny do oszacowania, jeśli chodzi o ilość użytkowników, za to z łatwością policzalny w kontekście finansowych transferów firm, które przedstawieni niżej biznesmeni i kreatorzy Internetu prowadzą bądź prowadzili. Postacie te budują swą przyszłość, niezależność biznesową i intelektualną, w oparciu o nowoczesne technologie, własne doświadczenie, intuicję i umiejętności, bez szczególnych ideologicznych przesłanek, może za wyjątkiem podążania za zyskiem. Często też firmy, które stworzyli, zarejestrowane są poza Rosją i obszarem byłego ZSRR, co nie wyklucza ich przywiązania do rosyjskojęzycznego odbiorcy i potężnego rynku, jaki za nim stoi.

1. Aleksiej Basow (begun.ru, mail.ru)

Firma „Берун” (z ros. *biegacz*) – jest pierwszym rosyjskim serwisem kontekstowej reklamy internetowej⁴. „Берун” działa na rynku od 2002 roku, a wśród partnerów ma takie wyszukiwarki jak Rambler, Google, Mail.ru oraz inne platformy, w tym także najpopularniejsze serwisy społecznościowe. Od czerwca

³ Zobacz: I. Khrennikov, *Usmanov's Mail.ru Sells Rest of Facebook Stake*, Bloomberg, 05.09.2013 (Dokument elektroniczny z www.bloomberg.com)

⁴ Wyświetlana reklama dopasowuje się do tematyki przeglądanej przez użytkownika witryny. Np. jeżeli ktoś poszukuje opon samochodowych, to reklama kontekstowa może zaproponować mu konkurencyjne rozwiązania w tym „kontekście”.

2011 roku firma sprzedaje reklamy poprzez system Yandex.direct, w znacznym zakresie monopolizując w dziedzinie reklamy internetowej rynek rosyjskojęzycznych wyszukiwarek.

Aleksiej Basow urodził się 20 września 1977 roku w Moskwie. W 1999 roku ukończył fakultet edytorstwa w Moskiewskim Państwowym Uniwersytecie Drukarskim. W biznesie internetowym od 1996 roku. W 1999 roku pracował nad serwisem „Баннербанк”, którego zadaniem miało być stworzenie sieci wymiany bannerów internetowych. Uczestniczył w stworzeniu firmy SpyLog, do 2002 roku był jej dyrektorem ds. marketingu. W 2002 roku był współzałożycielem i pomysłodawcą pierwszego w Rosji serwisu obsługującego reklamę kontekstową „Берун”. Ponad 5 lat stał na czele funduszy Finam – technologie informacyjne. Członek rad dyrektorów i biznesowy partner takich firm jak Бука, Алавар, Маркетгид, Манимейл, Астростар, Банки.ру, Новотека, Мамба. Od 2011 roku wiceprezydent Mail.Ru Group. Ekspert ds. inwestycji internetowych i marketingu. Główny redaktor i współautor książki *Reklama kontekstowa w internecie*. Pracuje i mieszka w Moskwie.

2. Siergiej Biełousow (Parallels)

Parallels – światowy lider w produkcji oprogramowania dla chmur obliczeniowych i wirtualizacji komputerów osobistych (w ramach jednego komputera wydziela się kolejne jednostki, za pomocą rozwiązań programistycznych). Firma została założona w 1999 roku. Najpopularniejszy produkt dla masowego nabywcy to Parallels Desktop dla komputerów Macintosh.

Siergiej Biełousow urodził się 2 sierpnia 1971 roku w Leningradzie. Uczył się w szkole matematyczno-fizycznej przy Uniwersytecie Państwowym w Leningradzie. W 1995 roku z wyróżnieniem zakończył Moskiewski Instytut Fizyczno-Techniczny, gdzie też, w ciągu kolejnych 12 lat, uzyskał stopień doktora nauk technicznych. Na początku lat 90. wraz z partnerami założył grupę S&W, zajmującą się składaniem i sprzedażą urządzeń AGD i elektroniki. W 1999 roku założył grupę SWsoft. W 2001 roku z jej składu zostały wydzielone firmy Acronis, a sama SWsoft w 2008 roku została przemianowana na Parallels. Od 2009 roku partner funduszu Almaz Capital Partners. Latem 2010 roku wspólnie z kilkoma rosyjskimi i zachodnimi przedsiębiorcami, założył fundusz Runa Capital. Posiada obywatelstwo Singapuru. Mieszka i pracuje w Rosji, Ameryce i Azji.

3. Aleksander Galicki (Wi-Fi)

Jeden z twórców standardu Wi-Fi urodził się 9 lutego w 1955 roku na Ukrainie. W 1978 roku ukończył Moskiewski Instytut Techniki Elektronicznej. Od 1983 roku doktor nauk technicznych. Zajmował się opracowaniem i wdrożeniem systemów komputerowych i oprogramowania dla satelitów i promów

kosmicznych, a także systemów łączności cyfrowej i transmisji danych dla przemysłu obronnego. Pracował między innymi w elektronicznym miasteczku Zelenogradzie pod Moskwą w Naukowo-Produkcyjnym Zjednoczeniu „Elas”. W 1990 roku założył firmę НПЦ „Элвис”, która zajmowała się wdrażaniem i opracowaniem technologii bezprzewodowych (Wi-Fi). W 1991 roku otworzył firmę „Элвис-плюс”, której główną działalnością było opracowanie technologii dla zabezpieczania informacji elektronicznej. W 1998 roku założył firmę, która specjalizowała się w ochronie sieci IP – TrustWork. W 2002 roku otworzył kolejne przedsiębiorstwo EzWIM.com. W 2008 roku był założycielem funduszu Almaz Capital Partners, który w swym inwestycyjnym portfelu posiada aktywa firm Yandex, Parallels, Acumatica, Alawar, Altergeo i innych. Wraz z Siergiejem Biełousowem (Parallels) założył fundusz inwestycyjny Runa Capital z jego głównym biznesowym przedsięwzięciem biznes-inkubatorem Runa Park. Od 2010 roku członek radu nadzorczej funduszu „Skołkowo”. Jako prywatny inwestor brał udział w radach dyrektorów w firmach EzWIM, Magnifire, Parallels, Start-Telecom, NavMaps, Acronis, S-Terra, WikiMart, Yam Labs, PGP, Acumatica i Alawar. Właściciel ponad 30 patentów w zakresie technologii informatycznych. Mieszka i pracuje w Rosji, USA i Holandii. Historia Aleksandra Galickiego jest przykładem ewolucji radzieckiego inżyniera do statusu współczesnego inwestora o światowej randze.

4. Aleksander Gornyj (icq.com)

Pierwsza wersja komunikatora ICQ (ang. I seek You) powstała w 1996 roku w izraelskim Tel-Awiwie i szybko zdobyła popularność na całym świecie. Do połowy pierwszego roku działalności firma zebrała 7,5 miliona użytkowników, a po pięciu latach było już 100 milionów. W Rosji program, zwany pieszczotliwie „aśką” (ros. *аська*, od skrótu ICQ), zyskał szczególnie dużą popularność ze względu na przyjazny dla języka rosyjskiego i alfabetu cyrylicznego kod programu. Twórcy oprogramowania w 1998 roku sprzedali swój produkt firmie America Online, a w 2010 roku wykupił go i rozwija rosyjski fundusz inwestycyjny Digital Sky Technologies (aktualnie Mail.Ru Group, należący do Uliżera Usmanowa).

Aleksander Gornyj urodził się 21 marca 1980 roku. W 2000 roku z wyróżnieniem zakończył fakultet matematyki obliczeniowej i cybernetyki w MGU (Moskiewski Uniwersytet Państwowy). Po ukończeniu uniwersytetu rozpoczął pracę w firmie Mail.ru. W ciągu sześciu lat przeszedł wszystkie szczeble od programisty do kierownika działu poczty w Mail.ru. W marcu 2006 roku przeszedł do holdingu Rambler na stanowisko dyrektora ds. projektów internetowych. Jesienią tego roku przyjął propozycję kierownictwa serwisu Почта.ру. firmy

Медиа Мир (grupa РБК). Następnie łączył to stanowisko z funkcją dyrektora technicznego i szefa projektu Readme.ru. W 2009 roku zajął stanowisko zastępcy dyrektora generalnego firmy Медиа Мир. W 2010 roku objął szefostwo w projekcie komunikatora internetowego ICQ (wcześniej zajmował się bezpośrednim konkurentem komunikatora ICQ, programem QIP). Mieszka i pracuje w Moskwie.

5. Paweł Durow (vkontakte.com)

Generalny dyrektor i założyciel w serwisu społecznościowego Вконтакте, działającego na rynku rosyjskim od 2006 roku. Urodził się 10 października 1984 roku w Leningradzie. Jego ojciec, filolog klasyczny, profesor Walerij Durow, od 1992 jest kierownikiem katedry filologii klasycznej na Uniwersytecie Sankt Petersburgskim.

W 1990 roku Paweł Durow uczył się w szkole podstawowej w Turynie, gdzie wówczas pracował jego ojciec. Po powrocie do Sankt-Petersburga, w 1996 roku zaczął uczęszczać do gimnazjum uniwersyteckiego, gdzie pasjonował się programowaniem na pierwszym komputerze IBM XT. W 2001 roku Durow rozpoczął studia na wydziale filologicznym Uniwersytetu Państwowego w Sankt Petersburgu. W 2002 roku uruchomił swoją pierwszą witrynę internetową www.durov.com, będącą swego rodzaju elektroniczną biblioteką dla studentów specjalności humanistycznych. Jego kolejnym projektem było forum internetowe uniwersytetu petersburskiego, które szybko stało się przestrzenią dyskusyjną dla całego uniwersytetu. Durow podczas studiów za wyniki w nauce trzykrotnie został stypendystą fundacji biznesmena i oligarchy Władimira Potanina. Otrzymywał także stypendia prezydenta, rządu oraz gubernatora. Zdobywał laury na olimpiadach lingwistycznych, informatycznych i grafiki komputerowej. W 2006 roku zakończył studia z dyplomem tłumacza z języka angielskiego. W tym czasie wraz ze swoim kolegą z roku Wiaczesławem Mirilaszwili rozpoczął prace nad witryną internetową mającą połączyć studentów najbardziej prestiżowych uczelni Rosji.

Jako wzorzec do nowego serwisu internetowego posłużył Facebook, który jeszcze wówczas nie miał lokalizacji na język rosyjski. Chodziło o to, aby rejestrujący się użytkownicy nie byli anonimowi i podpisywali się prawdziwymi imionami i nazwiskami. Początkowo serwis Pawła Durowa miał się nazywać Student.ru. Ostatecznie wygrała szersza koncepcja komunikacji także poza uniwersytetami, i 1 października 2006 roku uruchomiony został serwis vkontakte.ru. Początkowo był on finansowany dzięki pożyczce od ojca przyjaciela Durowa, Michaiła Mirilaszwili. W mediach często pojawiały się informacje o podejrzanych interesach pożyczkodawcy. Od 2007 roku rozpoczęły się kolejne przesunięcia własnościowe. Rosyjska edycja magazynu „Forbes” w 2011 roku, ze względu na ekscentryczne zachowania, zaliczyła Pawła Durowa do najbardziej niezwykłych biznesmenów Rosji. W maju 2012 roku Durow, wraz

z drugim wiceprezesem VKontakte, Ilją Perekopskim, zorganizowali swoisty performance, wyrzucając z okien biura firmy w Petersburgu papierowe samolociki, z przyklejonymi do nich banknotami, co sprowokowało bójkę wśród stojących pod budynkiem gapiów. W związku z tą akcją szefowi VKontakte zarzucano utratę związku z rzeczywistością i eksperymenty na ludziach. Zgodnie z jego słowami, pieniądze są przewartościowane, a tworzenie jest o wiele bardziej interesujące niż konsumpcja. Twórca VKontakte, jak sam twierdzi, posiada libertariańskie poglądy polityczne, nie je mięsa i nie pije alkoholu. Posługuje się wieloma językami. Mieszka i pracuje w Sankt Petersburgu.

6. Aliksiej Zacharow (superjob.ru)

Superjob.ru – lider na rynku rekrutacji online w Rosji. Każdego dnia do bazy danych serwisu dopisywanych jest ponad 85 000 nowych CV i publikowanych jest ponad 30 000 ogłoszeń o pracy. Każdego roku dzięki portalowi Superjob.ru ponad 5 mln. użytkowników znajduje pracę, a ponad 400 tysięcy firm – odpowiedni personel. We wrześniu 2010 roku na portalu pojawiło się ogłoszenie o pracy dla ministra technologii informacyjnych Ulianowskiej obłasti. Po raz pierwszy w historii Rosji poszukiwano ministra przez Internet. W związku z tym ogłoszeniem serwis zarejestrował 2563 listów motywacyjnych.

Aliksiej Zacharow urodził się 21 czerwca w 1969 roku w Gorkim (współcześnie Niżnyj Nowogród). Po zakończeniu szkoły pracował jako tokarz w zakładzie Гидромаш, po czym dwa lata służył w wojsku. W 1996 roku ukończył dziennikarstwo międzynarodowe w Moskiewskim Państwowym Instytucie Spraw Międzynarodowych (МГИМО), specjalność dziennikarz międzynarodowy ze znajomością języka obcego. W trakcie nauki pracował w „Moskowskich Nowostiach” gdzie po raz pierwszy miał styczność z Internetem. W 1998 roku otworzył i szefował firmie „Триумвират-девелопмент”. Od 2001 roku – założyciel i prezydent portalu rekrutacyjnego Superjob.ru. W 2004 roku otworzył serwis internetowy dostaw gotowych dań obiadowych do biur „Обед.ру”. W 2006 roku uruchomił portal handlowy Fabrikant.ru – wielobranżowy system elektronicznych przetargów. Mieszka i pracuje w Moskwie.

7. Filip Iljin-Adajew (banki.ru)

Banki.ru – największy serwis Runetu poświęcony bankowości i finansom. Projekt został uruchomiony 1 marca 2005 roku i niemal zaraz na stronie zarejestrowało się ponad 110 tysięcy użytkowników, a codzienna liczba odwiedzin wyniosła ponad 8000. W ciągu pięciu lat projekt rozwijany był w oparciu o prywatne środki Filipa Iljina-Adajewa. W 2010 roku akcjonariuszem mniejszościowym została firma Finam.

Filip Iljin-Adajew urodził się 26 lipca 1973 roku w Moskwie. W 1995 roku ukończył dziennikarstwo w MGU (Państwowy Uniwersytet Moskiewski), a w 1999 roku wyższą szkołę ekonomii. Od 1991 roku do 1996 roku pracował w agencji informacyjnej ИМА-Пресс, osiągając tam stanowisko głównego redaktora. W 1996 roku przeszedł z dziennikarstwa do branży PR i pracował kolejno w służbach prasowych firm БДО ЮНИКОН, ОНЭКСИМ Bank, i innych struktur finansowych. W 2005 roku wraz z bratem za własne oszczędności uruchomił portal Banki.ru i poświęcił się jego rozwojowi. Jego strategia zarządzania przyniosła wzrost zatrudnienia w portalu do 100 osób, a miesięczne audytorium unikalnych wizyt przerosło 1 mln. wyświetleń. Oprócz głównego portalu do grupy należą także serwisy Banki.ua, Allbanks.ru, All-Leasing.ru, Autorenter.ru. Mieszka i pracuje w Moskwie.

8. Walerij Kowaliow (holodilnik.ru)

Holodilnik.ru – rosyjski sklep internetowy, specjalizujący się w sprzedaży urządzeń AGD uruchomiony w 2003 roku. Sklep jest jednym z najbardziej obiecujących w Runecie. We wrześniu 2011 roku asortyment liczył ponad 8000 modeli sprzętu AGD. Serwis jest własnością rodziny Walerija Kowaliowa, urodzonego 24 kwietnia 1970 roku w miasteczku Neuruppin w NRD, w rodzinie wojskowego pilota. Wraz z rodziną wielokrotnie przeprowadzał się po całym ZSRR, od Tbilisi do Komsomolska nad Amurem. Czterokrotnie zmieniał szkoły. Latał w aeroklubie, przygotowywał, się tak jak ojciec i dziadek, do służby wojskowej w lotnictwie, ale nie przeszedł szkoleń ze względu na słaby wzrok. W 1994, oku ukończył Moskiewski Instytut Lotniczy o specjalności inżynier prób lotniczych. W 1993 roku rozpoczął hurtowy i detaliczny handel lodówkami, stopniowo rozszerzając asortyment i sieć sklepów do dziesięciu punktów. W 1999 roku uruchomił w adresie Adeal.ru pierwszą witrynę internetową prezentującą jego asortyment. W 2003 roku uruchomił sklep internetowy Holodilnik.ru (Холодильник.ру), który rozwija do dzisiaj jako jego szef i właściciel. Z biegiem czasu ograniczył liczbę stacjonarnych punktów sprzedaży do minimum. Mieszka i pracuje w obwodzie moskiewskim.

9. Artemij Lebiediew (artlebedev.ru)

Historia studia graficznego artlebedev.ru sięga 1995 roku. Zatrudnia ono dziś około 300 osób, a głównymi kierunkami działalności są design przemysłowy, graficzny, miejski, budowa stron internetowych, projektowanie interfejsów oraz czcionek, a także systemów nawigacji przestrzennej. Firma stawia sobie za cel znalezienie najwygodniejszego i prostego sposobu rozwiązania postawionego zadania, tak, aby nie utracić jego sensu. Z zasady nie przyjmuje zleceń od osób prywatnych oraz organizacji politycznych i religijnych. Główne biuro studia znajduje się w Moskwie, a dwa pozostałe w Kijowie i Nowym Jorku.

Artemij Lebediew to znany projektant, popularny w Runecie grafik komputerowy i blogger. Założyciel biur projektowych А-квадрат, Артографика, oraz firmy WebDesign, której nazwę w 1998 roku zmienił na Студию Артемия Лебедева. Założyciel internetowej agencji reklamowej Reklama.ru. Od października 2008 roku – przedstawiciel akcjonariuszy w firmie SUP, która jest właścicielem rosyjskojęzycznego segmentu platformy blogowej LiveJournal.

Urodził się w Moskwie 13 lutego 1975 roku jako pierwsze dziecko w rodzinie filologa profesora Andrieja Lebediewa i znanej pisarki, i dziennikarki Tatiany Tołstoj, wnuczki pisarza Aleksieja Tołstoja.

W 1989 roku Lebediew wraz z rodzicami przeprowadził się do Baltimore w USA, gdzie jego matka wykładała literaturę rosyjską. Artemij uczył się tam w szkole Parkville, ale po roku opuścił rodziców i wrócił do ZSRR, jak twierdzi z nienawiści do Ameryki. W Moskwie ukończył klasę humanistyczną i w 1991 roku rozpoczął studia w MGU (Państwowy Uniwersytet Moskiewski) na wydziale dziennikarstwa, które po drugim roku porzucił. Od 1995 roku rozpoczął pracę jako projektant stron internetowych, zakładając studio WebDesign (Lebediew jest właścicielem tej marki). Mówi się o nim jako o pierwszym projektancie rosyjskiego Internetu. W 1998 roku firma WebDesign została przemianowana na Studio Artemija Lebediewa, otrzymując już w tym czasie zamówienia od takich korporacji jak Hewlett Packard, Komstar, Xerox, General Motors, Nissan, Procter & Gamble i Centralnego Banku Rosji.

Lebediew znany jest ze swego ciętego, często wulgarnego języka i wyrafinowanego, kontrowersyjnego poczucia humoru. Na blogu tema.livejournal.com opisuje swoje egzotyczne podróże, które są jego pasją. Jedną z największych kontrowersji, która dotyczyła jego obecności w Internecie, było regularne publikowanie rozebranych, prywatnych zdjęć, nadsyłanych przez fanki jego blogu w rubryce „сиски недели” (cycki tygodnia). Mieszka i pracuje w Moskwie.

10. Natalia Łosiewa („RIA Novosti” – ria.ru)

„РИА Новости” – państwowa i jedna z największych agencji informacyjnych Rosji. Pierwsze wiadomości ujrzały światło dzienne 24 czerwca 1942 roku. Aktualnie podstawę informacyjnej działalności agencji stanowią wiadomości z Rosji i państw WNP. „РИА Новости” dysponuje największym w Rosji fotoserwisem i bankiem fotografii. Serwis „Ty-reporter” („Ты-репортер”) jest jednym z flagowych projektów „РИА Новости”, który otrzymał nagrodę WSA-Mobile.2010 (ustanowioną przez ONZ) jako najlepszy projekt w kategorii media i informacje. Decyzją prezydenta Władimira Putina z dnia 9 grudnia 2013 roku agencja pracuje w stanie likwidacji. W oparciu o jej zasoby ma powstać nowa agencja informacyjna „Россия Сегодня” (Rosja Dziś).

Natalia Łosiewa urodziła się 7 lipca w 1970 roku w Nowosybirsku. Po ukończeniu szkoły rozpoczęła studia w Nowosybirskim Instytucie Medycznym. Pracowała jako reporterka, zajmowała się dziennikarstwem śledczym. Jest założycielką Nowosybirskiego Klubu Prasowego – niezależnej platformy współpracy dziennikarzy. W 2001 roku ukończyła Moskiewską Szkołę Badań Politycznych. W 2007 roku rozpoczęła naukę w Swiato-Tichonowskim Prawosławnym Humanistycznym Uniwersytecie na specjalizacji religioznawstwo. W 2000 roku sprawowała opiekę nad jednym z projektów internetowych kanału telewizyjnego HTB. W 2001 roku zajęła się założeniem i prowadzeniem internetowej wersji gazety „Известия”. Od marca 2004 roku zajmuje stanowisko dyrektora projektów internetowych „РИА Новости”. W 2005 roku rozpoczęła projekt „Наша победа”, który został poświęcony kronikom Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Jest jedną z autorów pierwszego podręcznika dziennikarstwa internetowego. Zainteresowania: haute cuisine, podróże samochodowe, historia religii. Wychowuje syna. Mieszka i pracuje w Moskwie.

11. Aleksander Łyskowskij (Alawar)

Alawar Entertainment – wiodący międzynarodowy wydawca i dystrybutor gier dla masowego odbiorcy. Firma założona w 1999 roku. Wśród najbardziej udanych produktów można wymienić gry Magic Ball, Treasures of Montezuma, Strike Ball, serie gier „Wesoła ferma” i „Nathalie Brooks”. W firmie pracuje ponad 300 osób. Gry Alawar są na wszystkich platformach do gier – iPhone, iPad, PlayStation 3, Nintendo DS, Windows i Mac OS X.

Aleksander Łyskowskij urodził się 15 maja 1977 roku w Nowosybirsku. W 2000 roku ukończył wydział technologii informacyjnych Nowosybirskiego Uniwersytetu Państwowego. Pracował jako programista w Instytucie matematyki obliczeniowej i geofizyki matematycznej syberyjskiego oddziału Rosyjskiej Akademii Nauk, gdzie zajmował się modelowaniem tsunami. W 1997 roku, razem z Siergiejem Zaninym, założył firmę Ab Initio Design Group, która po dwóch latach otrzymała nazwę Alawar. W ciągu 12 lat kierowania firmą wyprowadził ją do grupy 10 najlepszych światowych wydawców gier rekreacyjnych, mobilnych i społecznościowych. Od 2009 roku inwestuje w różne projekty IT we wczesnym stadium, wchodząc w rolę anioła biznesu⁵. Pasjonuje się snowboardem i fotografią. Żonaty, wychowuje dwóch synów. Mieszka i pracuje w Nowosybirsku. Jak twierdzi Spiridonow, to dobrze, że nie wszystkie rosyjskie biznesy internetowe chcą przenieść się do Moskwy. W tym powszechnym trendzie są wyjątki. Jeden z nich to właśnie firma Alawar i Aleksander Łyskowskij. Firma Łyskowskiego konkuruje z wiodącymi światowymi

⁵ Business angel lub angel investor (anioł biznesu) zamożna osoba przeznaczająca swoje prywatne środki na rozpoczęcie czyjegoś biznesu, w zamian za udziały w nim i w oczekiwaniu na zysk, który przyniesie nowa inicjatywa gospodarcza.

projektantami gier, często przewyższając swoich kolegów i konkurentów. Mieści się w Nowosybirsku i nie planuje się z niego wyprowadzić.

12. Feliks Mucznik (softkey.ru)

Firma Softkey została założona przez Feliksa Muczniaka w 2001 roku. Jest dziś największym w Rosji supermarketem internetowym i dystrybutorem oprogramowania. Aktualnie Softkey posiada przedstawicielstwa w kilkudziesięciu państwach: na Ukrainie, w Kazachstanie, Białorusi, Bułgarii, Estonii, Łotwie, Litwie, Polsce, Izraelu, Mołdawii. W katalogu oferty Softkey jest ponad 15 000 programów od 20 000 dostawców z całego świata. Liczba klientów firmy osiągnęła milion.

Feliks Mucznik urodził się 10 marca 1961 roku w mieście Inta (republika Komi). W 1974 roku, w wieku 13 lat, ukończył szkołę. W 1979 roku ukończył matematykę na Woroneskim Uniwersytecie Państwowym. Programowaniem zajmuje się od 1982 roku. Przygotował pierwszą rosyjską lokalizację języka programowania Turbo Pascal. W 1990 roku był jednym ze współzałożycieli firmy opracowującej oprogramowanie „Releks”. W 2001 został jednym z założycieli sklepu internetowego związanego z oprogramowaniem – Softkey, który w grudniu 2006 wszedł w strukturę holdingu IBS. W 2002 Mucznik wystąpił w charakterze inicjatora powstania rosyjskiego forum niezależnych projektantów oprogramowania. Jest żonaty, ma dorosłą córkę. Mieszka i pracuje w Moskwie.

Feliks Mucznik jest jednym z tych, którzy swą działalność internetową rozpoczęli u samych początków tego medium. Na wielki szacunek zasługuje jego stała koncentracja na rozwoju jednego projektu – Softkey.

13. Anton Nosik (lenta.ru, vesti.ru, newsru.com)

Lenta.ru została założona w 1999 roku przez Antona Nosika z pomocą Gleba Pawłowskiego. Rejestracja Lenta.ru w środkach masowego przekazu odbyła się 23 lutego 2001 roku. Czterokrotnie Lenta.ru była uznana za najlepszą informacyjną stronę internetową roku w konkursie POTOP (Rotor) – profesjonalna nagroda Runetu. Na stronie Vesti.ru funkcjonowały już różne platformy informacyjne oraz serwisy internetowe. We wrześniu 1999 roku na tej domenie ukazywała się gazeta „Вести” pod redakcją Antona Nosika. W 2002 roku domena Vesti.ru została przejęta przez telewizję publiczną i dzisiaj na tej domenie znajduje się witryna kanału Россия 24.

Anton Nosik urodził się 4 lipca 1966 roku w Moskwie. W 1989 roku ukończył wydział lekarski Moskiewskiego Państwowego Medyczo-Stomatologicznego Uniwersytetu. W 1990 roku wyjechał do Izraela, gdzie zajmował się głównie dziennikarstwem. Pracował nad wydaniem gazety „The Jerusalem Post” i „МаарИВ”. W wydanej w Izraelu rosyjskiej gazecie „Вести” prowadził rubrykę poświęconą nowinkom internetowym. Próbował swoich sił również w web-designie. Od grud-

nia 1996 roku do lutego 2001 roku był autorem informacyjnej kolumny w sieci „Вечерний интернет”. W 1997 roku wrócił do Rosji. W latach 1998–1999 nadzorował wydawanie portalu informacyjnego Gazeta.ru. Od 1999 do 2004 roku był redaktorem naczelnym stworzonej z jego inicjatywy strony internetowej Lenta.ru. W październiku 1999 roku założył gazetę Vesti.ru. Od grudnia 1999 roku do sierpnia 2000 roku przygotowywał do otwarcia internetowej serwisu Newsru.com, który wywodzi się z telewizyjnego kanału HTB (NTW). W latach 2001–2004 kierował projektami holdingu „Rambler”, będąc jego szefem. Od listopada 2005 roku do czerwca 2006 roku był redaktorem naczelnym kazachskiego wydania Gazeta.kz. W marcu 2005 roku założył fundusz dobroczynny Pomogi.org, zbierający głównie fundusze od prywatnych osób przez Internet. Od września 2006 roku do września 2008 roku był pracownikiem firmy SUP, najpierw jako promotor mediów społecznościowych, a później jako kierownik działu blogów. Od września 2008 roku do marca 2011 roku był redaktorem naczelnym, a później szefem redaktorów BFM.ru.

W lutym 2012 roku Anton Nosik gościł w Polsce na zaproszenie Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia na debacie pt. „Blogosfera – alternatywna opinia publiczna”.

Blogger, miłośnik podróży, pasjonat fotografii. Mieszka i pracuje w Moskwie.

14. Stiepan Paczikow (evernote.com)

Evernote to internetowy serwis zapisywania i porządkowania notatek. Zapisywać w serwisie można w zasadzie dowolną treść – od stron internetowych aż po dźwięki i dokumenty różnych formatów. Dostęp do danych możliwy jest z pulpitu, iPhone’a, Androida i smartfonów. Model biznesowy oparty jest na koncepcji sprzedaży freemium – podstawowa funkcjonalność jest bezpłatna, a za dodatkowe usługi pobierana jest opłata. Aktualnie serwisem Evernote posługuje się ponad 14 milionów ludzi na całym świecie.

Paczikow urodził się w 1950 roku w udinskiej wsi Wartaszen, w Azerskiej Republice Radzieckiej. Uczył się w szkole matematyczno-fizycznej przy Nowosybirskim Uniwersytecie Państwowym. Następnie studiował na wydziale matematyczno-mechanicznym tego uniwersytetu. Ukończył studia na specjalności cybernetyki gospodarczej na Państwowym Uniwersytecie w Tbilisi, doktoryzował się na Uniwersytecie Moskiewskim im. Łomonosowa. Od 1980 roku starszy pracownik naukowy Akademii Nauk ZSRR.

W 1986 roku założył miejski moskiewski klub dla dzieci „Komputer”. W 1988 roku stworzył spółkę, która później zyskała nazwę ParaGraf (ПараГраф), zajmującą się opracowywaniem oprogramowania. Następnie spółka została sprzedana korporacji Silicon Graphics, w której Stiepan zajmował stanowisko wiceprezidenta od 1997 do 1998. W 2005 roku był jednym z założycieli i głównych

konstruktorów serwisu Evernote, przeznaczonego do ochrony i systematyzacji informacji dla użytkowników.

Paczikow jest żonaty, ma trójkę dzieci. Interesuje się fotografią. Od 1994 roku mieszka i pracuje w USA. Trzeba podkreślić iż to właśnie Paczikow razem z kolegami budował fundament, na którym później rozwijała się rosyjska sieć i wysokie technologie w Rosji.

15. Gework Sarkisjan (Innova)

Innova Systems (www.inn.ru) – rosyjski wydawca i lokalizator⁶ gier online. Firma została założona 1 stycznia 2006 roku. W ciągu pięciu lat istnienia uczestniczyła w dwunastu dużych projektach w dziedzinie opracowania i lokalizacji gier. Najbardziej znana inicjatywa biznesowa firmy to lokalizacja gry online *Lineage II*, w której zarejestrowało się ponad trzy miliony użytkowników. Firma zatrudnia około 200 specjalistów.

Gework Sarkisjan urodził się 7 sierpnia 1982 roku w stolicy Armenii, w Erywaniu. W 2002 roku ukończył studia na kierunku „gospodarka światowa” w Rosyjskiej Akademii Ekonomicznej im. G.W. Plechanowa. Po studiach w, 2002 roku podjął pracę w służbie podatkowej Federacji Rosyjskiej. Po reformie systemu administracji zmienił pracę i przeniósł się do Ministerstwa Finansów Federacji Rosyjskiej. W roku 2006 został jednym z założycieli firmy Innova Systems, zajmującej się wydawaniem i lokalizacją popularnych gier online.

Dziś piastuje stanowisko dyrektora generalnego firmy. Podczas jego rządów Innova wprowadziła na rynek rosyjski ponad dziesięć projektów uznanych w skali światowej, między innymi takie popularne marki jak Aion, Lineage II i RF Online. Zainteresowania i hobby: astronomia, historia, filozofia, podróże, sporty wodne. Mieszka i pracuje w Moskwie.

16. Ilja Segalowicz (Yandex)

Yandex – największa rosyjska wyszukiwarka i portal internetowy. Według danych Liveinternet, w 2010 roku udział Yandexu na rynku rosyjskich wyszukiwarek wynosił 64%. Miesięcznie z portalu yandex.ru korzysta ponad 38 milionów użytkowników (dane ComScore z marca 2011 roku). Dla Yandex pracuje

⁶ Lokalizacja (z ang. *localization, l10n*) – ogół procesów mających na celu dostosowanie produktu elektronicznego (oprogramowania komputerowego, witryny internetowej, gry video) do warunków językowych i kulturowych rynku docelowego. Lokalizacja jest często mylnie uważana za samo tłumaczenie zawartości takiego produktu, kiedy faktycznie jest to jedynie część z kilku działań, które są niezbędne dla profesjonalnego przygotowania produktu do warunków rynku docelowego. Źródło definicji: B. Esselink, *A Practical Guide to Localization (Language International World Directory)*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam & Philadelphia, September 2000.

ponad 2500 ludzi na całym świecie. Słowo Yandex zostało wymyślone przez Ilię Segałowicza i Arkadija Wołoża, a oznacza językowy index, lub angielskie „Yet Another indexer”. W ciągu 4 lat publicznej działalności Yandexu pojawiły się i nowe tłumaczenia nazwy. Na przykład, jeśli w słowie index przetłumaczyć angielską pierwszą literę („I” – „Я” (Ya)) otrzymamy „Яndex”.

Ilja Segałowicz urodził się 13 września 1964 w mieście Gorki (nieдалеко Niżnego Nowogrodu). Dzieciństwo spędził w Kazachstanie. Tam, w szkole fizyczno-matematycznej, zaprzyjaźnił się z Arkadijem Wołożem. Marzyli o studiach w Moskiewskim Uniwersytecie Państwowym, niestety obu się nie powiodło i czasowo ich drogi się rozeszły. Segałowicz w 1986 roku ukończył z wyróżnieniem wydział geofizyki Moskiewskiego Uniwersytetu Geologicznego. Od 1986 do 1991 roku pracował w Instytucie Zasobów Mineralnych, gdzie zajmował się pisaniem programów geofizycznych w języku programowania Fortran. W 1990 roku zaczął pracować z technologiami wyszukiwania w firmie Arkadia, w której prowadził zespół zajmujący się rozwojem oprogramowania. Od 1993 do 2000 roku był szefem działu systemów wyszukiwania firmy CompTek International, która w 1997 roku zaprezentowała wyszukiwarkę Yandex.ru. Na fali rozwoju i sukcesu wyszukiwarki, w 2000 roku Ilja Segałowicz został jednym z założycieli korporacji Yandex. Do końca życia piastował funkcję dyrektora ds. technologii i rozwoju Yandexu.

Żonaty, wspierał utworzone przez jego żonę Marię studio artystyczne dla osieroconych dzieci, gdzie pracował jako wolontariusz. Mieszkał i pracował w Moskwie. Ilja Segałowicz i Arkadij Wołoż są ojcami założycielami Yandexu. To oni utworzyli system wyszukiwarek, który jest dziś niewątpliwym liderem w rosyjskojęzycznej sieci.

Ilja Segałowicz zmarł w 2013 roku na raka. Miał 48 lat.

17. Dmitrij Stiepanow (Rambler/Afisha)

Serwis Афиша (Afisha) został stworzony w kwietniu 1999 roku i dziś jest liderem wśród czasopism i stron internetowych poświęconych rozrywce. Firma wydaje magazyn „Афиша” wychodzący w trzech podstawowych wersjach – dla Moskwy, Petersburga i 20 innych miast Rosji. Liczba czytelników jednego numeru wynosi około 1,4 miliona ludzi.

Stronę internetową czasopisma każdego roku odwiedza ponad 4,5 milionów internautów.

Dmitrij Stiepanow urodził się 7 stycznia 1980 roku w Leningradzie (obecnie Sankt-Petersburg). Od 1997 do 2000 roku studiował fizykę i mechanikę na Politechnice w Petersburgu. Od 1998 do 1999 roku, razem z Pawłem Frolowem, prowadził popularne codzienne forum internetowe „Lornetka”. Od 1999 do 2000 roku pracował na stanowisku redaktora strony internetowej w wydawnictwie Piter.

Od marca 2000 roku do lutego 2001 zdobywał doświadczenie w firmie z branży IT, pracował w Mail.ru na stanowisku kierownika marketingu, później na stanowisku dyrektora działu społeczności internetowych.

Od lutego 2001 do marca 2002 roku zajmował się komputeryzacją Rosyjskich Kolei Państwowych, na stanowisku głównego inżyniera projektów. W marcu 2002 razem z Nikołajem Korzunem założył Centrum Hostingu RBK i pracował tam jako dyrektor do czerwca 2003 roku. Latem 2003 roku przeniósł się do firmy АФИША na stanowisko dyrektora wykonawczego АФИША DIGITAL, który dziś jednoczy stronę internetową АФИША i jej czytelników w liczbie około 5 milionów na miesiąc, oraz stronę Afisz-jedzenie i Afisz – świat, a także prowadzący portal klub Nightparty.

Stiepanow jest współzałożycielem serwisu Sports.ru i producentem corocznego moskiewskiego festiwalu Piknik Afisza i festiwalu gastronomicznego „Święto jedzenia”. Od sierpnia 2010 roku dyrektor produktów połączonych firm Afisz i Rambler. Żonaty. Mieszka i pracuje w Moskwie.

18. Leonid Fiłatow (Masterhost)

Мастерхост to lider na rosyjskim rynku usług hostingowych. Firma powstała w 1999 roku. Na serwerach centrum przetwarzania danych Мастерхост swoje internetowe projekty zamieszcza ponad 68 tysięcy klientów. Całkowita liczba obsługiwanych stron internetowych przewyższa 140 tysięcy. We wrześniu 2011 roku Мастерхост i wiodący rejestrator domen reg.ru ogłosili fuzję, co pozwoli zjednoczonej firmie zająć silną pozycję na rynku domen i hostingu.

Leonid Fiłatow urodził się 7 grudnia 1970 roku w Kazaniu. Studiował na Państwowym Kazańskim Uniwersytecie Technicznym im. A.N. Tupolewa na kierunku zautomatyzowane systemy sterowania. Rozpoczął karierę na rynku finansowym, ale w 1999 roku zmienił sferę swojej działalności, tworząc firmę Мастерхост, oferującą kompleksowe usługi dotyczące umieszczania i pozycjonowania różnych projektów w Internecie. Na rynku hostingowym w Runecie od momentu jego powstania rozwijała się aktywna konkurencja. Pojawiały się i znikwały nowe marki, odbywały się burzliwe i agresywne kampanie reklamowe, nawołujące do umieszczania swoich stron u tego czy innego hostera. W ciągu kilku lat firma stała się liderem wśród firm hostingowych Runetu i utrzymuje się w czołówce już ponad 10 lat. W roku 2007 powstał hosting АктивистЪ, w skład którego weszły następujące firmy: Мастерхост, serwis rejestracji domen Mastername, intranetowe media „Hostinfo” i „Вебпланета”, oraz firma koordynująca centra przetwarzania danych. Obecnie Leonid rozwija analityczną platformę OpenStat. Hobby – książki, filozofia, socjologia. Mieszka i pracuje w Moskwie.

19. Ilja Szirokow (odnoklassniki.ru)

Pomysł założenia serwisu Одноклассники⁷ należy do Alberta Popkowa. Pierwotnie projekt miał charakter hobbyistyczny, ale szybki wzrost liczby kont spowodował pomysł założenia pełnowartościowego serwisu społecznościowego. Do końca 2006 roku na stronie było już 1,5 mln osób, a w 2011 roku liczba ta przekroczyła 102 mln użytkowników. Dzięki temu serwisowi wiele osób w starszym wieku po raz pierwszy dowiedziało się o istnieniu Internetu.

Ilja Szirokow urodził się 4 listopada 1981 roku w Moskwie. W 2003 roku ukończył z wyróżnieniem studia na wydziale mechaniczno-matematycznym MGU. Od roku 2000 zajmował się projektowaniem mikroprocesorów w Instytucie Badań Systemowych Rosyjskiej Akademii Nauk. w 2004 roku zakończył rosyjską szkołę ekonomiczną, odbył staż w korporacji PricewaterhouseCoopers. W 2005 roku założył serwis społecznościowy Мой круг, który po dwóch latach został przejęta przez Yandex. W 2008 roku pracował w funduszu inwestycyjnym Warburg Pincus w Londynie. W 2009 roku otrzymał stopień MBA na Uniwersytecie Stanforda. Od 2010 roku jest wiceprezydentem Mail.Ru Group i kierownikiem projektu Одноклассники. Od innych dobrych – jak uważali jego najbliżsi współpracownicy – menedżerów Ilję Szirokowa odróżnia maksymalne skupienie na rozwiązywaniu zadań biznesowych, umiejętność określania głównego kierunku i osiągania wyników niezależnie od pojawiających się po drodze problemów.

Pasjonuje się siatkówką i snowboardem. Jest żonaty, wychowuje córkę. Mieszka i pracuje w Moskwie.

20. Dawid Jan (ABBY)

ABBY – deweloper i twórca oprogramowania komputerowego. Firma została założona w 1989 roku przez Dawida Jana i Aleksandra Moskalowa. Najbardziej znanymi produktami są: system do rozpoznawania dokumentów Fine Reader oraz słowniki elektroniczne Lingvo. Z produktów firmy ABBY korzysta ponad 40 milionów ludzi na całym świecie.

Dawid Jan urodził się 3 czerwca 1968 roku w stolicy Armenii Erywanii. W 1992 roku ukończył studia na wydziale fizyki ogólnej i stosowanej Moskiewskiego Fizyko-Technicznego Instytutu, o specjalności fizyka i matematyka stosowana. Na czwartym roku studiów, wraz z pracownikiem Instytutu Problemów Technologii i Mikroelektroniki Rosyjskiej Akademii Nauk, Aleksandrem Moskalowem założył firmę Bit Software, którą w 1997 roku przemianowano na ABBY.

⁷ W Polsce przykładem bliźniaczego serwisu był portal Nasza Klasa (nk.pl), w którym, na zasadzie kuli śniegowej rejestrujący się użytkownicy, wprowadzając odpowiednie dane osobowe, mogli liczyć na odnalezienie dawnych szkolnych znajomych.

Sponsoruje ormiańską fundację oświatową „Ayb” (www.foundation.ayb.am) której celem jest rozwój nowoczesnej oświaty w Armenii, oraz centrum edukacyjne TUMO. Pasjonuje się podróżowaniem, współczesną grafiką, architekturą i fotografią. Jest żonaty, ma dwóch synów i córkę. Mieszka i pracuje w Moskwie.

V. Kultowe adresy Runetu

1. yandex.ru

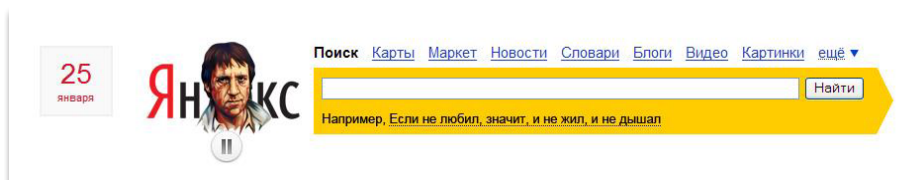
Słowo Yandex w 1993 roku wymyślili Ilja Segalowicz i Arkadij Wołoż. Ilja wypisywał różne pochodne słów opisujących istotę technologii wyszukiwania i indeksowania. W efekcie pojawił się wariant Yandex. Яndex oznacza Языковой index (językowy indeks) lub – jeśli przyjąć anglojęzyczne wyjaśnienie – „Yet Another indexer”. Obecnie słowo „яндекс” weszło do języka rosyjskiego, miliony ludzi używa go, gdy mówią o wyszukiwaniu w Internecie.

23 września 1997 roku jest oficjalnym dniem narodzin wyszukiwarki internetowej Yandex.Ru, wtedy właśnie wyszukiwarka została przedstawiona na wystawie Softool w Moskwie. Próbną wersja Yandexu z 1997 roku uwzględniała morfologię języka rosyjskiego, odstępów między słowami i potrafiła szeregować dokumenty ze względu na trafność względem zadania wyszukiwawczego. W 1998 roku w portalu wyszukiwarki Yandex.ru po raz pierwszy pojawiła się reklama kontekstowa. Przy tej metodzie pokazu reklamę widzi tylko jej grupa docelowa, zainteresowana konkretną kategorią produktów. Kontekstowa reklama stała się kolejnym rezultatem wyszukiwania, a później jednym z podstawowych modeli biznesowych funkcjonowania firmy Yandex.

Firma Yandex, będąca właścicielem portalu i wyszukiwarki, powstała formalnie w 2000 roku. Jej założycielami byli akcjonariusze kompanii CompTek, w ramach której była stworzona wyszukiwarka Yandex. Spółka ru-Net Holdings zainwestowała w Yandex ponad 5 milionów dolarów, jej udział wynosi około 35%. Wśród akcjonariuszy znaleźli się także menedżerowie Yandexu i czołowi projektanci wyszukiwarki. Dyrektorem generalnym spółki został Arkadij Wołoż.

W 2001 roku Yandex uruchomił usługę Yandex.Direct. To kolejny ruch w rozwoju profilu zarobkowego przedsiębiorstwa. Jest to system automatycznego zamieszczania kontekstowej reklamy. Z pomocą Direct, każdy użytkownik może w łatwy sposób, bez pośredników, zamieścić na portalu Yandex własną reklamę. W ciągu pierwszego roku istnienia Direct, reklamę na portalu Yandex zamieściło 2500 indywidualnych reklamodawców. Dopiero rok później Yandex zaczął przynosić zysk. Już w sierpniu 2002 roku dochody firmy przekroczyły wydatki, a ostatnie miesiące 2002 roku Yandex zakończył z dodatnim saldem.

W 2006 roku Yandex otworzył swoje pierwsze odrębne biuro badawczo-rozwojowe w Sankt Petersburgu, a rok wcześniej przedstawicielstwo pojawiło się na Ukrainie. Zadanie oddziału ukraińskiego polega na stworzeniu specjalistycznego serwisu dla ukraińskiego audytorium i sprzedaży reklam w tym kraju.



Odświętny pasek i logotyp wyszukiwarki Yandex przygotowany 25 stycznia 2013 roku z okazji rocznicy urodzin rosyjskiego barda Włodzimierza Wysockiego, świadczący o silnym związku firmy z rodzimą rosyjską kulturą.

Aktualnie Yandex posiada swoje oddziały w Rosji (Moskwa, Sankt-Petersburg, Jekaterynburg, Nowosybirsk, Rostow nad Donie) oraz poza granicami Federacji Rosyjskiej na Ukrainie (Kijów, Odessa, Symferopol), na Białorusi, w USA (Kalifornia), Turcji i Szwajcarii. Wśród placówek firmy znajdują się profilowane biura badawcze, biura sprzedaży i biura odpowiadające za lokalizację produktów. Turcja jest pierwszym nierosyjskojęzycznym krajem, w którym Yandex w 2011 roku założył z sukcesem wyszukiwarkę internetową. Próby takie podejmowano także w 2003 roku w Polsce, ale bez powodzenia¹.

Za swojego głównego konkurenta Yandex uważa Google, którego pozycję na rynku internetowym wzmacnia platforma dla urządzeń mobilnych Android. Na lokalnym rynku konkurencję może stanowić Mail.ru. W 2013 roku zyski Yandexu przewyższyły dochody największych tradycyjnych mediów rosyjskich, w tym najpopularniejszego pierwszego kanału telewizji, który był zwykle liderem rynku reklamy.

Serwery firmy pracują w specjalnym centrum opracowywania danych w podmoskiewskiej Iwantiejewce. Przez pocztę elektroniczną użytkowników Yandex przepływa każdego dnia ponad 50 milionów maili (bez spamu), a miesięcznie pocztą tą posługuje się blisko 16 milionów użytkowników².

¹ „Puls Biznesu” informował w 2011 roku, iż Yandex wciąż rozważa kwestię zaangażowania w Polsce, a jego reprezentantem jest Bogdan Wiśniewski, aktualny Dyrektor Generalny Yandexu w Turcji. Patrz: *Rosyjski gigant wchodzi do Polski*, „Puls Biznesu” 30.06.2011, [dokument elektroniczny]

² <http://www.tadviser.ru>

2. mail.ru

Witryna mail.ru (dziś holding internetowy Mail.ru Group, powstały na bazie Digital Sky Technologies Uliszera Usmanowa), rozwijana od 1998 roku, to wiodąca korporacja rosyjskojęzycznego segmentu w sieci internetowej. Odwiedzający zintegrowane projekty Mail.Ru Group to około 90% korzystających z Internetu każdego roku w Rosji (TNS, październik 2013). Oprócz tego, Mail.Ru Group zaliczana jest do sześciu największych firm internetowych na świecie pod względem odwiedzin jej wszystkich produktów (według liczby wyświetleń stron internetowych, comScore, październik 2013). Serwis mail.ru rozpoczął swój dynamiczny rozwój od zaferowania bezpłatnych skrzynek mailowych.

W ramach strategii „Communitainment” Mail.Ru Group rozwija wspólną zintegrowaną platformę komunikacyjnych i rozrywkowych serwisów internetowych. Do firmy należą dwa z trzech największych rosyjskojęzycznych serwisów społecznościowych – Одноклассники i Мой Мир, dwa wiodące w Rosji komunikatory – Agent Mail.Ru i ICQ, serwis pocztowy, jeden z największych w rosyjskim Internecie portal, a także bogate portfolio największych gier internetowych.

Oprócz tego, do Mail.Ru Group należą udziały kapitałowe ВКонтакте (39,99%) i Qiwi (10,4%), a także udziały mniejszościowe w postaci małych rosyjskich i ukraińskich firm internetowych. Mail.Ru Group realizuje systemową pracę w dziedzinie rozwoju wykształcenia w sferze IT w Rosji. Każdego roku firma organizuje międzynarodową olimpiadę dla programistów Russian Code Cup, Forum Technologii, a także aktywnie współpracuje z katedrami uniwersyteckimi.

3. rambler.ru

Historia witryny sięga początków lat 90. W 1991 roku, w podmoskiewskim Puszcino grupa ludzi o podobnych poglądach, zainspirowanych nowo powstającym środowiskiem komunikacji internetowej, założyła firmę Stack. Kierowana przez Siergieja Łysakowa, zajęła się siecią LAN i połączeniami internetowymi. Normalna, szybka i sprawna wymiana danych były konieczne do realizacji celów naukowych. „Stakowcy” stworzyli sieć w miasteczku i połączyli Puszcino z Moskwą i przez to ze światowym Internetem. To był jeden z pierwszych adresów w protokole IP (*Internet Protocol*) w Rosji, który wykraczał poza Moskwę i dołączył do sieci w Kurczatowskim Instytucie Energii Atomowej. W 1995 roku firma uruchomiła pierwszy serwer i witrynę www.

W 1996 roku Siergiej Łysakow i Dmitrij Kriukow postanowili opracować rosyjską wyszukiwarkę dla Internetu. Uznali bowiem, iż zagraniczne systemy nie radzą sobie z osobliwościami cyrylicy. Była to dość ryzykowna decyzja, albowiem wówczas rosyjski segment Internetu był bardzo mały — nie więcej niż 30-50 witryn. Autorem jej jądra (algorytmu wyszukiwarki) był Dmitrij Kriukow.

Autorom wyszukiwarki przypadło do gustu słowo „tułacz”: roboty wyszukiwarki rzeczywiście chodzą po witrynach, zbierając informacje całą dobę, nie zaznając spokoju. Po kilku miesiącach, jesienią 1996 roku, gotowy był ostateczny wariant wyszukiwarki. 26 września 1996 roku zarejestrowano domenę rambler.ru, a 8 października Stack uruchomił system. W Runecie istniały już wówczas inne wyszukiwarki, ale nie wytrzymały próby czasu i szybko zniknęły. «Rambler» rozwijał się, ewoluował, wprowadzał nowe przyteczne usługi. Wielką zasługą dla Runetu był system analityczny i ranking Rambler’sTop100, zbierający informacje na temat dynamiki odwiedzin witryn. Taką usługę w rozwiniętej formie oferuje dziś najpopularniejszy Google Analytics.

Od 1999 roku serwis dotknęły przekształcenia własnościowe i stopniowo zaczął on, zgodnie z duchem czasu, ewoluować w stronę portalu informacyjnego. Do 2000 roku system wyszukiwarki niestety zestarzał się, i stał się coraz mniej efektywny. Nowi właściciele kultowego adresu podjęli decyzję o przekształceniu wizerunku Ramblera i stworzeniu na jego podstawie platformy informacyjnej, co ostatecznie stało się w 2012 roku. Nowy serwis znajduje się wśród kilkunastu najpopularniejszych witryn Runetu. Miesięczne audytorium Ramblera wynosi około 20 milionów unikalnych użytkowników z krajów WNP.

4. vkontakte.ru (vk.com)

Jeden z dwóch największych rosyjskich serwisów społecznościowy został założony w 2006 roku przez Pawła Durowa. Początki serwisu, który miał przypominać Facebook, datowane są na wrzesień 2006 roku. Pod nazwą student.ru autorzy pomysłu rozpoczęli testowanie serwisu. Po miesiącu otwarto wolny dostęp i rejestrację do systemu z podstawowymi funkcjonalnościami serwisu społecznościowego. Do końca roku 2006 trwał intensywny rozwój kolejnych modułów serwisu, zwłaszcza tych dotyczących możliwości wyszukania dawnych znajomych z różnymi strategiami poszukiwania poprzez grupy użytkowników, szkoły, miejsce zamieszkania itd. Ważnym i kosztochłonnym elementem rozwoju serwisu, wymagającym dużej przestrzeni dyskowej i szybkich serwerów, było umożliwienie użytkownikom zakładania albumów ze zdjęciami. Rozpoczęto także intensywną akcję promocyjną, w celu pozyskania nowych użytkowników, jako że Vkontakte.ru nie był pierwszym serwisem społecznościowym w Rosji – od wiosny 2006 roku funkcjonował już serwis odnoklassniki.ru z milionowym audytorium. W maju 2007 roku Vkontakte.ru wszedł do pierwszej dziesiątki najpopularniejszych stron Runetu. W 2009 roku serwis stał się liderem rosyjskojęzycznego Internetu, głównie ze względu na błąd strategiczny konkurencyjnego serwisu odnoklassniki.ru, który wprowadził płatną rejestrację.

Jednym z wyróżników serwisu był początkowo całkowity brak reklam. W 2008 roku, po podpisaniu umowy z agencją „Media Plus”, serwis dołączył do grupy portali i innych serwisów, których źródłem utrzymania są reklamy.

W 2008 roku, po nabyciu przez firmę domeny vk.com, właściciele zakomunikowali o ekspansji na rynki międzynarodowe. Do połowy 2010 roku serwis został przetłumaczony na kilkadziesiąt języków świata, w tym polski. Na początku 2012 roku serwis przeniesiono w całości do międzynarodowej domeny vk.com wraz z odnowionym logotypem składającym się z dwóch liter „vk”³.

Od lutego 2011 roku serwis jest w blisko 40% własnością Mail.ru Group. W tym samym roku, gdy odbywały się wybory do Dumy Państwowej, w rosyjskiej prasie elektronicznej pojawiło się wiele plotek i doniesień na temat rzekomego sponsorowania Vkontakte przez Federalną Służbę Bezpieczeństwa (FSB), w celu przechwycenia prywatnej korespondencji użytkowników. W grudniu 2011 roku Paweł Durow opublikował na swoim mikroblogu na Twitterze pismo od struktur FSB w Sankt-Petersburgu z żądaniem zamknięcia szeregu opozycyjnych wspólnot (grup dyskusyjnych) założonych w serwisie. Żądania te nie zostały zrealizowane, ale serwis zablokował konta użytkowników nawołujących do działań niezgodnych z prawem. Wedle słów Durowa, serwis chciał zachować neutralność, nie popierając ani władz, ani środowisk opozycyjnych.

³ Podobną strategię przyjęli właściciele polskiego serwisu społecznościowego nasza-klasa.pl, który kilka lat od uruchomienia (start serwisu miał miejsce 11 listopada 2006) ze względu na zmianę charakteru serwisu w 2010 roku przekształcili go w "nk.pl".

VI. *Extra territorium* byłego ZSRR

Określenie „bliska zagranica” (*ближнее зарубежье*) za sprawą rosyjskiej wizji polityki zagranicznej już na dobre zadomowiło się w słowniku politologicznym. Ukute na potrzeby dyplomacji rosyjskiej, działającej aktywnie na obszarze byłego ZSRR, określa wszystkie państwa (te uznane przez instytucje prawa międzynarodowego i te nieuznawane)¹, które powstały w wyniku rozpadu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. W sensie geograficznym jest to oczywiście bliskość umowna. W części przypadków państwa te bezpośrednio nie graniczą ze współczesną Rosją², zatem formuła ta jest w znacznej mierze warunkowana tradycją współistnienia tych obszarów w jednym organizmie państwowym, który dbał o konstruowanie mitu „bliskości” narodów.

Upadek ZSRR w 1991 roku wygenerował zupełnie nowy porządek społeczny na obszarze dawnego imperium. W relatywnie otwartej dotąd dla obywateli ZSRR, pozornie sfederalizowanej i złożonej z kilkunastu republik związkowych przestrzeni, pojawiły się granice, które odcięły liczne współzyszące i współdziałające ze sobą grupy etniczne. Oczywiście nie wszędzie proces ten przebiegł bezkonfliktowo, o czym wspomniano już wyżej. Aby zneutralizować nazbyt gwałtowną i nieprzewidywalną w skutkach erozję systemu i wspólnej infrastruktury, porozumienie białowieskie zakładało ufundowanie nowej konstrukcji prawa międzynarodowego, jaką jest Wspólnota Niepodległych Państw. Dla wielu obserwatorów decyzja ta niosła nadzieję na odbudowę zaprzepaszczonej w potężnym kryzysie w latach 90. szans rewitalizacji ZSRR. Faktycznie jednak nic takiego nie nastąpiło i nastąpić nie miało. WNP na ówczesnym etapie funkcjonowania miała zapewnić spokój logistyce rozpadu. Dziś pozostaje zaledwie jego symbolem, albowiem wszelkie potencjalne projekty reintegracyjne, jak choćby najnowszy spośród nich – Eurazjatycka Unia Celna – powstają obok niego.

Pojawienie się w latach 90. granic międzypaństwowych na obszarze byłego ZSRR nastęrczyło wiele trudności związanych z uporządkowaniem relacji społecznych w nowych realiach geopolitycznych w byłych republikach radzieckich.

¹ Naddniestrze (w Mołdawii) i Górski Karabach (autonomia pomiędzy Armenią i Azerbejdżanem) to tzw. parapaństwa.

² Spośród byłych 14 republik związkowych jedynie połowa posiada granicę z Rosją. Są to (w porządku alfabetycznym): Azerbejdżan, Białoruś, Estonia, Gruzja, Kazachstan, Litwa, Łotwa i Ukraina.

Jednym z najtrudniejszych i zarazem nowych zjawisk, które spotkały społeczeństwa ZSRR, jest powstanie licznych diaspor narodowych, które rozrzuciła w przestrzeni wielkiego kraju inżynieria społeczna Józefa Stalina i jego następców. Z dala od swych macierzy znaleźli się liczni przedstawiciele narodów ZSRR, którzy często w brutalny sposób zmuszani byli do wyjazdu ze swych ojczyzn i – jeśli tylko szczęśliwie dla nich nie byli politycznymi więźniami, to zwykle byli oddelegowywani do różnych zadań zawodowych. Najbardziej wyrazistym przykładem takiego losu, już w latach powojennych, były rzecz jasna dzieje rodzin wojskowych dyslokowanych wedle geostrategicznej idei i rozkazów płynących ze sztabu generalnego w Moskwie. Nikogo wówczas nie dziwiło, iż Ormianie odbywali służbę w białoruskim Brześciu, Rosjanie w polskim Brzegu nad Odrą lub Bornym Suliniowie, Gruzini i Czeczeńcy³ mogli pełnić służbę wartowniczą przy bombowcach strategicznych w nadbałtyckiej Estonii, a Łotyże i Ukraińcy gdzieś w Azji Centralnej strzegli radzieckiej granicy z Chinami. Wielu z nich po upadku ZSRR miało prawo wyboru swojej ojczyzny; nierzadko pozostawali w miejscu służby, czy też pracy utrudniając sobie tym samym powrót do często i tak dość odległej małej ojczyzny.

Jednakże po kilku, czasem kilkunastu latach od często traumatycznych wydarzeń związanych z zamykaniem historii ZSRR, zwłaszcza w latach 2000, rozpoczął się na tym obszarze burzliwy rozkwit technologii komputerowych, w tym przede wszystkim pełni możliwości komunikacyjnych sieci Internet. Pierwotna infrastruktura sieci została, jak wiemy, zbudowana jeszcze w czasach radzieckich i wejście do nowej epoki cyfrowej na tym obszarze zostało skredytowane przez komunistyczną ideologię militarystyczną, wielkie napięcie zimnowojenne i pukającą do wszystkich postradzieckich drzwi wielką rewolucję technologiczną i komunikacyjną, która najpewniej posłużyła jako katalizator zmian.

1. Postradziecka quasi-diaspora w Internecie

Dzieje kultury rosyjskiej przepełnione są wydarzeniami, które powodowały liczne migracje ludności, najczęściej ze względu na wydarzenia polityczne mające miejsce w centrum imperium. Petersburg i Moskwa, gdzie zapadały decyzje odnośnie losu całego imperium, nakładały na narody imperium Romanowów, a później ZSRR specyficzne poczucie funkcjonowania w ciągłym, przy-

³ Jednym z najbardziej wyrazistych przykładów tego typu inżynierii etnicznej schyłku ZSRR są losy Dżochara Dudajewa, jedyne generała Armii Czerwonej pochodzenia Czeczeńskiego, który w latach 1989-1991 był dowódcą 326 dywizji bombowców strategicznych dyslokowanych w estońskim Tartu, białoruskiej Orszy i rosyjskich Solcach. Losy generała Dudajewa po 1991 roku wiążą go z jego małą ojczyzną, kaukaską Republiką Iczkerii (Czeczenią), która także za jego sprawą dążyła do uzyskania niepodległości od postradzieckiej Federacji Rosyjskiej.

muszonym ruchu. Ponadto pieczołowicie kreowano powszechną i społecznie akceptowaną świadomość konieczności obsługiwanego wielkiej przestrzeni przez monolityczne, potężne państwo, często właśnie w ten sposób tłumacząc jego rozmiary. I w imperium rosyjskim i w ZSRR nigdy nie było pewności czy służbowe polecenia, polityczne represje, czy niezwykle trudna sytuacja materialna i społeczna nie rozbije rodzin, relacji ze znajomymi i utrwalaonych, często chwilowych, więzów poprzez przemieszczenia w ramach politycznych granic imperium, ale także poza nie. W XX wieku zmiany polityczne zaowocowały trzema poważnymi falami emigracyjnymi z radzieckiej Rosji poza obszar jej politycznej kontroli. Był to czas po rewolucji 1917 roku, w trakcie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej po 1941 roku, oraz w latach 70. tego stulecia.

Wydaje się jednak, że wciąż mało miejsca poświęca się zerwanym więziom społecznym i migracji wewnątrz granic potężnego państwa i jego strefy wpływów, które wynikały z potrzeb ideologicznych. Żołnierze, inżynierowie, specjaliści, lekarze na rozkaz przemierzali bezkres ZSRR do punktów odległych od swoich małych ojczyzn, często bezpowrotnie tracąc z nimi łączność, mając możliwość jedynie w sposób sentymentalny powrotu do swoich korzeni. Wiele osób, których radzieckie dzieciństwo zostało naznaczone ciągłymi przeprowadzkami, do dziś nie identyfikuje w sensie geograficznym swojej małej ojczyzny, czego oczekiwano od nich w momencie wchodzenia w dorosłość, kiedy upadał ZSRR (pokolenie połowy lat 70. XX wieku). Wielokrotne przeprowadzki, tułaczka po wielokulturowych i wielowyznaniowych centrach i rubieżach imperium określiły faktycznie tożsamość imperialną, niemal nieograniczoną przestrzennie. Tylko ci, którzy w XX wieku zmuszeni byli do oddalenia się poza jego granice, mogli odczuć realny dyskomfort polegający na obcości środowiska, języka, innego układu społecznego i obyczajowego.

Do dzisiaj rosyjska i postradziecka pamięć historyczna traktuje problem emigracji jako jeden z najważniejszych elementów samoidentyfikacji narodu. W dyskursie publicznym pojawiło się obecnie niestosowane dotąd zbyt często w odniesieniu do Rosjan i innych narodów imperium wyrażenie *diaspora*. To określenie pochodzenia greckiego oznacza rozproszenie, stosuje się je względem przedstawicieli określonego narodu w innych, obcych wobec niego kulturowych strukturach. Słowo diaspora w swym semantycznym polu nie zawiera odcienia słabości narodu, a wręcz przeciwnie, wskazuje na jego pewne stałe cechy, dające możliwość jednoznacznej identyfikacji z obszarem pochodzenia w obcej kulturze i obcym środowisku. Słowo diaspora zawiera w sobie świadectwo mocy i trwałości narodu oraz nadzieję na reintegrację z macierzą. Rosyjska i postradziecka tradycja diaspor w XX stuleciu oparła się na dwóch kontekstach jej pojmowania: kolonializmu i emigracji. W wyniku obu tych politycznych procesów rzesze obywateli ZSRR, reprezentujące różne narodowości, znalazły się daleko od swych ojczyzn.

Tradycyjna rosyjska diaspora związana jest z procesem emigracji do krajów europejskiego Zachodu oraz USA, zainicjowanym jeszcze w XIX wieku i trwającym w różnym natężeniu do dziś. Najpopularniejszymi ośrodkami emigracji były i wciąż pozostają USA, Niemcy, Kanada, Izrael. „Stara diaspora” definiowana jest poprzez szczególne okresy intensyfikacji strumienia emigracyjnego, zwanego falami. „Nowa diaspora” z kolei związana jest z upadkiem ZSRR i pozostaniem sporej, aczkolwiek trudnej do precyzyjnego określenia liczby Rosjan poza granicami politycznymi współczesnej Federacji Rosyjskiej, także w krajach byłego ZSRR⁴. Często zjawisko nowej diasporę sprowadza się do paradoksalnej sytuacji, albowiem, nie zmieniając miejsca zamieszkania, obywatele upadającego ZSRR nagle stali się jego ekspatami⁵. Osoby będące w diasporze, zdaniem jej teoretyka Robina Cohena, w tradycyjnym ujęciu mogą definiować następujące cechy⁶:

1. Rozproszenie z właściwej ojczyzny często wiążące się z traumą i cierpieniem (przymus).
2. Oddalenie i rozproszenie z przyczyn ekonomicznych lub politycznych – ze względu na kolonialne ambicje.
3. Wspólnota pamięci i mit ojczyzny.
4. Idealizacja ojczyzny przodków.
5. Nieokreślona i niezinstytucjonalizowana wola powrotu do ojczyzny.
6. Silna świadomość etniczna i grupowa utrzymująca się długi czas.
7. Często niełatwe relacje z mieszkańcami w kraju rozproszenia.
8. Poczucie solidarności z współobywatelami (rodakami) w innych miejscach rozproszenia.
9. Możliwość kreacji i wzbogacania miejscowej kultury w tolerancyjnych miejscach rozproszenia.

⁴ Rosyjscy urzędnicy związani z Ministerstwem Spraw Zagranicznych, które realizuje program powrotu rodaków do Rosji, liczą, iż obywatele związanych z Imperium Rosyjskim i byłym ZSRR, którzy posługują się językiem rosyjskim i mogliby pretendować do rosyjskiego obywatelstwa jest na świecie około 25 milionów (<http://www.russkie.org/index.php?module=fullitem&id=23653>).

⁵ Za taką nową diasporę z całą pewnością uważa się część rosyjskojęzycznych mieszkańców estońskiego Tallina. Taki pogląd wyraziła w osobistej rozmowie z piszącym te słowa jedna z wykładowczyń Uniwersytetu w Tallinie, odpowiadając na pytanie o status języka rosyjskiego w Estonii - мы в диаспоре. Z analiz centrum „Ethnologue”, zajmującego się badaniem rozpowszechnienia się języków na świecie wynika, iż władającym językiem rosyjskim jako pierwszym jest w tym niewielkim europejskim kraju ponad 345 tysięcy obywateli (<http://www.ethnologue.com/country/EE/languages>). Zaobserwowane przez piszącego te słowa w 2013 roku funkcjonowanie języka rosyjskiego w estońskiej codzienności wydaje się potwierdzać te szacunki.

⁶ *Ctrl+Shift. Public and Private Usages of the Russian Internet*, red. H. Schmidt, K. Teubener, N. Kondradova, Books on Demand GmbH, Norderstedt 2006, s. 122.

Dostęp do wysokich technologii, przede wszystkim nowych mediów, wymusił korekty w podanym wyżej zestawieniu parametrów opisujących zjawisko życia w diasporze. Osłabiają się czynniki będące często sednem potrzeb emigracji – chęć powrotu do ojczyzny i mitologizacja jej obrazu. W rosyjskim przypadku warto zauważyć, że nigdy dotąd rosyjska kultura diaspory, czy to zmuszona przez państwo czy dobrowolnie rozproszona na całym świecie, poza jej granicami nie miała możliwości tak regularnego, bliskiego i wielowymiarowego (poprzez tekst, dźwięk, obraz) elektronicznego kontaktu ze swoją ojczyzną i rodzimą kulturą. Zmiany zatem dotyczą także wątku mitologizacji ojczyzny, albowiem i tu zachodzi pewna ewolucja. Wiedza na temat wydarzeń i procesów mających miejsce w ojczyźnie może być współcześnie bardzo precyzyjna. Dzięki natychmiastowemu komunikowaniu w Internecie, dla zainteresowanych dostępna jest cała paleta informacji na temat bieżących problemów dotyczących kraju pochodzenia. Wiedza ta może być uzupełniana poprzez kontakt on-line z bliskimi, którzy tam pozostali, żyją na miejscu i rozumieją te procesy zapewne znacznie lepiej. Coraz trudniej zatem o wizualizację idealnego obrazu domu rodzinnego, kiedy tak łatwo, bo niemal natychmiast, wyobrażenia o nim można skorygować dzięki nowym mediom i nowoczesnej technologii. Zjawiska te powodują ugruntowanie się tak zwanej „quasi-diaspory”. „Niby” diaspora nie eksponuje realnej potrzeby powrotu do kraju pochodzenia, nie odczuwa tak silnie jak niegdysiejsza diaspora braku kontaktu z bliskimi, a dzięki nowoczesnym technologiom może utrzymywać swe tradycje kulturowe, czyniąc je natychmiast dostępnymi i powszechnymi poprzez działalność pisarską, muzyczną czy artystyczną.

Sytuacja będących w diasporze obywateli byłego ZSRR po jego upadku jest jednak wyjątkowa. Wymyka się ona tradycyjnemu pojmowaniu środowiska diaspory z wielu względów. Po pierwsze brakuje ziemi macierzystej, politycznej ojczyzny, za którą wielu obywateli ZSRR w sensie politycznym uważało to wielkie państwo. Po drugie postradziecka diaspora ma charakter ponadetniczny, niejednorodny językowo, tak jak niejednorodnym systemem był ZSRR. Nie ma tu odwołań do wspólnoty tradycji narodowej, najwyżej swoisty sentyment, przez niektórych nazywany nostalgią (takie uczucia często związane są z przemijaniem czasu i nawiązaniem do młodości). Mamy tu zatem do czynienia ze specyficzną diasporą, pozbawioną macierzy, ale często pozostającą w miejscu dotychczasowego zamieszkania. Diaspora ta może dążyć do powrotu do określonych w dobie ZSRR okoliczności ich życia, ale w czysto nostalgicznym, sentymentalnym a nie topograficznym wymiarze.

Jako wielkie wartości i osiągnięcia ZSRR w tym zakresie badani Rosjanie wskazują zazwyczaj stabilizację ekonomiczną, postrzeganie imperium w świecie, swobodę kontaktów między republikami, względny spokój społeczny i paradoksalnie stabilizację polityczną, która wielu kojarzy się przecież ze sta-

gnacją i kryzysem. W rosyjskich latach 90. XX wieku, nazywanych w Rosji ze względu na niestabilność polityczną i gospodarczą *лихие девяностые* (fatalne lata 90.), to właśnie za spokojem można było tęsknić. Trudno jednak o kultywowanie lub wizualizowanie mitu radzieckiej przeszłości, albowiem, w odróżnieniu od istniejących diaspor mających elektroniczny choćby kontakt z ojczyzną, w przypadku ZSRR jest on oczywiście niemożliwy. Brak jest jakichkolwiek aktualizatorów w postaci wiadomości z tej nieistniejącej przecież przestrzeni politycznej. Wspólnoty diasporyczne, zauważają autorzy opracowania *Media alternatywne*, za sprawą socjalizacji koncentrującej się wokół wydarzeń medialnych, są w pewnym stopniu także konstytuowane właśnie przez owe media⁷. W ten sposób działają na rzecz wytwarzania i podtrzymywania transnarodowych wspólnot i sieci grup diasporycznych, zwłaszcza tam, gdzie są one mniejszościami. Głównymi użytkownikami mediów diasporycznych, także Internetu, są jednostki w trakcie ciągłego procesu neogocjowania kultury, to znaczy żyjący podwójnym życiem migranci, posługujący się często więcej niż jednym językiem. Media diasporyczne, zwłaszcza transnarodowe, elektorniczne, stwarzają, zdaniem badaczy, platformę, w obrębie której dochodzi do wykształcenia się emocjonalnych powiązań czy więzi oraz poczucia przynależności do pewnej „wyobrażonej” wspólnoty transnarodowej⁸.

Szczątkowe utożsamienie państw WNP z dawnym ZSRR może się odbywać jedynie na zasadzie swoistej projekcji do przeszłości, a zabezpieczać je mogą na przykład informacje kanału Mir24, obsługującego Wspólnotę Niepodległych Państw. Uczucia te pielęgnują także media tradycyjne, czego przykładem jest satelitarny kanał telewizyjny „Nostalgia”, prezentujący w swej ofercie programowej stare radzieckie filmy, audycje publicystyczne z lat 1960–1991 oraz współcześnie realizowane programy na temat radzieckiej przeszłości⁹.

Nostalgiczny charakter różnego rodzaju inicjatyw internetowych nadał ton idei ponownego zjednoczenia wokół języka rosyjskiego i wspólnego dziedzictwa kulturowego i przeszłości. W końcu lat 90. oraz w latach 2000 wiele z nich powstawało poza granicami Rosji i byłego ZSRR. Jednym z takich serwisów literaturocentrycznej, pierwszej fazy rozwoju Runetu był – funkcjonujący do dziś – magazyn internetowy „Kreschatik-Перекресток. Международный литературный журнал”. To

⁷ B. Guedes, B. Cammerts, N. Carpentier, *Media alternatywne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 69.

⁸ Tamże, s. 73.

⁹ Do najpopularniejszych należy codzienny talk show zatytułowany „Urodzeni w ZSRR”. Kanał został uruchomiony 4 listopada 2004 roku i oferowany jest w podstawowym pakiecie cyfrowym platformy NTW Plus i kablowych sieciach Rosji, państw byłego ZSRR. Dla pozostałych krajów na świecie kanał jest retransmitowany przez telewizję o znamiennej nazwie „Русский мир”. Dewizą kanału jest sformułowanie „Mamy to wspominąć”.

właściwie tradycyjne literackie netlaboratorium, ale o międzynarodowej specyfice. Założony przez emigrantów z byłego ZSRR w 1998 roku serwis ma jednoznaczne credo. Po otwarciu witryny możemy przeczytać:

*Trwamy w nieustannym poszukiwaniu nowych nazwisk, nieznanych autorów, gdziekolwiek by nie mieszkali – w Kijowie, Petersburgu, Jerozolimie, Nowym Jorku czy Monachium. Jesteśmy przeniesioną do mentalnej przestrzeni wielką kijowską ulicą, gdzie kiedyś rodziły się wielkie przyjaźnie, pisano wielkie wiersze, odbywały się wspaniałe spotkania...*¹⁰.

Redaktorzy internetowego czasopisma mieszkają w różnych miastach Rosji, Ukrainy oraz Niemiec. Witryna jest ozdobiona fotografiami starego i współczesnego Kijowa, które, zsynchronizowane w małej ramce, zmieniają się jak w kalejdoskopie. Ryciny i zdjęcia dziewiętnastowiecznego miasta, przeplatane zdjęciami współczesnej stolicy Ukrainy, stanowią swego rodzaju komentarz do tego, jak rozumiana jest w kontekście historycznym rosyjskojęzyczna diaspora w jej historycznej ciągłości od XIX wieku aż po czasy współczesne. Dostrzegają to i piszą o tym autorzy szkicu *Virtual (Re)Unification? Diasporic Cultures on the Russian Internet*¹¹. W ich interpretacji tego wizualnego przekazu jasne jest, że aby dołączyć do zespołu czasopisma i do twórców w nim publikujących, należy odbyć metaforyczną podróż w czasie do *mentalnej przestrzeni*, którą tworzą rozproszeni na świecie rosyjskojęzyczni literaci. Ponowne wirtualne zjednoczenie obejmuje kilka stuleci. Dzięki nowoczesnym technologiom XXI wieku łączone są: tradycyjna diaspora Imperium Rosyjskiego z jej postradzieckim quasi-rozwinięciem. Paradoxem pierwszego etapu rozwoju Runetu był fakt, iż często, dzięki lepszemu dostępowi do infrastruktury technologicznej, diaspora na Zachodzie stawała się motorem napędowym rozwoju rosyjskojęzycznych witryn i środowisk społecznościowych.



Witryna magazynu internetowego „Kreschatik”

¹⁰ Patrz witryna internetowa magazynu: <http://www.kreschatik.nm.ru/>. Tłumaczenie własne.

¹¹ Ctrl+Shift. *Public and Private Usages of the Russian Internet*, red. H. Schmidt, K. Teubener, N. Kondradova, Books on Demand GmbH, Norderstedt 2006, s. 128.

Przypadek magazynu internetowego „Kreschatik” jest tego przykładem, albowiem część jego inicjatorów reprezentuje rosyjskojęzyczną diasporę w Niemczech. Poza Berlinem redaktorzy mieszkają jednak także w Ufie, Moskwie, Syktywkarze w republice Komi, Nowosybirsku i Kijowie. Przykład ten zawiera także dodatkowy element obrazujący specyficzny kształt kulturowej reunifikacji wokół Runetu. Jest nim niewątpliwie symboliczne odwołanie nazwy serwisu nie do centrum Imperium – Moskwy, nie do moskiewskiego Arbatu czy petersburskiego Newskiego Prospektu, ale do ukraińskiego, w pewnym sensie peryferyjnego, lecz przecież na wskroś rosyjskojęzycznego Kijowa i jego charakterystycznej alei.

Możliwości ponownych spotkań w wirtualnej przestrzeni przyciągają bardzo zróżnicowane środowiska. Dziś właściwie, oprócz podstawowej wiedzy informatycznej i odpowiedniego sprzętu komputerowego, łączność ta nie jest warunkowana niczym innym jak tylko chęciami użytkowników Internetu.

Obok wskazanego wyżej przykładu działalności kulturalnej w obrębie rosyjskojęzycznego procesu literackiego możemy odnaleźć także sentymentalne, wirtualne powroty na rubież Imperium dzieci oficerów i wojskowych dyslokowanych w jego strefie wpływów. Dotyczy to także Polski, której powojenne terytorium w pojałtańskiej rzeczywistości stanowiło ważny element w układzie bezpieczeństwa bloku wschodniego. Interesującym przykładem tego typu reunifikacji jest kilka rosyjskojęzycznych forów internetowych poświęconych wspomnieniom dzieci i młodzieży radzieckiej z Brzegu w województwie Dolnośląskim. Poniemieckie lotnisko Brzeg-Skarbimierz zajęte zostało po II wojnie światowej przez Armię Czerwoną i do 1991 roku funkcjonowało w ramach Północnej Grupy Wojsk armii ZSRR.

Miasto mej oficerskiej młodości. Podczas mojej obecności w tym miłym miasteczku dyslokowane były trzy pułki lotnictwa. 164 Odrębny gwardyjski, Orderu Czerwonego Sztandaru, oraz kerczeński zwiadowczy pułk lotnictwa. Służyłem w bazie w okresie od 31 grudnia 1958 roku do 1 sierpnia 1990 roku. Na wyposażeniu pułku mieliśmy samoloty następujących typów MiG25-RB, MiG-25BM, Su-24MR. Sztab, koszary, sklepy spożywcze i magazyny sprzętu wojskowego, część mieszkalno-eksploatacyjna, stołówki, baza samochodowa, sklep dla wojskowych, komendantura, wojskowa inspekcja samochodowa, punkt medyczny pułku, kasyno oficerskie i kompleks sportowy znajdowały się w Brzegu na ulicy Wolności i tworzyły miasteczko wojskowe, znane jako „Czerwone koszary” (...) Moja żona spędziła tam swoje szkolne lata Szkoła nr 28 w Brzegu <http://brzeg28sgw.narod.ru/>.¹² – czytamy we wspomnieniu dyskutanta o nicku „Szmakow” na forum „Авиация Северной Группы Войск 1945-1991”. Forum

¹² Forum internetowe „Авиация Северной Группы Войск” <http://www.sgvavia.ru/forum/10-4->. Tłumaczenie własne.

to jest narzędziem, które może wspierać próby odnalezienia dawnych znajomych, którzy służyli w Brzegu i po upadku ZSRR opuścili go bezpowrotnie, a dokładniej stało się to po wyprowadzeniu wojsk Armii Czerwonej z Polski w 1993 roku. Oprócz forum internetowego powstały także specjalne witryny internetowe, które mają na celu udokumentowanie i zaprezentowanie historii garnizonu. Należy do nich wskazana we wpisie strona szkoły średniej nr 28 dla dzieci oficerów rosyjskich¹³. Dla pełnego obrazu nostalgicznej, pozbawionej ideologicznych odcieni charakterystyki ponownego zjednoczenia dzięki wirtualnej przestrzeni warto przytoczyć w całości wpis powitalny na witrynie tego serwisu:

Czas nieubłaganie biegnie do przodu, nasze dzieci dojrzewają. Odliczanie już przekroczyło dziesięciolecie, odkąd opuściliśmy mury szkoły, która przez kilka lat stała się dla nas bliską. Powracając myślami do przeszłości, każdy z nas wspomina te lata jako najszcześniejsze w naszym życiu, i nie ma znaczenia, czy przypadły one na dzieciństwo czy młodość. Powiedźcie, kto z nas, chociaż na godzinę nie chciałby przyjechać do miasta naszych snów, przejść się po znajomych ulicach, postać chwilę pod swoim domem, zajrzeć na podwórko naszej szkoły. A park „Wolności”? gdzie by nie postąpiła „radziecka” noga (wiekowe buki są tego żywymi świadkami). Faktycznie możemy się uważać za szczęśliwców, przecież mieliśmy naprawdę szczęśliwe dzieciństwo i romantyczną młodość w odróżnieniu od wielu naszych rówieśników w Związku Radzieckim. Ci, którzy uczyli się po Brzegu w ZSRR zgodzą się ze mną. Dotąd jedyną możliwością spotkań, jaką mogliśmy się cieszyć, to każda pierwsza sobota lutego, spotkania w murach szkoły, spotkania z rówieśnikami i nauczycielami. Postęp technologiczny daje nam teraz nową możliwość, z której nie możemy nie skorzystać. Twórcy witryny nie pretendują do roli organizatorów w kwestii potencjalnych kolejnych spotkań naszych klas, chcemy być jedynie małą latarenką, która pomoże nam w odnalezieniu przyjaciół w tym burzliwym wirze zwanym życiem¹⁴.

¹³ Radziecki garnizon w Brzegu liczył około 10 tysięcy osób, a w samym mieście żołnierskie rodziny mieszkaly w kilku punktach: m.in. przy ul. Dzierżyńskiego (dzisiejsza Piłsudskiego), Wolności, Chocimskiej, w Czerwonych i Szarych Koszarach, a także w dwóch budynkach przy ul. Hanki Sawickiej (dzisiejsza Jana Pawła II). Te ostatnie ze względu na kształt nazywali Reichstagiem i Pentagonem. Szkoła średnia mieściła się za murami Szarych Koszar, które były półotwartym kompleksem budynków mieszkalnych, sklepów i radzieckich instytucji. Cyt. za: J. Stańkiewicz *Miasto ich młodości*, „Nowa Trybuna Opolska” 19.05.2006, Dokument elektroniczny (<http://www.nto.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20060519/POWIAT05/60518023>)

¹⁴ Witryna <http://brzeg28sgw.narod.ru/>. Tłumaczenie własne.



Nostalgiczna witryna poświęcona wspomnieniom dzieci radzieckich żołnierzy stacjonujących w Brzegu

Założycielem tego serwisu jest mieszkający w Niemczech Siergiej Kifiak, który swą nastoletnią młodość spędził w Brzegu. Ilość osób dopisujących się do dyskusji na nim jest imponująca, forum wciąż żyje, a zasięgiem terytorialnym użytkowników obejmuje Niemcy, Kazachstan, Łotwę, Kaliningrad i inne regiony postradzieckiego obszaru. Naprzeciw tego typu projektom wyszły w połowie lat 2000 platformy serwisów społecznościowych vkontakte.com i odnoklassniki.ru. Pełna infrastruktura logowania z wielostopniową identyfikacją biografii użytkownika oraz możliwości natychmiastowej multimedialnej komunikacji nadały nowej dynamiki tego typu przedsięwzięciom. Ze względu na ewidentną środowiskową potrzebę prototypy sieci społecznościowych, budowane najczęściej spoza obszaru Rosji, czy byłych republik radzieckich, zostały zaadaptowane przez najnowsze serwisy tego rodzaju.



Profil forum dyskusyjnego w serwisie vkontakte.com poświęconego szkole nr 28 w Brzegu, w której uczyły się dzieci radzieckich żołnierzy

Nostalgia w sieci jest także obecna na innych witrynach internetowych, które nie mają wymiaru społecznościowego, a są bliższe portalom informacyjnym. To nawiązujące do osobistej przeszłości portale www.20th.su oraz www.22-91.ru, na których można zapoznać się z kulturą codzienności lat radzieckich, dzięki tym, którzy je pamiętają z dzieciństwa i młodości:

Nie chcemy, aby pamięć o ZSRR łączącym setki milionów ludzi zatarła się lub była skażona. Właśnie dlatego zapraszamy Was, drodzy użytkownicy abyście dzielili się swoimi wspomnieniami, rodzinnymi historiami, fotografiami, nagraniami audio i video. Jeśli macie co wspominać, to z łatwością możecie zostać autorami i publikować swoje materiały na naszym portalu¹⁵.

Język rosyjski już nie ma takiej siły i zasięgu jak dawniej, ale młodzi ludzie komunikujący się poprzez nowoczesne technologie znajdują się na wspólnych platformach, wymieniają się kontaktami. Wskazane wyżej inicjatywy właściwe są pokoleniu, które jeszcze dobrze pamięta ZSRR, wychowało się w nim, a także wystarczająco dobrze rozumie mechanizmy współczesnych technologii komunikacyjnych. Bez wątplenia reintegracji w kontekście całej rosyjskojęzycznej diaspory sprzyja znajomość języka rosyjskiego na poziomie umożliwiającym nawiązanie kontaktu i podtrzymanie go.

Nowej Rosji potrzebna jest i będzie także w przyszłości jej specyficzna postradziecka diaspora, a także jej pozytywny wizerunek na świecie. Współczesna Rosja od jakiegoś czasu zaczęła ten potencjał wykorzystywać. Obecność języka rosyjskiego i kultury rosyjskojęzycznej na obszarze postradzieckim jest utrwalana dzięki specjalnym strukturom, nie nowym wprawdzie w skali światowej, ale jednak nowym w kulturze rosyjskiej¹⁶.

Specjalną funkcję w tej kwestii spełnia założona w 2007 roku Fundacja „Russkij Mir” (Rosyjski Świat), będąca w rzeczywistości rządową agendą mającą za zadanie utrzymanie wpływu i znaczenia języka rosyjskiego w tradycyjnych obszarach jego funkcjonowania. W ramach jej działalności widać wyraźnie pewien polityczny program i ideę reintegracji wokół Rosji i rosyjskiego języka:

Wszystkie części rosyjskiego świata – polietnicznego, wielowyznaniowego, społecznie i ideologicznie niejednorodnego, wielokulturowego, geograficznie posegmentowanego – łączą się poprzez świadomość przynależności do Rosji¹⁷.

¹⁵ Z opisu wizji działania na witrynie www.22-91.ru. Tłumaczenie własne.

¹⁶ Dbałość o wizerunek państwa a także kulturę i język obcy realizowana jest poprzez agendy rządowe, lub związanymi z państwami organizacjami takimi jak Institut Français, British Council, Goethe Institut, Instituto Cervantes, Instytut Konfucjusza. Rosja dopiero w 2007 roku dołączyła do tego grona ze swoim projektem.

¹⁷ Z ideologii Fundacji „Русский Мир” (www.russkiymir.ru).

Do obszarów, które mogą leżeć w przestrzeni zainteresowania fundacji z całą pewnością należy także Izrael, który stał się rekordzistą wśród państw spoza byłego ZSRR, w którym chętnie sięga się do rosyjskojęzycznych stron internetowych. Głównymi twórcami tego szczególnego zwrotu w stronę Runetu w obszarze bliskowschodnim są nowi repatrianci z Rosji i innych krajów byłego ZSRR. Wśród głównych przyczyn, które należy wskazać jako czynniki popularności Runetu w Izraelu, są nostalgia, chęć trwania przy kulturze rosyjskiej, a także komunikowania się w języku rosyjskim.

„Russkij Mir” – to nie tylko Rosjanie, nie tylko nasi rodacy w państwach bliskiej i dalekiej zagranicy, emigranci, uchodźcy z Rosji i ich potomkowie. To również obywatele innych państw, mówiący po rosyjsku, uczące się rosyjskiego lub nauczające go, wszyscy ci, którzy szczerze interesują się Rosją, troszczą się o jej przyszłość...¹⁸.

Dzięki współczesnej elektronice i technologiom informatycznym, a przede wszystkim dynamice rozwoju Runetu i jego ponadprzestrzennym właściwościom, zakładane przez Fundację „Russkij Mir” ideały mogą być bliższe realizacji niż kiedykolwiek wcześniej.

2. Geografia wirtualnej reintegracji

Rosyjskie i rosyjskojęzyczne zagraniczne społeczności rozproszone są w różnych zakątkach świata, ale przede wszystkim Eurazji. Rozproszenie rosyjskojęzycznej diaspory jest niewątpliwie najistotniejszym czynnikiem przeciwdziałającym jej konsolidacji. Internet może się stać narzędziem sprzyjającym reintegracji wspólnotowej świadomości, przynajmniej w przestrzeni informacyjnej. Liczne projekty internetowe wspólnot rosyjskojęzycznych i poważne, dobrze rozwinięte rosyjskie zintegrowane portale, służące informacji i rozrywce, budują wspólną przestrzeń informacyjną. Właściwości Internetu osłabiają potęgę geografii, sprowadzając do minimum ograniczenia komunikacyjne i ich koszty na wielkich przestrzeniach. Rosyjski teoretyk geografii ekonomicznej Aleksander Neklessa mówi o pojawieniu się w związku z tymi zależnościami zupełnie nowej geografii – „całości, definiowanej nie jako wspólnota przestrzeni fizycznych lecz jako różnych punktów na ziemi, dających się kontrolować synchronicznie dzięki monitoringowi w trybie czasu rzeczywistego”¹⁹. W takim ustroju geograficznym diaspora rosyjska,

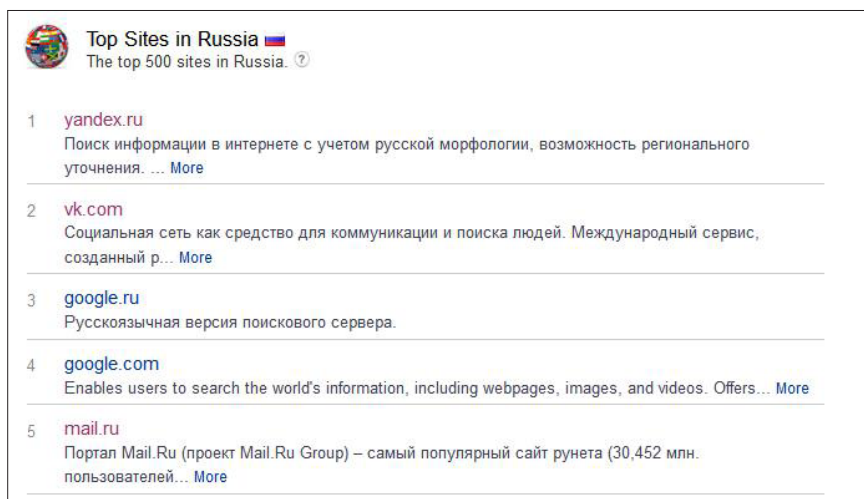
¹⁸ Tamże.

¹⁹ A. Неклесса *Россия в системе геоэкономических координат XXI века. Национальная безопасность*. [w:] *Путь в XXI век (стратегические проблемы и перспективы российской экономики)*, pod red. Д.С. Львова. М. Экономика, 1999 (dokument elektroniczny). Tłumaczenie własne.

przede wszystkim w tzw. dalekiej zagranicy, jeśli jest tylko zasobna w infrastrukturę i sprzęt, może przekształcić się ze światowego rozproszenia w światową siecią organizację, na razie na poziomie wirtualnym.

Internet z jednej strony może integrować rosyjskojęzycznych z polem informacyjnym kraju zamieszkania, ale z drugiej strony daje możliwość kreowania przeciwwagi dla niej i tworzenia własnego pola informacyjnego w obrębie języka rosyjskiego w dostępnych systemach informacyjnych i sieciach społecznościowych, w których każdego dnia mogą „przebywać” i komunikować się.

Analiza popularności witryn w Rosji, zgodnie z danymi serwisu Alexa.com, wykazującego popularność witryny w danym kraju z poprzedniego miesiąca względem opublikowania danych²⁰, wskazuje bardzo wyraźnie na jednoznaczного lidera, którym od kilku już lat jest portal yandex.ru. wyprzedzający najpopularniejszą wyszukiwarkę na świecie google.com. Na dalszych miejscach znalazły się serwis V Kontakte.com oraz – na piątej pozycji – portal pocztowy mail.ru.



Top Sites in Russia	
The top 500 sites in Russia. ?	
1	yandex.ru Поиск информации в интернете с учетом русской морфологии, возможность регионального уточнения. ... More
2	vk.com Социальная сеть как средство для коммуникации и поиска людей. Международный сервис, созданный р... More
3	google.ru Русскоязычная версия поискового сервера.
4	google.com Enables users to search the world's information, including webpages, images, and videos. Offers... More
5	mail.ru Портал Mail.Ru (проект Mail.Ru Group) – самый популярный сайт рунета (30,452 млн. пользователей)... More

Piątka najpopularniejszych serwisów internetowych w Rosji

Rosyjscy internauci z sentymentem i przywiązaniem korzystają głównie ze swoich wyszukiwarek i portali społecznościowych. Potwierdzają to także dane z co miesiąc realizowanych badań pracowni badań społecznych TNS²¹. To zro-


²⁰ Dane alexa.com ujęte w niniejszej w publikacji pochodzą z listopada 2013 roku, zatem przedstawiają ranking opracowany na podstawie październikowego transferu danych na tych witrynach.

²¹ TNS Web Index jest realizowany w Rosji co miesiąc (<http://www.tns-global.ru/rus/data/ratings/index>).

zumiało, że w kolebce języka rosyjskiego tak dużym zaufaniem cieszą się rodzime projekty internetowe. Dla możliwie pełnego obrazu zasięgu i popularności Runetu, zakładając daleko większy zasięg języka rosyjskiego niż ograniczony wyłącznie do samej Rosji, należy sprawdzić także, jak sytuacja ta wygląda w pozostałych, częściowo dziś rosyjskojęzycznych państwach, byłych republikach radzieckich.

2.1 Azja Centralna (Kazachstan, Kirgistan, Uzbekistan, Tadżykistan, Turkmenistan)

Swoboda dostępu do wysokich technologii w postradzieckich państwach Azji Centralnej nie jest jednolita. Dotyczy to także swobód dostępu do Internetu. Najlepsze wskaźniki w tej kwestii osiągają Uzbekistan, Kazachstan i Kirgistan. Ze względu na funkcjonujące w Tadżykistanie i Turkmenistanie ustroje polityczne można jedynie oprzeć się o szacunki dotyczące liczby użytkowników Internetu. Brak bardziej precyzyjnych danych odnośnie rankingu stron, z których korzystają mieszkańcy tych krajów.

 TURKMENISTAN
TM - 5,054,828 population (2012) - Country Area: 488,100 sq km
Capital City: Ashgabat - population 909,000 (2009)
252,741 Internet users as of Dec 31, 2011, 5.0% penetration rate, per ITU.
10,120 Facebook subscribers on Dec 31/12, 0.2% penetration

Szacowana liczba użytkowników Internetu oraz liczba zarejestrowanych w Facebooku w Tadżykistanie. Źródło: internetworldstats.com

 TAJKISTAN
TJ - 7,768,385 population (2012) - Country Area: 143,100 sq km
Capital City: Dushanbe - population 679,400 (2010)
1,012,220 Internet users on June 30, 2012, 13.0% penetration rate, per IWS.
37,360 Facebook subscribers on Dec 31/12, 0.5% penetration
11.82 Mbps Broadband download speed on Nov.28, 2013, per NetIndex.

Liczba użytkowników Internetu i zarejestrowanych w Facebooku w Turkmenistanie. Źródło: internetworldstats.com

Z powyższych ustaleń wynika jednoznacznie, że w zestawieniu z danymi o demografii w Turkmenistanie liczba użytkowników Internetu roku 2011 stanowiła znikomy odsetek populacji²².




Nieco inaczej wygląda sytuacja z pozostałymi republikami postradzieckiej Azji. Około 96% skomputeryzowanych mieszkańców Uzbekistanu, który w XX wieku przyjął alfabet łaciński, posługuje się rosyjskojęzycznym systemem operacyjnym Microsoft Windows. W Kazachstanie, Kirgistanie i Tadżykistanie liczba ta sięga blisko 100% nowoczesnej i wyposażonej w wiedzę na temat technologii informacyjnych populacji. Właściwie cała aktywna zawodowo społeczność państw Azji Centralnej włada językiem rosyjskim. W gospodarczej i geopolitycznej sytuacji tego obszaru jest to konieczność. Dla znaczącej części miejskich grup zawodowych w wieku od 20 do 40 lat język rosyjski ze względu na swoją funkcjonalność stał się właściwie pierwszym językiem komunikacji. Ze względu na historycznie warunkowane braki i zapóźnienia w rozwoju języków lokalnych, a zwłaszcza języków tytularnych narodowości na tym obszarze²³, język rosyjski, gwarantujący obsługę wszystkich cywilizacyjnych potrzeb, bywa jedynym komfortowym narzędziem komunikacji. Na obszarze Azji Centralnej główny transfer internetowy skoncentrowany jest w stolicach i dużych miastach. Zgodnie z badaniami ekspertów najbardziej aktywnymi użytkownikami Runetu są elitarne środowiska polityków, wojskowych, biznesmenów i twórców kultury. Pozostała grupa „rutizenów”²⁴ to studenci.

Do czołówki najpopularniejszych serwisów internetowych w Kazachstanie Kirgistanie i Uzbekistanie należą rosyjskie serwisy społecznościowe VKontakte, Odnoklassniki i serwis internetowy mail.ru.

²² W momencie przygotowywania niniejszej publikacji brak było jakichkolwiek innych wiarygodnych źródeł danych, które mogłyby doprecyzować aktualny stan dostępności do Internetu w Turkmenistanie. Serwis internetowy alexa.com, który posłużył tu jako główne źródło informacji nie uwzględnia tych krajów w swoim rankingu.




²³ Podobną sytuację można zaobserwować np. w Armenii, gdzie pewne grupy słów języka rosyjskiego wchodzą w postaci czystej do języka ormiańskiego jako zapożyczenia. Są to często wyrazy związane z telefonią komórkową, motoryzacją, energetyką.

²⁴ Neologizm powstały analogicznie do słowa „netizen” autorstwa Germana Kima z Kazachstańskiego Instytutu Badań Strategicznych. Patrz: Г. Ким, *Русскоязычный интернет как инструмент влияния в постсоветской центральной Азии*. Dokument elektroniczny

 Top Sites in Kazakhstan  The top 500 sites in Kazakhstan. 	
1	mail.ru Портал Mail.Ru (проект Mail.Ru Group) – самый популярный сайт рунета (30,452 млн. пользователей)... More
2	google.com Enables users to search the world's information, including webpages, images, and videos. Offers... More
3	vk.com Социальная сеть как средство для коммуникации и поиска людей. Международный сервис, созданный р... More
4	google.kz Интернеттен іздеу.
5	youtube.com YouTube is a way to get your videos to the people who matter to you. Upload, tag and share your... More




Пiąтка najpopularniejszych serwisów internetowych w Kazachstanie

Oprócz rosyjskojęzycznych witryn wysoką popularność na światowym poziomie utrzymuje także wyszukiwarka google.com oraz platforma Youtube.com. Także internauci w Kirgizji często chętnie korzystają z dwóch dużych rosyjskich serwisów komunikacyjnych – platformy odnoklassniki.ru, która, zgodnie z badaniem alexa.com, zajmuje drugą pozycję wśród najpopularniejszych witryn w Kirgizji, i serwisu pocztowo-rozrywkowego mail.ru, piąte miejsce w skali popularności.

 Top Sites in Kyrgyzstan  The top 500 sites in Kyrgyzstan. 	
1	google.com Enables users to search the world's information, including webpages, images, and videos. Offers... More
2	odnoklassniki.ru Russian classmates and old friends reunion site.
3	youtube.com YouTube is a way to get your videos to the people who matter to you. Upload, tag and share your... More
4	elcat.kg Internet service provider (ISP) in Kyrgyzstan.
5	mail.ru Портал Mail.Ru (проект Mail.Ru Group) – самый популярный сайт рунета (30,452 млн. пользователей)... More

Najpopularniejsze serwisy internetowe w Kirgistanie

W najludniejszym postradzieckim państwie Centralnej Azji, Uzbekistanie, oprócz dwóch wcześniej wskazanych i niezwykle popularnych w postradzieckich państwach centralnej Azji serwisów internetowych wysoką, trzecią pozycję w skali popularności zajmuje rosyjski zintegrowany portal i wyszukiwarka yandex.ru.

 Top Sites in Uzbekistan  The top 500 sites in Uzbekistan. 	
1	google.com Enables users to search the world's information, including webpages, images, and videos. Offers... More
2	mail.ru Портал Mail.Ru (проект Mail.Ru Group) – самый популярный сайт рунета (30,452 млн. пользователей)... More
3	yandex.ru Поиск информации в интернете с учетом русской морфологии, возможность регионального уточнения. ... More
4	odnoklassniki.ru Russian classmates and old friends reunion site.
5	facebook.com A social utility that connects people, to keep up with friends, upload photos, share links and ... More

Najpopularniejsze serwisy internetowe w Uzbekistanie

2.2 Europa (Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Mołdawia, Ukraina)

Sytuacja w europejskich krajach postradzieckich jest niezwykle zróżnicowana, głównie ze względów kulturowych i politycznych. Mimo wspólnej daty otwarcia nowej historii politycznej w 1991 roku, ze względu na różnorodną geokulturę i geopolityczną strategię tych państw od pierwszych dni poradzieckiej rzeczywistości zaczęły one rozwijać swój nowy polityczny potencjał w bardzo różnych, często przeciwnych kierunkach.

Białoruś od 2000 roku współistnieje z Federacją Rosyjską w politycznym Związku Białorusi i Rosji o charakterze gospodarczym i politycznym. Właściwie pierwszym językiem komunikacji na Białorusi jest język rosyjski. Pokazują to także badania popularności stron internetowych w tym kraju, gdzie liderem rankingu jest największy rosyjski serwis społecznościowy vkontakte.com, a trzecie miejsce po liderze światowego rankingu Google.com zajmuje yandex.ru.



Top Sites in Belarus

The top 500 sites in Belarus. 

- 1 [vk.com](#)
Социальная сеть как средство для коммуникации и поиска людей. Международный сервис, созданный p... [More](#)

- 2 [google.com](#)
Enables users to search the world's information, including webpages, images, and videos. Offers... [More](#)

- 3 [google.by](#)

- 4 [yandex.ru](#)
Поиск информации в интернете с учетом русской морфологии, возможность регионального уточнения. ... [More](#)

- 5 [youtube.com](#)
YouTube is a way to get your videos to the people who matter to you. Upload, tag and share your... [More](#)

Pięć najpopularniejszych witryn w Białorusi

Niepodległe nadbałtyckie republiki Estonia, Litwa i Łotwa od pierwszych dni swej suwerenności obrały kurs na zbliżenie z Unią Europejską i układem bezpieczeństwa NATO. Ze względu na swe historyczne tradycje i uwarunkowania geopolityczne państwa te relatywnie późno, w XX wieku, zostały ostatecznie inkorporowane do ZSRR. Ten stan rzeczy, odmiennosc językowa i kulturowa nasilały tradycje separatystyczne i antyradzieckie. Analizując wyniki rankingów „[alexa.com](#)”, można stwierdzić, że zainteresowanie rosyjskojęzycznymi serwisami w porównaniu choćby z Azją Centralną, jest nieznaczne. W przypadku republik nadbałtyckich trzeba także uwzględnić relatywnie niewielką liczbę ludności tych państw oraz systematycznie malejącą liczbę osób posługujących się językiem rosyjskim i ciążących ku kulturze języka rosyjskiego. Najwyższą pozycję w rankingu popularności [alexa.com](#) zajęła wyszukiwarka [yandex.ru](#), zajmując 11 pozycję w Estonii i 12 miejsce w rankingu popularności na Łotwie.

W niewielkiej Estonii wciąż utrzymuje się pewien potencjał języka rosyjskiego, związany przede wszystkim z rosyjskojęzyczną diasporą, która po upadku ZSRR pozostała w tym kraju i kultywuje swe tradycje językowe. Własne badania przeprowadzone w środowisku studentów Uniwersytetu Tallińskiego pokazują, iż studenci, których pierwszym językiem komunikacji jest język rosyjski, korzystają zarówno z globalnych serwisów internetowych, takich jak [Google.com](#) i [Facebook](#), jak i tych rosyjskich. Serwis pocztowy [mail.ru](#) zajmuje wysoką 8 pozycję w rankingu popularności, a 9 miejsce serwis społecznościowy [vkontakte.com](#). Ten swoisty dualizm podejścia estońskich użytkowników, jeśli chodzi o wyszukiwarki czy serwisy społecznościowe, jest zapewne spowodowa-

wany ich pragmatyzmem i wygodą komunikacji. Yandex.ru wskaże dużo lepsze wyniki poszukiwań jeśli chodzi o rosyjskojęzyczne strony niż inne wyszukiwarki, o czym użytkownicy ci doskonale wiedzą. Estońska przynależność do Unii Europejskiej, także wśród rosyjskojęzycznego audytorium Internetu, kształtuje jednak pewną świadomość i tożsamość elektroniczną, kierując internautów do witryn i serwisów o charakterze globalnym, modnych i popularnych w wymiarze ogólnosiwiatowym.

Jeśli zaś chodzi o graniczącą z Polską Litwę, tutaj zainteresowanie serwisami rosyjskiego pochodzenia i struktury właściwie nie istnieje. Dopiero na 34 pozycji plasuje się serwis vkontakte.com, który w rankingu ogólnosiwiatowej popularności serwisów internetowych zajmuje wysokie 24 miejsce. Świadczy to przede wszystkim o braku potrzeb rosyjskojęzycznych Litwinów i innych rosyjskojęzycznych obywateli Litwy do utrzymania kontaktu z elektroniczną kulturą Rosji i byłego ZSRR.

W położonej między Rumunią i Ukrainą Mołdawią, z separatystycznym i w pełni rosyjskojęzycznym Naddniestrzem, internauci wolą od globalnego amerykańskiego Facebooka rosyjski serwis odnoklassniki.ru. Na 6 i 9 miejscu rankingu popularności stron w Mołdawię znalazły się odpowiednio portal i system poczty mail.ru oraz wyszukiwarka yandex.ru.



Top Sites in Moldova 🇲🇩

The top 500 sites in Moldova. ?

- 1 [google.md](#)
Your ads can appear when people search Google and our advertising network. ... Help your busine... More

- 2 [google.com](#)
Enables users to search the world's information, including webpages, images, and videos. Offers... More

- 3 [youtube.com](#)
YouTube is a way to get your videos to the people who matter to you. Upload, tag and share your... More

- 4 [odnoklassniki.ru](#)
Russian classmates and old friends reunion site.

- 5 [facebook.com](#)
A social utility that connects people, to keep up with friends, upload photos, share links and ... More

Pięć najpopularniejszych witryn w Mołdawię

Ukraina z kolei, ze względu na specyfikę politycznej bliskości i zależności od Rosji, oraz znaczący odsetek ludności władającej językiem rosyjskim jako pierwszym, wykazuje zupełnie odmienną charakterystykę zainteresowania audytorium internetowego niż kraje nadbałtyckie. Wiedzą o tym także najwięk-

sze firmy rynku rosyjskiego, które tak jak w przypadku wyszukiwarki yandex.ru założyły specjalny system dla użytkowników ukraińskich yandex.ua, który zajmuje 5 miejsce w rankingu popularności, tuż za platformą społecznościową vkontakte.com z 3 miejsca. Kolejne punkty w rankingu jednoznacznie wskazują na przywiązanie ukraińskich internautów do serwisów języka rosyjskiego.



Top Sites in Ukraine 
The top 500 sites in Ukraine. 

- 1 google.com.ua
Пошукова система українською мовою. Пошук сторінок зі світу чи з України.... [More](#)

- 2 google.com
Enables users to search the world's information, including webpages, images, and videos. Offers... [More](#)

- 3 vk.com
Социальная сеть как средство для коммуникации и поиска людей. Международный сервис, созданный р... [More](#)

- 4 youtube.com
YouTube is a way to get your videos to the people who matter to you. Upload, tag and share your... [More](#)

- 5 yandex.ua
Пошукова система. Можливість персонального налаштування, поштовий сервіс. Карти, погода, зображ... [More](#)

5 najpopularniejszych witryn w Ukrainie

2.3 Zakaukazie (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja)

Byłe republiki radzieckie na Zakukaziu; Armenia i Gruzja, oraz leżący w basenie Morza Kaspijskiego Azerbejdżan w ciągu ostatnich kilku lat rozwinęły swoją infrastrukturę technologii teleinformatycznych. Wyniki analiz regionalnego ośrodka badania opinii społecznej „Caucasus Barometer” wskazują, iż codziennie z Internetu korzysta 33% Ormian, 26% Gruzinów i 11% Azerów²⁵. To niewielki odsetek ludności każdego z tych relatywnie niedużych lecz górzystych i trudnych dla rozwoju infrastruktury krajów. Mimo, że liczba użytkowników we wszystkich tych krajach wzrasta, to wciąż ponad połowa każdej z tych populacji nie korzysta z dobrodziejstw Internetu.

²⁵ The Caucasus Research Resource Centers program (CRRC <http://www.crrccenters.org>), to instytucja analityczna powstała w 2003 roku jako inicjatywa sieciowa, stworzona przez Carnegie Corporation of New York, Eurasia Partnership Foundation, USAID i lokalne uniwersytety. Działania CRRR ulokowane są w Armenii, Azerbejdżanie i Gruzji gdzie realizowane są projekty społeczne, analityczne i badawcze. Dane odnośnie dostępu do Internetu pochodzą z dorocznej analizy „Caucasus Barometer 2012”.

Jako główną przyczynę niekorzystania z Internetu większość Ormian i Azerów podaje brak jasnej potrzeby skłaniającej do poznawania nowych technik komunikacyjnych (bariera *Cognitive Access*), w Gruzji z kolei deklarowaną przyczyną jest słaby dostęp do komputerów (bariera *Physical Access*). Jeśli chodzi o zakres popularności serwisów internetowych na obszarze Kaukazu Południowego, zarówno w Armenii jak i Gruzji wyniki są identyczne. Króluje tu platforma społecznościowa Facebook, ale na piątej pozycji popularności znajduje się rosyjski serwis odnoklassniki.ru



Top Sites in Georgia 🇬🇪
The top 500 sites in Georgia. ?

- 1 facebook.com
A social utility that connects people, to keep up with friends, upload photos, share links and ... [More](#)

- 2 google.com
Enables users to search the world's information, including webpages, images, and videos. Offers... [More](#)

- 3 youtube.com
YouTube is a way to get your videos to the people who matter to you. Upload, tag and share your... [More](#)

- 4 google.ge

- 5 odnoklassniki.ru
Russian classmates and old friends reunion site.

Pięć najpopularniejszych witryn w Gruzji

Badania własne przeprowadzone w Armenii podczas ankietowania studentów wskazują, iż Ormianie właściwie nie mają własnej platformy społecznościowej, a dane, które czerpią dla przygotowania zajęć i rozrywki, zapewniają im serwisy rosyjskie i rosyjskojęzyczne. Często zdarza się, iż studenci, pragnący uchodzić za nowoczesnych i identyfikujących się z globalną kulturą świata, prowadzą profile w dwóch, a czasem nawet trzech serwisach społecznościowych na raz. Rzadziej, bądź wcale nie odwołują się do blogów. Podobnie ma się rzecz jeśli chodzi o korzystanie z wyszukiwarek internetowych, gdzie prym wiedzie google.am a tuż za nim yandex.ru. Ormiańscy studenci najczęściej korzystają z Internetu w domu, a połączenia mobilne za pomocą ofert sieci komórkowych w niektórych górzystych regionach pozostają jedyną możliwością korzystania z Internetu²⁶.

²⁶ Własne badania ankietowe przeprowadzone na uniwersytetach w Erywanii (Педагогический Университет им. Хачатура Абовяна в Ереване) i Vanadzor (Педагогический Институт им. Ованеса Туманяна в Ванадзоре) w listopadzie 2013 roku w ramach stypendium Erasmus Mundus.



Top Sites in Armenia 🇦🇲

The top 500 sites in Armenia. ?

- 1 [facebook.com](#)
A social utility that connects people, to keep up with friends, upload photos, share links and ... [More](#)

- 2 [google.com](#)
Enables users to search the world's information, including webpages, images, and videos. Offers... [More](#)

- 3 [youtube.com](#)
YouTube is a way to get your videos to the people who matter to you. Upload, tag and share your... [More](#)

- 4 [google.am](#)

- 5 [odnoklassniki.ru](#)
Russian classmates and old friends reunion site.

Pięć najpopularniejszych witryn w Armenii

Wśród najchętniej odwiedzanych witryn w Azerbejdżanie, obok stałych globalnych liderów tego rankingu, jest portal i serwis poczty elektronicznej mail.ru.



Top Sites in Azerbaijan 🇦🇿

The top 500 sites in Azerbaijan. ?

- 1 [facebook.com](#)
A social utility that connects people, to keep up with friends, upload photos, share links and ... [More](#)

- 2 [google.az](#)
Axtarış sisteminin Azərbaycan versiyası.

- 3 [youtube.com](#)
YouTube is a way to get your videos to the people who matter to you. Upload, tag and share your... [More](#)

- 4 [google.com](#)
Enables users to search the world's information, including webpages, images, and videos. Offers... [More](#)

- 5 [mail.ru](#)
Портал Mail.Ru (проект Mail.Ru Group) – самый популярный сайт рунета (30,452 млн. пользователей)... [More](#)

Pięć najpopularniejszych witryn w Azerbejdżanie

Właściwie wszystkie, (poza państwami nadbałtyckimi) podzielone na strefy geograficzne regiony byłego ZSRR charakteryzuje zaufanie do rosyjskich serwisów społecznościowych, pocztowych i wyszukiwarek. Wyjątkiem jest tu Litwa i częściowo jej nadbałtyccy sąsiedzi Estonia i Łotwa. Wynika to przede wszystkim z przyczyn politycznych i zapewne ideowych, czyli generalnej niechęci do

rosyjskich produktów (sprytnym posunięciem w tym kontekście jest rebranding serwisu Vkontakte.ru na vk.com). Wiemy przecież, że niektóre rosyjskie serwisy cieszą się popularnością także w Turcji i innych krajach spoza WNP. Liderami w rankingach popularności pozostają najczęściej globalni gracze na rynku komunikacji internetowej, ale serwisy rosyjskie zazwyczaj utrzymują pozycję w pierwszej piątce. Własne analizy wskazują, iż z rosyjskich platform pocztowych i serwisów społecznościowych korzystają nie tylko Rosjanie pozostający w quasi diasporze. To także znający rosyjski i ufający rosyjskim serwisom przedstawiciele tytularnych narodów we wszystkich wskazanych obszarach.

Nie zawsze dostęp do nich wymaga, to prawda, korzystania z języka rosyjskiego – wiele z nich jest zlokalizowanych do języków narodowych w krajach w których się z nich korzysta. To znany i racjonalny zabieg twórców i zarządzających tymi platformami, które wciąż w znacznej mierze pozostają rosyjskimi czynnikami oddziaływującymi i kreującymi elektroniczny świat byłego ZSRR.

3. Cybergeografia byłego ZSRR

Analizując rankingi najpopularniejszych stron Runetu należy zadać sobie pytanie skąd tak wielkie nimi zainteresowanie, często przewyższające w ilości odsłon liczbę wszystkich obywateli Rosji. Statystyki poszczególnych witryn serwisu alexa.com pokazują z jakich państw (zgodnie z identyfikacją numeru IP) i regionów trafiają na te witryny internauci. Runet, jako swoista dodatkowa wirtualna i pozafizyczna przestrzeń, materializuje się właśnie na tych popularnych w rosyjskojęzycznych środowiskach witrynach. Przybywający do nich goście-internauci, realizując swoje potrzeby, zaznaczają w tej przestrzeni ślad swojej obecności wraz z informacją odnośnie państwowego pochodzenia ich połączenia.

Dzięki eksterytorialności świata komunikacji internetowej ta wirtualna przestrzeń poszerza się o rosyjskojęzyczne grupy zamieszkujące obszary całego świata, tam, dokąd sięgają internetowe łącza. To dzisiaj nie tylko obszar dawnego ZSRR, ale także Niemcy, USA oraz Izrael.

Wirtualny charakter tej przestrzeni ma czysto fizyczne asocjacje. Przeprowadzane drogą elektroniczną ponadpaństwowe i ponadnarodowe transakcje finansowe, realizowane zakupy, negocjowane umowy, przekazywane informacje, komentowane wydarzenia i obrazy są przecież bardzo realne, są sprawami żywych aktywnych ludzi rozproszonych na całym świecie, wspólnie korzystających z potęgi Runetu. Wszystkie wskazane operacje i procesy zachodzące w akcie komunikacji międzyludzkiej, zapewne głównie ze względu na wspólnotę języka, z całą pewnością umacniają wizję wspólnoty wyobrażonej²⁷, mogą zacieśniać

²⁷ Rozwinięcie określenia *wspólnota wyobrażona* w kontekście badań nad narodami i tożsamościami zawdzięczamy amerykańskiemu uczonemu Benedictowi Andersonowi, autorowi szkicu *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*,

stare więzi, mogą też budować nowe relacje. Z całą pewnością dla znających język rosyjski tworzą swego rodzaju komfortowe *extra territorium* – przestrzeń komunikacji wyprowadzoną z dawnego obszaru imperium rosyjskiego i ZSRR.

Zakreślony tu obraz składa się na wizerunek nowej, nieznannej i mało zbadanej przestrzeni, określonej tu jako *extra territorium* byłego ZSRR. Słowo *eksterytorialność*, pochodzące ze słownika politologii, zakłada wyłączenie z dominium państwowego jakiejś części jego obszaru. Zakłada się jednak przy tym, iż państwo to wciąż istnieje, a jego wyłączona przestrzeń zachowuje spójny profil polityczny ze swą metropolią. ZSRR oczywiście nie istnieje, ale wiele osób pozostawiło dlań pewną przestrzeń w swych wspomnieniach i pamięci. Obraz Rosji jako wielkiego, potężnego gospodarczo i intelektualnie sąsiada wciąż utrwała stereotyp wielkiego brata, co przekłada się także na aktualizację obrazu wszechmocnego ZSRR. Taką wizję potęgi mogą także utrzymywać najpopularniejsze serwisy internetowe Runetu, oddziaływujące w różnym zakresie poza granice Federacji Rosyjskiej.

Wyszukiwarki i zintegrowane portale osiągają w Rosji najwyższe wskaźniki popularności, ale tuż za nią plasują się największe postradzieckie państwa Ukraina, Kazachstan, Białoruś oraz Azerbejdżan i Uzbekistan.



Geografia audytorium zintegrowanego portalu i wyszukiwarki Yandex.ru

Taki rozkład audytorium poza granicami Federacji Rosyjskiej właściwy jest także portalowi rambler.ru. Wyraźnym wskaźnikiem dobrze wyposażonej diaspory rosyjskiej i rosyjskojęzycznej jest także liczba odsłon tych witryn z obszarów Niemiec i USA.

opublikowanym po raz pierwszy w 1983 roku. Wyd. pol. *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, tłum. Stefan Amsterdamski, Znak, Kraków 1997.



Geografia audytorium zintegrowanego portalu i wyszukiwarki Rambler.ru

Najszerzą popularność poza granicami Rosji, co odzwierciedlone jest także w rankingu popularności witryn w tych krajach posiada portal pocztowy mail.ru. Ilość odsłon z samej Rosji sięga niespełna 67%. Portal ten zajmuje pierwszą pozycję na skali popularności w Kazachstanie oraz wysokie pozycje w takich państwach jak Azerbejdżan, Białoruś, Ukraina, Uzbekistan. Mail.ru to niewątpliwie najpopularniejszy program pocztowy na obszarze byłego ZSRR.



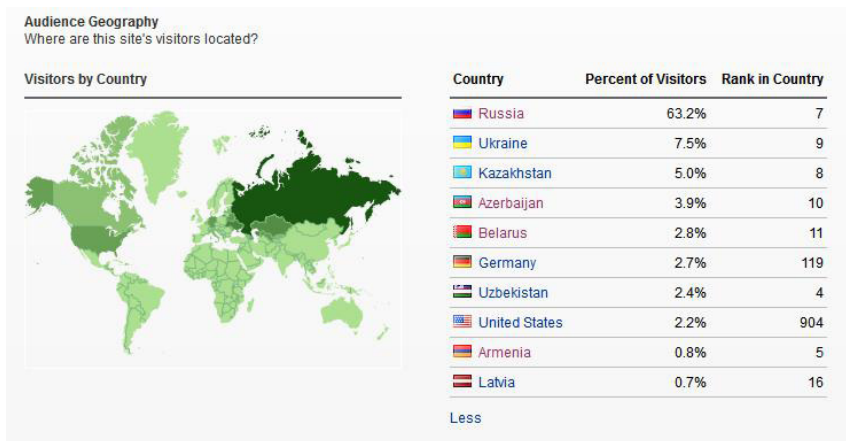
Geografia audytorium zintegrowanego portalu i wyszukiwarki Mail.ru

Nieco tylko inaczej, rozkłada się geografia audytorium rosyjskich portali społecznościowych. Serwis vkontakte.com, oprócz tradycyjnego obszaru popularności w byłych republikach radzieckich, sięga także do Włoch, Hiszpanii i Indii. Aczkolwiek widać wyraźnie, że właściwie nie jest tam znany ogółowi, osiągając proporcjonalnie bardzo odległe miejsca w rankingach. Na Białorusi serwis ten zajmuje pierwszą pozycję popularności, w Rosji drugą, a na Ukrainie trzecią.



Geografia audytorium portalu społecznościowego vkontakte.com

Serwis odnoklassniki.ru wyróżnia jedynie szeroki zasięg w Armenii i Uzbekistanie gdzie zajmuje odpowiednio 5 i 4 miejsce na skali popularności. Ciekawostką jest tu relatywnie wysoki odsetek odwiedzających witrynę z terytorium nadbałtyckiej Łotwy.



Geografia audytorium portalu społecznościowego odnoklassniki.ru

Innymi ważnymi i popularnymi elementami Runetu znanymi także poza Rosją są niektóre wyspecjalizowane serwisy użytkowe i komercyjne. Należy do nich między innymi bezpłatny serwis hostingowy ucoz.ru, oferujący możliwość zakładania w ramach przystępnego systemu zarządzania treścią stron internetowych (CMS) i przechowywania na serwerach firmy danych. Popularność tego nagradzanego wielokrotnie serwisu spowodował fakt, iż nie trzeba dysponować specjalistyczną wiedzą programistyczną, aby założyć dzięki niemu własny serwis internetowy. Alexa.com odnotowuje wejścia na stronę ucoz.ru ze wszystkich postradzieckich republik, a także z Niemiec, USA, a nawet Chin.



Geografia audytorium serwisu hostingowego ucoz.ru

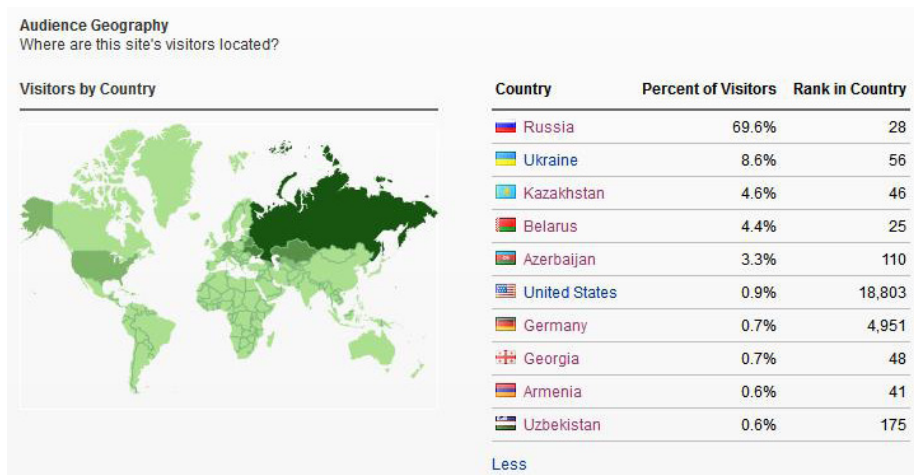
Kolejnym istotnym komercyjnym projektem internetowym jest sklep ozon.ru, w którym można zaopatrzyć się w multimedia, książki, bilety na wydarzenia kulturalne, a od niedawna także odzież oraz drobne akcesoria. Główna część odwiedzających tę witrynę przypada na Federację Rosyjską. Widać tu wyraźnie częściowo polityczną projekcję handlu w ramach Unii Celnej między Rosją, Kazachstanem i Białorusią, w których to państwach także odnotowuje się zainteresowanie ofertą tego sklepu. Trzecim dużym regionem, z którego sklep odnotowuje zainteresowanie internautów, jest Ukraina. Niespełna procent odsłon pochodzi także z Azerbejdżanu.



Geografia audytorium sklepu internetowego ozon.ru

Podobnym w swym charakterze do sklepu internetowego, jeśli chodzi o zaspokajanie potrzeb kulturalnych, w tym jednak przypadku nielegalnie udostępnianych przez użytkowników książek, filmów i muzyki, jest serwis wymiany bezpośredniej plików (peer to peer) rutracker.org. Ten wzbudzający wiele kontrowersji serwis, przypominający w swej konstrukcji forum internetowe, cieszy się popularnością w społecznościach największych poradzieckich państw i geografia jego audytorium jest właściwie zbieżna z tą, którą dysponuje ozon.ru.

Jeden z najpopularniejszych rosyjskojęzycznych serwisów internetowych dotyczący sztuki filmowej, kinopoisk.ru, którego właścicielem jest firma Yandex.ru, wykracza nieco ponad standardową geografę audytorium wszystkich witryn o których była mowa wyżej. Portal filmowy z cechami serwisu społecznościowego, oprócz zasięgu w Rosji, Ukrainie, Kazachstanie, Białorusi i Azerbejdżanie sięga swą popularnością także do Armenii i Gruzji. Te ostatnie państwa, z których odnotowuje się wejścia na stronę kinopoisk.ru, wyprzedzają pod tym względem znacznie większą liczebnie od ich obu razem centralnoazjatycki Uzbekistan. Interesującym jest także fakt, iż serwis ten plasuje się wyżej na skali popularności w Białorusi niż w Rosji, zajmując odpowiednio 25 i 28 pozycję.



Geografia audytorium serwisu internetowego kinopoisk.ru

Zasięg najpopularniejszych serwisów Runetu jest oczywiście ogólnoświatowy, co z resztą widać na niektórych wykresach geografii oddziaływania. Pojawiają się takie kraje jak USA, Tajlandia, Chiny, Indie, Włochy. Niestety, brak szczegółowych danych na temat narodowości odwiedzających te witryny w poszczególnych regionach nie daje możliwości jednoznacznej oceny wpływu tych serwisów na lokalne społeczności. Mimo, iż część ze wskazanych wyżej witryn ma swoje lokalizacje do innych języków, to z dużą dozą pewności, ze względu na zamieszczane na nich treści, można stwierdzić, iż audytorium to jest przede wszystkim rosyjskojęzyczne. Wydaje się, iż przeważająca część spośród internautów motywowana jest, oprócz językowego sentymentu, pewnym pragmatyzmem i rutyną funkcjonowania w Internecie.

Jeżeli mamy tu do czynienia z diasporą rosyjską i quasi-diasporą ZSRR, to witryny te budują nową elektroniczną przestrzeń rzeczywistego, a nie wirtualnego świata jak zwykle się przyjmować w rozważaniach o Internecie, na conajmniej trzech poziomach:

1. Obszaru komunikacji (sieci społecznościowe).
2. Obszaru wymiany handlowej (sklepy internetowe, serwery hostingowe).
3. Obszaru wymiany informacyjnej (wyszukiwarki i portale zintegrowane).

Internet anglojęzyczny, dzięki politycznej i gospodarczej sile USA, rozwija się kreując coraz to nowe strefy wpływów i właściwie, jako jedyny, dysponuje dziś, ze względu na specyfikę języka i jego kultury politycznej, zasięgiem globalnym. Runet zaś, ograniczony dyspozycją przestrzenną i kulturową języka rosyjskiego, może starać się utrwaląc jego obecność w tradycyjnych dla siebie

obszarach oddziaływania politycznego i społecznego, głównie w byłych republikach ZSRR i regionach Imperium Rosyjskiego. Może także skutecznie sięgać do nowych obszarów, gdzie znalazła się rosyjskojęzyczna emigracja motywowana nostalgią i tęsknotą za krajami ojczystymi.

Mapa tego *extra territorium* obejmowałaby zatem obszar zbliżony do granic zewnętrznych Wspólnoty Niepodległych Państw, a w pewnych sytuacjach nawet nieco poza niego wykraczający. Wchodziłyby doń państwa Azji Centralnej, Zakaukazie, za wyjątkiem Gruzji z jej niewielką aktywnością w Runecie, Białoruś, Mołdawia i Ukraina oraz w niewielkim zakresie nadbałtyckie Estonia i Łotwa.

VII. Konkluzje

W latach 90. powszechnie twierdzono, iż dzięki Internetowi każdy jego użytkownik łatwo może nawiązać kontakt i połączyć się z dowolnym innym użytkownikiem sieci i seriwsem. Teza ta niestety nie wytrzymała próby czasu, a dziś już wiadomo, iż architektura sieci wygląda zupełnie inaczej i nadzieja na to, że każdy może i zechce skorzystać z pełni jej zasobów jest utopijna. Zgodnie z najnowszymi ustaleniami, na które powołuje się krakowska badaczka nowych mediów, Magdalena Szpunar, ze względu na ogromny przyrost serwisów WWW sieć porównuje się często do struktury muszki smokingowej (Bow-tie Theory). Zgodnie z nią jedynie 56 mln stron internetowych jest silnie związanych z centrum, czyli witrynami najchętniej i najczęściej odwiedzanymi (otwieranymi) przez internautów¹. Muszka składa się z węzła (centrum) i dwóch skrzydełek. Węzeł stanowi serce, centrum sieci, a w nim witryny są bardzo gęsto ze sobą powiązane i podlinkowane. Węzeł jednak to 1/3 sieci, nie jest zatem największą jej częścią, za to najpopularniejszą i najpotężniejszą. Zgodnie z tą teorią pozostałe dwie części (skrzydełka) to strony, które nie odsyłają w żaden sposób do witryn z centrum oraz te, które nie są przez witryny centralne zidneksowane. Oznacza to ogromną pulę adresów internetowych, która jest właściwie wyłączona z głównego obiegu. Jeśli tylko internauta nie zna konkretnego adresu takiej witryny, to najprawdopodobniej nigdy do niej nie trafi. Mainstream, czyli centrum, jest oczywiście najbardziej atrakcyjne dla odwiedzających i rośnie w siłę, tak jak w przypadku mediów tradycyjnych.

Takim centrum dla Runetu są z całą pewnością serwisy yandex.ru, vk.com, odnoklassniki.ru oraz mail.ru. Mimo olbrzymiej ilości serwisów internetowych, prywatnych i instytucjonalnych użytkownicy Internetu kopiują zachowania znane z mediów tradycyjnych, wybierając proste, stałe rozwiązania. Przypomina to relacje społeczne znane z telewizji, radia i gazet, gdy widzowie, słuchacze i czytelnicy stale powracają z przywiązaniem do znanych i lubianych tytułów, kanałów i programów. Także w Runecie w sposób widoczny następuje

¹ Magdalena Szpunar powołuje się w tej kwestii na ideę Yochaia Benklera zawartą w pracy pt. *Bogactwo sieci. Jak produkcja społeczna zmienia rynki i wolność*, Warszawa 2008. Teksty Benklera są także dostępne w oryginale na jego witrynie internetowej www.benkler.org. Patrz: M. Szpunar, *Nowe-stare medium. Internet między tworzeniem nowych modeli komunikacyjnych a reprodukowaniem schematów komunikowania masowego*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2012, s. 113.

tak zwana centralizacja, polegająca na tym, że znaczna część uwagi odbiorców koncentruje się na kilku najbardziej popularnych witrynach, co powoduje, że znacząca grupa osób odwiedza niewielką liczbę witryn, a wiele stron w ogóle nie jest odwiedzanych.

Te wartościowe spostrzeżenia nie zatrą jednak faktu, iż wśród centralnych i najpopularniejszych serwisów internetowych w społecznościach diaspory rosyjskiej i byłego ZSRR kluczową rolę odgrywają aktualnie wyszukiwarki i serwisy o charakterze społecznościowym, w odpowiednich warunkach sprzyjające budowie relacji międzyludzkich. Także tutaj uwaga koncentruje się wokół najpopularniejszych blogerów, do nich prowadzą liczne odwołania ze stron zewnętrznych, także mediów tradycyjnych. Mimo swego ogromnego potencjału i różnorodności użytkowników, trudno jest Runetowi przezwyciężyć rutynę informacyjną i komentatorską znaną z mediów klasycznych – aktywni użytkownicy Internetu i blogerzy wciąż są jednak w mniejszości, a na masy społeczne oddziałują najmocniej przekazy telewizyjne. Nie można mieć zatem nadziei na zbyt daleko idącą zmianę systemową i społeczną w związku z dynamiką rozwoju Internetu. Widać to szczególnie wyraźnie w stosunku Runetu do spraw polskich i do Polski w ogóle. Jeśli chodzi o tą tematykę, to zasada mediów tradycyjnych i centralnych działa tu doskonale. Teksty pisane o Polsce i w polskich sprawach są raczej marginalne, a z rzadka pojawiające się informacje na tematy związane z Polską determinowane są aktualnym dyskursem politycznym i przekazem tradycyjnych mediów głównego nurtu². Próżno szukać dobrych i pouczających wiadomości z Polski w rosyjskojęzycznej opiniotwórczej blogosferze³. Biorąc pod uwagę nikłe zainteresowanie naszym krajem, polskie instytucje publiczne, ale także niezależne prywatne inicjatywy powinny dostrzec istnienie Runetu jako odrębnej rzeczywistości ze swoimi elementami składowymi, takimi jak wyszukiwarki, serwisy społecznościowe i platformy blogowe. Do takich polskich projek-

² Ostatni przykład to komentarze w Runecie do wizyty w Polsce ministra spraw zagranicznych Siergieja Łwarowa 19.12.2013 roku. W tym kontekście pojawiły się wyłącznie tematy Ukrainy, dyslokacji rakiet balistycznych Iskander, a co najważniejsze (być może pozornie) dla Rosjan – ataku na Ambasadę Federacji Rosyjskiej w Warszawie w czasie zamieszek 11 listopada 2013 roku. Niewiele miejsca poświęcono kulturze i wzajemnym relacjom. Ministrowie wręczali przeciw nagrody polskim artystom Joannie Moro (rola Anny German w serialu TV znanym także w Rosji) oraz reżyserowi Iwanowi Wyrpajewowi – częstemu gościowi w Polsce, mężowi polskiej aktorki Karoliny Gruszki.

³ Wiadomości z obszaru polskiej rusycystyki, generalnie przychyłnej Rosji i stroniącej od politycznego zaangażowania, czy też informacje z polskiego rynku wydawniczego chętnie sięgającego po rosyjskich autorów, są znikome. Wiadomość o opublikowaniu w Rosji zbioru esejów Grzegorza Przebindy pt. *Между Краковом, Римом и Москвой* wydanych nakładem wydawnictwa PITY i dość nieudolnie przezeń promowanych ukazała się w jednym tylko blogu LiveJournal we wpisie użytkownika o nicku „philologist”.

tów należy prywatny blog wybitnego tłumacza Jerzego Czecha, prowadzony od 2008 roku w języku rosyjskim na platformie LiveJournal. Oczywiście w natłoku informacyjnym i dość wąskiej specjalizacji tłumacza jego przekaz może docierać do najwyżej 300 osób, które zarejestrowała platforma LiveJournal jako jego czytelników.

Zakres oddziaływania Runetu, na postradziecką przestrzeń choć jest dosyć ograniczony i nie sięga oczywiście do wszystkich republik byłego ZSRR w równym stopniu, to wciąż, poprzez centralizację przekazu i ujednoczenie internetowych narzędzi w ramach ich funkcjonalności może stanowić stymulator do reintegracji – może tu funkcjonować mechanizm opierający się na złudnym przekonaniu, iż wszyscy znamy przecież te same serwisy i wspólnie z nich korzystamy. Kształtuje się oto nowe wspólne doświadczenie i świadomość tych samych, współdzielonych przestrzeni publicznych w sieci. Zawiązywane w tych ramach relacje to często związki osobiste, biznesowe, przynoszące realne, wymierne korzyści finansowe.

Do dość przygnębiającego spostrzeżenia w kontekście homogenizacji i centralizacji Internetu doszedł australijski medioznawca Terry Flew. Jego zdaniem, jeżeli schematy odbiorcze nowych mediów reprodukują zachowania mediów tradycyjnych, to w internetowym audytorium możemy mieć do czynienia z powieleniem wzorców życia społecznego, gdzie media kojarzone są często z władzą i dominacją. Odbiorcy przywykają do pewnego rodzaju przekazu i ich świadomość staje się wytworem masowej medialnej produkcji⁴. Niestety, obserwując audytoria centralnych witryn Runetu, można tezę tą z powodzeniem zaakceptować.

Inną pochodną centralizacji Runetu jest monopolizacja usług elektronicznych i związane z nią zagrożenia. Koncentrując uwagę na zintegrowanym portalu yandex.ru, z jego wieloma funkcjami, w tym najbardziej wrażliwym narzędziem, jakim są „płatności Yandex” należy postawić pytanie o zakres internetowej inwigilacji, czyli tzw. *dataveillance* rosyjskojęzycznych użytkowników tego portalu na całym świecie. Przez portal gromadzone są dane, analizowane lokalizacje, prowadzone są badania sposobów i celów poszukiwań użytkowników serwisu, a wszystko to, jak przekonują właściciele serwisu, dla dobra użytkownika⁵. Jako dowód profesjonalizmu w tej kwestii system Yandex promuje swą skuteczność poprzez transmisję na żywo z poszukiwań użytkowników w wyszukiwarce yandex.ru System wskazuje miejsce skąd prowadzone są poszukiwania oraz hasło, jakie użytkownik do niego wprowadził, wszystko rzetelnie wyświetlając na dynamicznej mapce.

⁴ Patrz M. Szpunar, *Nowe-stare medium...*, s. 176.

⁵ O geolokalizacji Yandex patrz we wstępie do niniejszej pracy.

ИССЛЕДОВАНИЯ

Пользователи сейчас ищут

Прямая трансляция запросов к поиску Яндекса. Смотрите, что люди из разных стран ищут прямо сейчас.



Dynamiczna mapa lokalizująca w czasie rzeczywistym użytkowników yandex.ru i wprowadzanych przez nich haseł do wyszukiwarki.

Obserwator transmisji może jednocześnie skorzystać z czyjegoś wyszukiwania, klikając na aktywny link z mapy, który przeniesie go do wyników wyszukiwania yandex.ru. Korzystanie z wyszukiwarki to bierna aktywność w Internecie, a systemy wyszukiwawcze niestety próbują lepiej za użytkownika wiedzieć czego on poszukuje i podpowiadać mu właściwe rozwiązania. Oczywiście proces ten dalece ingeruje w swobodę użytkownika. W swej radykalnej opinii na temat elektronicznej kontroli poprzez wyszukiwarki Alexander Halavais stwierdza wręcz, iż idealna wyszukiwarka powinna być może nie tylko zrozumieć, czego pragnie użytkownik, ale także wiedzieć te rzeczy, o których on sam nie ma pojęcia⁶. Wyszukiwarki na świecie, przede wszystkim najpopularniejszy google.com⁷ oraz rosyjskojęzyczny yandex.ru są postrzegane w roli tzw. *gatekeepera*, kontrolera i dystrybutora dostępu do informacji. Od wyszukiwarek zatem ich użytkownicy otrzymują nie to, czego faktycznie poszukują, ale to co zaproponuje im system.

⁶ A. Halavais, *Wyszukiwarki internetowe a społeczeństwo*, tłum. T. Płudowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 53.

⁷ Dokładną informację na temat zasięgu oddziaływania potęgi google.com zawarł w swej publikacji niemiecki publicysta L. Reppesgaard. Patrz: L. Reppesgaard, *Imperium Google*, tłum. P. Sadurska, Wydawnictwo BC.edu, Warszawa 2009.

Nieco inne walory oferują serwisy internetowe, o interaktywnym charakterze, takie jak platformy społecznościowe i blogowe, które to użytkownicy zapełniają treściami. Wydaje się, iż tutaj aktywność twórcza internautów może być w pełni uwolniona. Jest to jednak wizja utopijna, albowiem dominująca część internautów sprowadza swą aktywność wyłącznie do biernego oglądania i czytania treści. Jedną z wiodących cech funkcjonowania Internetu jako medium jest procentowa zasada „90 – 9 – 1”, oceniająca stopień zaangażowania internautów w tworzenie zawartości sieci. Wedle tego mnemotechnicznego wzoru 1% internautów tworzy treści, 9% modyfikuje je, ewentualnie edytuje i dystrybuuje, a pozostałe 90% zadawała bierna obserwacja i przeglądanie⁸. Zasada ta odnosi się głównie do serwisów o charakterze społecznościowym. To fakt, iż mało kto wykorzystuje pełnię właściwości informacyjnych i komunikacyjnych Internetu. Jednak rosyjskojęzyczna społecznościowa blogosfera jest od tej zasady pewnym wyjątkiem. Rosyjskojęzyczne blogi, z najbardziej popularną platformą LiveJournal, są namiastką przestrzeni publicznej, dyskusji, sporów i obywatelskiej informacji. Tutaj właśnie w najbardziej demokratyczny sposób ci sami czytelnicy i komentatorzy z różnych zakątków świata mogą ocenić wulgarne i prowokacyjne wpisy grupy performer-skiej Voina i propagandowe anonse premiera Rosji Dmitrija Miedwiediewa, ale także wczytać się w relacje z miejsc ogarniętych konfliktem zbrojnym.

Serwisy społecznościowe oraz blogi mają potencjał, aby występować jako medium integrujące i najbardziej niezależne, zwłaszcza od wpływów politycznych. To najczęściej struktury elitarne, w których autorzy postów zajmują pozycję komentatorów, oczekując na natychmiastową reakcję czytelników i ideologicznych zwolenników swych tez. W wielu przypadkach, jak wykazaliśmy wyżej, mają także ambicję do integracji społecznej wokół pewnych spraw, w których potrzebna jest siła społecznego zaangażowania.

Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich rozpadł się w 1991 roku. Państwo to formalnie nie istnieje już od wielu lat, ale żyją wciąż ludzie, którzy doskonale pamiętają jego grozę, paradoksy, i częstokroć także piękno utopijnej idei zjednoczenia najróżniejszych narodów od Morza Bałtyckiego aż po pustynię Azji Centralnej w dziele tworzenia wspólnej socjalistycznej przyszłości. Perspektywa końca tego systemu nie dała do dziś szans na realną odbudowę rozbitego imperium w eurazjatyckiej przestrzeni geograficznej. Nikt jednak nie zaprzeczy jego wielkiej sile oddziaływania na liczne grupy społeczne w każdym niemal wymiarze ich życia. To wspomnienie oczywiście słabnie ze względu na przemijanie – pokolenia, które świadomie wchodziły w dorosłość w latach 80. XX wieku, jeszcze przed erą Internetu, to dziś dorośli ludzie, którzy swą pamięcią ogarniają i dobre i złe strony tamtych lat.

⁸ Tamże, s. 85.

Nowoczesne technologie natomiast stworzyły nową formułę funkcjonowania zbiorowej pamięci i zbiorowego współczesnego pragmatyzmu geopolitycznego. Runet i jego serwisy, z których tak chętnie czerpią zarówno Rosjanie jak i inni użytkownicy języka rosyjskiego, nie ma ograniczeń geograficznych ani czasowych, ale jego tradycja wyraźnie wskazuje na jednorodny korzeń, z którego wyrasta – epokę końca ZSRR i czasu zmian społeczno-gospodarczych. ZSRR w swym wymiarze geopolitycznym zamierał, ale pamięć i potrzeby ludzi dzięki nowoczesnym technologiom w wielu miejscach dawnego imperium przeniosły go do stworzonego mimochodem, głównie za sprawą technologicznego wsparcia ze strony USA, *extra territorium* – realnego pola komunikacji, wywodzącego się w dużej mierze z tradycji radzieckiej wspólnoty – w wielu jej przejawach sztucznej i zarazem naturalnej. Ponadto okazuje się często, że niektóre narody dawnego ZSRR z różnych, także obiektywnych, względów nie zdążyły stworzyć własnego środowiska internetowego i korzystają z „bezpiecznych” dla nich propozycji Runetu⁹.

Internet i jego narzędzia, zgodnie z ich naturalnymi właściwościami i funkcjonalnością, zaczął przyjmować rolę współczesnego integratora, uzupełniając, a także jednocześnie wzmacniając, na dużo szerszym polu społecznym niż czyniła to dotychczas na przykład hierarchia Cerkwi prawosławnej, o czym pisał w 2005 roku Grzegorz Przebinda, wszystkie inne tendencje polityczne i społeczne, dążące ku reunifikacji obszaru byłego ZSRR¹⁰. Warto jednak zwrócić uwagę, jak w kontekście geograficznym Rosyjska Cerkiew Prawosławna traktuje swoją powinność wobec prawosławnych wiernych, rozproszonych w państwach wokół Federacji Rosyjskiej.

⁹ Nie jest to oczywiście prawidłowość szczególna i wpisuje się w komercyjną codzienność tego obszaru. Dominacja silniejszej rosyjskiej gospodarki widoczna jest w małych państwach, byłych republikach radzieckich na każdym kroku, poprzez obecność choćby rosyjskich produktów na sklepowych półkach. Wiele serwisów społecznościowych, podobnie jak globalny Facebook, zostało już zlokalizowanych i przekazanych do użytkowania w ich ojczystych językach Azerom, Gruzynom, Ukraińcom czy Uzbekom. Często jednak międzynarodowe kontakty i relacje na obszarze byłego ZSRR preferują komunikację w języku rosyjskim. Patrz: popularność serwisu www.odnoklassniki.ru.

¹⁰ „Terytorium kanonicznym” określiła Rosyjska Cerkiew Prawosławna (RCP) obszar byłego ZSRR, na którym rozciąga się jej jurysdykcja. Na swoim „terytorium kanonicznym”, obejmującym wyznawców prawosławia w Rosji, na Ukrainie, Białorusi, Litwie, Łotwie i w Estonii, Kazachstanie, Kirgizji, Tadżykistanie, Turkmenistanie, Uzbekistanie, Azerbejdżanie i Mołdawii RCP posiada 133 diecezje (z czego 68 w Rosji, 35 na Ukrainie i 10 na Białorusi) i 23 tysiące parafii. Oficjalne dane mówią też o 154 biskupach, 635 klasztorach, 5 duchownych akademiach i 3 prawosławnych uniwersytetach. Ta swoista sieć nie obejmuje jednak Armenii i Gruzji, albowiem one posiadają swoje starsze kościoły chrześcijańskie. Zobacz więcej: G. Przebinda, *Między ołtarzem a tronem. Cerkiew w Rosji po 1991 roku*, „Znak”, nr 605 (10) 2005, s. 25-37.



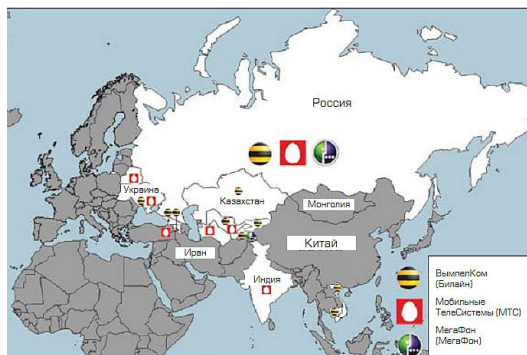
Mapa „terytorium kanonicznego” Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (źródło: prawosławne czasopismo „Нескучный Сад. Журнал Православной Жизни” – www.nsad.ru, 30.04.2013)

Patrząc na mapę „terytorium kanonicznego” bez trudu można dostrzec, iż prawosławna hierarchia, wspierająca wszystkie – te symboliczne i te realne, dążenia reintegracyjne prezydenta Rosji Władimira Putina, wciąż widzi potrzebę swej administracyjnej obecności także w Azji Centralnej i państwach nadbałtyckich. Inną kwestią jest tu jednak faktyczna liczba wiernych, których jurysdykcja ta może obejmować. Dlatego też zasięg i audytorium Internetu w tych regionach ma daleko większe oddziaływanie i ma szansę przy odpowiednim politycznym i strategicznym ujęciu, być wykorzystywanym.

Z pewnym planem w tej kwestii wystąpił skrajny rosyjski geopolityk i filozof posteurazjatyizmu Aleksander Dugin. Uważa on, iż z pełną świadomością i polityczną przebiegłością należy wykorzystać potencjał tkwiący w Internecie, jako „Światowej sieci” – geopolitycznemu instrumentarium Zachodu do reintegracji postradzieckiej przestrzeni. Dugin postuluje stworzenie projektu *Виртуальная Евразия* (Wirtualna Eurazja), którego sens będzie sprowadzał się do zajęcia jak największego sektora Internetu i zbudowania w nim swojej przestrzeni. Czas zrozumieć, píše Dugin, że Eurazja ma swoje miejsce nie tylko w fizycznej, gospodarczej i politycznej geografii, ale także w geografii wirtualnej, sieciowej¹¹.

¹¹ А. Дугин, *Поп-культура и знаки времени*, СПб, Амфора 2005, s. 487. Więcej o geopolitycznej ideologii A. Dugina patrz: B. Gołąbek, *Lew Gumilow i Aleksander Dugin. O dwóch obliczach eurazjatyizmu w Rosji po 1991 roku*, WUJ, Kraków 2012.

Faktem jest, iż zależności, o których pisze Dugin, wzmacniają współczesne kontakty gospodarcze. Aktywność polityczna Federacji Rosyjskiej na tych obszarach nie jest jednak wszędzie równomierna i poddana bywas planom zgodnym z bieżącym interesem państwa. Pewną prawidłowością jest jednak fakt, iż bliższe kontakty natury gospodarczej i politycznej między Rosją a światem zewnętrznym, który tradycyjnie należał do jej strefy wpływów lub kontroli, potęgują także jej siłę i obecność w wymiarze elektronicznym. Widać to również doskonale na przykładzie obecności inwestycyjnej trzech ważnych operatorów sieci komórkowych na poradzieckiej przestrzeni, którzy swą działalność rozpoczynali od Rosji, a dziś funkcjonują w wielu innych poradzieckich (i nie tylko) przestrzeniach, oferując także szerokopasmowy i komórkowy dostęp do Internetu. Zgodnie z danymi zamieszczonymi w raporcie Eurazjatyckiego Banku Rozwoju¹² zakres działania trzech rosyjskich telekomunikacyjnych gigantów Wypiełkom (BeeLine), MegaFon oraz Mobilnyje Tele Sistemy (MTS) systematycznie się rozwija. Najintensywniejszy rozwój w krajach byłego ZSRR odnotowują MTS, obecne, oprócz Rosji, w Armenii, Białorusi, Ukrainie, Uzbekistanie, Turkmenistanie a także w Indiach. Wypiełkom ze swoją marką telefonii komórkowej Beeline zajęł z kolei rynek Armenii, Gruzji, Kazachstanu, Ukrainy, Uzbekistanu, Tadżykistanu i Turkmenistanu.



Mapa inwestycji rosyjskich operatorów sieci komórkowych w krajach byłego ZSRR (źródło: dokument elektroniczny Sektorowy Raport Eurazjatyckiego Banku Rozwoju: Интеграционные процессы в телекоммуникационном секторе стран СНГ, Отраслевой обзор номер 9, Алматы 2010).

Elektroniczne *extra territorium* nie ma swoich misji dyplomatycznych, ale dysponuje rozsianymi na całym świecie ambasadorami języka rosyjskiego, rosyjskiej kultury, czasem także mniej lub bardziej agresywnymi strażnikami radzieckiego dziedzictwa. Niesie ono ze sobą także cechy dosyć demokratycznego, dobrowolnego, wspólnotowego i neutralnego archiwum zbiorowej pamięci o przeszłości, platformy służącej nieprzymuszonej komunikacji

¹² Интеграционные процессы в телекоммуникационном секторе стран СНГ, Отраслевой обзор номер 9, Алматы 2010.

w oparciu o znany kod kulturowy i język. Oprócz tego pozytywnego wymiaru można także wskazać niepochlebłą aktywność hakerską i tzw. „haktywizm”, czyli społeczny wymiar cyberprzestępczości, wywodzący się z obszaru rosyjskojęzycznego¹³. Jednakże ze względu na jego przestępczy charakter i negatywne, destrukcyjne intencje, nie można oczywiście w tym przypadku mówić o reintegracyjnym duchu tych działań.

Najważniejsza dziś dla nas wydaje się pełna świadomość istnienia wirtualnego, ponadprzestrzennego *extra territorium*, czyli rzeczywistości osadzonej w nowoczesnych formach komunikacji i Runecie. W tym historycznym momencie oczywiście nic nie wskazuje na to, aby ta oddolnie uformowana sieć powiązań mogła przekształcić się w odnowiony w geopolitycznym sensie ZSRR. Zapewne jednak, także dzięki nowoczesnej komunikacji, obok setek tysięcy fantastycznych projektów kulturalnych i biznesowych podtrzymywane są różne złe nawyki, stereotypy, uprzedzenia, czasem upiorne i groźne wizje, które należy z pełną świadomością monitorować i opisywać. Sieć sprzyja tego typu działaniom, a wielu analityków zastanawia się czy, a jeśli tak to w jaki sposób, w warunkach rosyjskich może dojść do pogłębionej zmiany politycznej za sprawą Internetu. Wszystko wskazuje jednak na to, iż kruchy system postradzieckiej demokracji wyborczej w Rosji i jej otoczeniu, ze względu na silną kontrolę państwa w wielu obszarach, nie będzie ewoluował wyłącznie za sprawą Internetu i nowoczesnych technologii, albowiem zaangażowanie polityczne i intelektualne w rosyjskojęzycznej blogosferze jest domeną elity, która najczęściej nie niesie w swych ideach rewolucyjnego potencjału.

Należy mieć nadzieję, że jako niezwykle istotny i dynamicznie ewoluujący w ostatnich dziesięcioleciach element życia społecznego i kulturalnego Rosji oraz przestrzeni rosyjskojęzycznej, Runet ma dopiero przed sobą pogłębioną refleksję badawczą i analityczną w Polsce, nie tylko jako medium i przestrzeń komunikacji, ale swego rodzaju zwierciadło kultury i współczesnej obyczajowości Rosji i jej otoczenia. Takim punktem wyjścia do rozważań o globalnej rosyjskojęzycznej współczesności mogą być na przykład wyniki analizy „tematów roku” w wyszukiwarce yandex.ru, podzielone na trzy kraje (Białoruś, Ukrainę i Rosję), z których prowadzono poszukiwania określonych, najpopularniejszych haseł w różnych dziedzinach życia. O ile w kategorii „wyda-

¹³ Przykładem może być głośna „haktywistyczna” inicjatywa łotewskiego hakera o nicku „Neo”, który po włamaniu się do systemu informatycznego łotewskiej izby skarbowej opublikował dane o wysokich dochodach oficjeli pobierających pensje i niebotyczne nagrody z kasy państwowej. Haker publikujący dane na swoim koncie na Twitterze jako lokalizację podał Londyn. Przy wpisach wykorzystuje także hasło „Wolna i sprawiedliwa Łotwa”. Patrz: *Łotewski Robin Hood wytyka bogaczom zarobki*, „Gazeta Wyborcza”, 25.02.2010 [dokument elektroniczny].

zenie roku” we wszystkich trzech krajach królował w 2013 roku „meteoryt w Czelabińsku”, to na drugiej pozycji w Rosji znalazł się już „rozwód Putina”, w Ukrainie „Euromajdan”, a w Białorusi „afrykański pomór świń”¹⁴, co świadczy o zróżnicowaniu zainteresowania społecznego w obrębie różnych regionów politycznych i geograficznych w ramach tego samego obszaru językowego i tej samej wyszukiwarki. Analiza wszystkich miejsc rankingu w różnorodnych kategoriach pozwala na lepsze zrozumienie potrzeb intelektualnych i kulturalnych użytkowników najpotężniejszej wyszukiwarki Runetu.

Niniejsza praca, to, w odczuciu Autora, zaledwie zbiór najważniejszych informacji i intuicji na temat wirtualnych, i jednocześnie rzeczywistych przestrzeni (*extra terytoriów*) Runetu, zakorzenionego w tradycji rosyjskiej kultury, wartych pogłębionej analizy i badań. Należy mieć na uwadze, że te niezwykle skomplikowane interdyscyplinarne działania, przybliżające nas do rozumienia współczesnej kultury obszaru rosyjskojęzycznego, będą się mogły realizować jedynie wówczas, kiedy będą warunkowane znajomością fundamentu Runetu, jakim jest język rosyjski.

¹⁴ Po odnotowanym na pierwszym miejscu wybuchu i upadku meteorytu nad Czelabińskiem (15 lutego 2013 r.), wydarzenia z drugiego miejsca rankingu odwołują się odpowiednio do: potwierdzonej przez parę prezydencką Rosji w połowie roku informacji o ich rozwodzie (Rosja), listopadowych protestów w Kijowie po rezygnacji przez prezydenta Wiktora Janukowycza z podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską na szczycie Partnerstwa Wschodniego w Wilnie (Ukraina), oraz afrykańskim pomorze świń dziesiątkującym trzodeę chlewną w Białorusi w listopadzie 2013 roku (Białorus). Źródło: yandex.ru

VIII. Post scriptum

1. Ciąg dalszy nastąpi...

Analiza współczesnych autorowi wydarzeń kulturowych zmusza do pokory wobec nieustannie ewoluującego obiektu badań. Dynamika wydarzeń politycznych i geopolitycznych początku roku 2014 sprowokowała także pewne zmiany w strukturze funkcjonowania Runetu. Stało się tak w obliczu stopniowo pogłębiającego się kryzysu politycznego w Ukrainie, wywołanego dość niespodziewaną decyzją prezydenta Wiktora Janukowycza w listopadzie 2013 roku odnośnie do niepodpisywania w imieniu Ukrainy umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską. Oprócz oczywistego sporu w Kijowie, zmianie uległa także atmosfera polityczna w Rosji, która jeszcze przed feralnymi dniami wybuchu otwartego konfliktu w stolicy Ukrainy i zainicjowania działalności tzw. Euromajdanu, wyraźnie zabiegała o uwzględnienie w tym kontekście swoich interesów. Prezydent Putin oficjalnie spotykał się z Wiktorem Janukowyczem, obiecując wsparcie gospodarcze dla Ukrainy (ostatnie takie spotkanie odbyło się 17 grudnia 2013 roku w Moskwie). Po 10 stycznia 2014 roku nawet najbardziej przenikliwi komentatorzy polityczni i obserwatorzy Wschodu nie mogli jednak wyjść ze zdumienia, które wywołały zaskakująco ostra postawa protestującego, dobrze zorganizowanego Euromajdanu i słabość oraz polityczna bezradność prezydenta Wiktora Janukowycza. 22 lutego, po brutalnym i krwawym stłumieniu rewolucyjnie nastrojonych protestujących w Kijowie i wymuszonym przez eskalację konfliktu podpisaniu porozumienia z opozycją, w którego wypracowaniu uczestniczyli ministrowie spraw zagranicznych Francji (Laurent Fabius), Polski (Radosław Sikorski) i Niemiec (Frank Walter Steinmeier) prezydent Janukowycz wraz ze swoim otoczeniem opuścił Kijów. Wydarzenia te dały początek anektowaniu przez Federację Rosyjską ukraińskiej Autonomii Krymskiej. Operacja zrealizowana została po przeprowadzonym 16 marca 2014 roku referendum, w którym mieszkańcy Krymu opowiedzieli się za włączeniem ich regionu w skład Federacji Rosyjskiej. Bezprawna aneksja Krymu, była wspierana przez rosyjską armię.

Wydarzenia zakreślone powyżej dotyczą przestrzeni niemal całkowicie rosyjskojęzycznej, a na ich tle rozgorzała kolejna w Runecie wojna informacyjna, która toczona jest głównie w Internecie i mediach elektronicznych. W rosyjskim dyskursie publicznym zaostrzył się konflikt ideologiczny. Linią sporu są działania

prezydenta Rosji Władimira Putina. W rosyjskojęzycznym Internecie, co ciekawe z wykorzystaniem także znieuważonego przez wielu „patriotów” amerykańskiego portalu społecznościowego Facebook, ożywili się natychmiast patriotyczni ideolodzy Kremla, oraz piewcy wielkomocarstwowej rosyjskiej geopolityki, pokroju Aleksandra Prochanowa i Aleksandra Dugina¹. Nieprzychylnie prezydentowi Rosji media zostały bardzo szybko zidentyfikowane i wskazane jako konieczne do zamknięcia. Wpis na profilu geopolityka Aleksandra Dugina w serwisie Facebook nie pozostawia żadnych wątpliwości. 31 marca 2014 roku ogłosił on listę mediów antyrosyjskich, właściwie antyputinowskich, które należałoby zamknąć lub zablokować do nich dostęp. W wykazie znalazły się czołowe media liberalne, często znane głównie z przestrzeni internetowej: „Эхо Москвы” Телеканал „Дождь”, „Новая газета”, „The New Times”, Newsru.com, Радио „Свобода”, РИА „Новый Регион”, Slon.ru, РБК и РБК daily, „Ведомости”, „Сноб”, Росбалт, Грани.ру, „Ежедневный журнал”, Lenta.ru, „Коммерсантъ”, „Русский Журнал”, „Форбс (Россия)”, Znak.com, Московские новости. Wskazane media trafiły wcześniej na listę portalu Politonline.ru², którego redaktorzy wskazywali na metodologię badania – nieprzychylność dla Rosji, objawiająca się poparciem działań USA wobec Federacji Rosyjskiej oraz popieranie nowych władz na Ukrainie i protestujących z Majdanu.

Te groźby wyrażane z różnych źródeł nie są zupełnie odosobnione i ekscentryczne. Oprócz wystąpień indywidualnych i znanych publicznie postaci na masową skalę rozwijają się także zespoły propagandowych komentatorów internetowych, na podobieństwo specjalnej brygady chińskich blogerów zwanej wumaodang (50 cent Army), którzy mają na celu manipulację wolnymi i swobodnymi wpisami czytelników tekstów. W tych zadaniach celuje młodzieżówka partii władzy Jedinaja Rossija „Наши”, jej członkowie, oprócz propagandowej aktywności na forach, są podejrzewani o ataki DDoS na internetowe serwisy informacyjne nieprzychylnie rządowi³. O akcji komentatorskiej, realizowanej na zamówienie wiadomo także z innych źródeł, jak choćby z czasu kampanii wyborczej przed wyborami na stanowisko mera Moskwy w 2013 roku, na co zwrócono uwagę także w polskiej prasie⁴.

¹ O wielkomocarstwowej idei „Piątego Imperium” i miejscu Polski w tej konfiguracji, mówił Prochanow już od dawna i wielokrotnie, między innymi w ciekawym wywiadzie udzielonym Grzegorzowi Przebindzie i Aleksandrowi Wawrzyńczakowi w 2009 roku. Zob. *Liczą się mity nie fakty*, „Nowa Europa Wschodnia” nr 5/2009 s. 76-83.

² Badanie Politonline.ru wykonano między 28 lutego a 31 marca 2014 roku, <http://www.politonline.ru/comments/15966.html>

³ DDoS (ang. Distributed Denial of Service – rozproszona odmowa usługi) – atak na system komputerowy lub usługę sieciową w celu uniemożliwienia działania poprzez zajęcie wszystkich wolnych zasobów, przeprowadzany równocześnie z wielu komputerów.

⁴ M. Żyła, *Ministerstwo internetu*, „Tygodnik Powszechny”, 23 marca 2014, s. 29.

Nienawistna i haniebna działalność w Runecie, która nosi znamiona faszyzmu, kwitnie także w postaci nowych projektów internetowych. Należy do nich choćby witryna predatel.net, którą można porównać do działań najgorszych znanych przykładów w postaci faszystowskich i rasistowskich międzynarodowych witryn „Redwatch” czy „Blood and Honour”. Predatel.net daje możliwość oznaczenia i wskazania zdrajców ojczyzny, którzy nie poparli Władimira Putina w momencie aneksji Krymu.

2. Cenzura państwowa i biznes

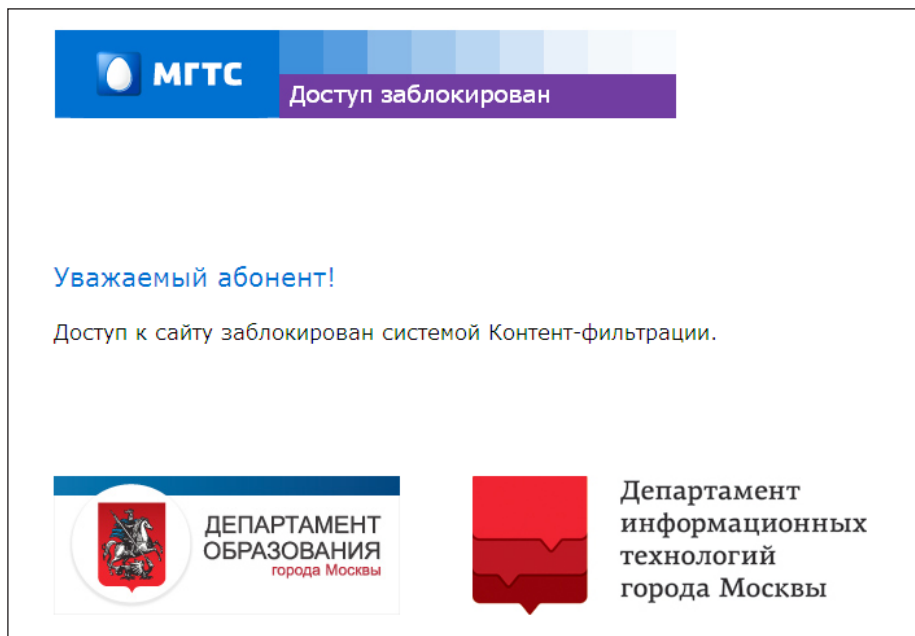
Wydaje się, że wewnętrzny spór ideologiczny, którego erupcję można obserwować w Rosji od momentu aneksji Krymu w końcu marca 2014 roku i kolejnych, bardzo ideowych wystąpień rosyjskiego prezydenta, niesie bardziej dalekosiężne skutki, niż sam fakt geopolitycznej roszady w Europie Wschodniej. Przy tej okazji widać wyraźnie, że nośnikami idei mogą być zarówno środki masowej informacji, ale przede wszystkim Internet, który niełatwo poddaje się państwowej kontroli i wymaga subtelnego zaangażowania różnorodnych środków prawnych. Z pierwszymi objawami takiej państwowej troski Runet zetknął się już w 1999 roku, w momencie swojego dynamicznego rozwoju i przechodzenia z fazy literaturocentrycznej do informacyjnej. Wtedy to miało miejsce spotkanie ówczesnego rosyjskiego premiera Władimira Putina z liderami branży IT w Rosji. Uczestniczyli w nim między innymi Anton Nosik, Arkadij Wołoż, Artemij Lebediew. Celem spotkania, zgodnie z relacją choćby Antona Nosika, było zapoznanie premiera z dynamiką rozwoju sieci Internet w Rosji, ale także zakomunikowanie branży, iż państwo rosyjskie uważnie przygląda się poczynaniom nowych elektronicznych mediów.

Na tamtym etapie funkcjonowania serwisów internetowych niewiele można było przedsięwziąć, nikt także nie spodziewał się, że w ciągu piętnastu lat tak dynamicznie rozwinie się sieć, stając się częścią życia codziennego niemal każdego dorosłego obywatela Federacji Rosyjskiej. Trzeba jednak podkreślić, że zainteresowanie to zbiegło się z informacyjnym strumieniem związanym z drugą wojną czeczeńską i zamachami terrorystycznymi w Moskwie i innych miastach Rosji. Był to napięty politycznie czas, który dawał dużo pretekstów do otwartej krytyki poczynañ premiera Putina.

Jednak historia kontroli państwa nad Internetem przeszła w nową fazę, kiedy do życia powołana została specjalna instytucja monitorująca ze sporymi uprawnieniami⁵ w zakresie nadzoru nad technologiami informacyjnymi. „Роскомнадзор” (Roskomnadzor) – federalna służba do spraw kontroli i monitoringu technologii informacyjnych i masowej komunikacji elektronicznej – została założona postanowieniem rządu Federacji Rosyjskiej w marcu 2009 roku. Obserwatorzy

⁵ Patrz witryna internetowa służby <http://rkn.gov.ru/about/p179/>

wiążą ten fakt z wybuchem wojny propagandowej, także antyrządowej, w czasie tzw. kryzysu gruzińskiego w sierpniu 2008 roku, o której to wojnie była mowa wyżej. Nieprzychylnie komentarze wobec działań rosyjskiego rządu wobec Gruzji, zwłaszcza w blogosferze oraz sieciach społecznościowych, miały być sygnałem dla władz w kwestii braku kontroli nad internetowymi mediami. Drugim czynnikiem wzmacniającym obecność tej służby w aparacie państwa były zamieszki w Mołdawii, które wybuchły na początku kwietnia 2009 roku po wyborach parlamentarnych wygranych przez komunistów. Wydarzenia, zwane czasem pierwszą „twitterową rewolucją” w Europie Środkowej dały powód do niepokoju także władzom rosyjskim. Służba ta od tego czasu opracowuje specjalny system filtrowania treści internetowych, czego pierwsze efekty są już widoczne. Zgodnie z rosyjskim prawem tzw. niebezpieczne treści mogą być blokowane na poziomie dostawcy usług internetowych, tak jak czynią to niektórzy pracodawcy dbający o higienę pracy w Internecie swoich pracowników na służbowych komputerach lub w firmowej sieci. Jest to rzecz jasna rodzaj cenzury, którą doświadczony użytkownik sieci może łatwo obejść. Nie zmienia to jednak idei fundamentalnej ingerencji w swobodę pozyskiwania informacji przez obywateli.



Komunikat wyświetlający się podczas korzystania z sieci w jednej z moskiewskich instytucji publicznych informujący o zablokowaniu dostępu do witryny internetowej przez system filtracji treści. Podpisane są dwie służby – Departament edukacji Moskwy oraz Departament technologii informacyjnych Moskwy.

Działania Roskomnadzoru, dbającego o przestrzeganie rosyjskiego prawa, dały o sobie znać także w marcu 2014 roku, kiedy to Aleksander Mamut, właściciel serwisu Lenta.ru zwolnił ze stanowiska głównego redaktora serwisu Galinę Timczenko⁶. Zaraz po tej decyzji właściciela holdingu „Афиша-Рамблер-SUP” znaczna część zespołu Lenta.ru w geście solidarności z Timczenko także opuściła redakcję, publikując oświadczenie następującej treści:

W ciągu ostatnich kilku lat przestrzeń wolnego dziennikarstwa w Rosji dramatycznie się skurczyła. Jedne tytuły kontrolowane są wprost przez Kreml, inne poprzez kuratorów, a jeszcze inne przez redaktorów, którzy boją się utraty pracy. Niektóre media zostały już zamknięte, a inne będą zamknięte w najbliższych miesiącach. Problem nie w tym, że nie będziemy mieli gdzie pracować. Problem w tym, że Wy, jak nam się wydaje, nie będziecie mieli czego czytać⁷.

Powodem zwolnienia z pracy głównego redaktora było, jak domyślają się pracownicy redakcji, niezastosowanie się do płynących z Roskomnadzoru ostrzeżeń odnośnie naruszenia kilku rosyjskich ustaw „О противодействии экстремистской деятельности” („O przeciwdziałaniu działalności ekstremistycznej”), „Об информации, информационных технологиях и защите информации” („O informacji, technologiach informacyjnych i ochronie informacji”), „О средствах массовой информации” („O środkach masowej informacji”) poprzez publikację wypowiedzi liderów ukraińskiego Prawego Sektora (Andrieja Tarasenko i Dmytro Jarosza). Redakcja wspierająca Timczenko jednoznacznie traktuje jej zwolnienie jako karę za niepodporządkowanie się specyfice nowej rosyjskiej cenzury.

Sprawa Galiny Timczenko ujawnia jeszcze jeden mechanizm, znany z wcześniejszej działalności ekipy kremlowskiej w dziele podporządkowania sobie nieprzychylnych, lub nazbyt krytycznych mediów. Ten element polityki biznesowej, przejęcie mediów elektronicznych, w drugiej połowie lat 90. i pierwszych latach XXI wieku dotyczyło to telewizji, poprzez ukształtowanie w nich odpowiedniej struktury właścicielskiej. W ten oto sposób, relatywnie wolny rynek akcji staje się narzędziem niewolenia struktur biznesowych, którymi są przecież media. Właścicielami mediów, także tych internetowych, stają się osoby przychylnie polityce Władimira Putina, albowiem w różnorodny sposób i na różnych poziomach mają wobec niego do spłacenia swoisty dług wdzięczności. Takim przypadkiem

⁶ Informacja z serwisu Lenta.ru oraz newsru.com; <http://www.newsru.com/russia/12mar2014/lentaruu.html>

⁷ Oświadczenie opublikowano w serwisie Lenta.ru 12 marca 2014 roku. Tłumaczenie własne. http://lenta.ru/info/posts/statement?fb_action_ids=746080568760271&fb_action_types=og.recommends

może być Aleksander Mamut, który jawi się dziś jako lojalny kremlowski biznesmen, koncentrujący w swych rękach znaczną część biznesu internetowego Rosji. To on w maju 2013 roku stał się jedynym właścicielem holdingu „Афиша-Рамблер-SUP”, łączącego struktury kilkunastu różnych serwisów internetowych i ich infrastruktury. Drugim przykładem tego typu działalności może być biznesowy profil najbogatszego Rosjanina Uliszera Usmanowa, którego podejrzewa się o zakupy w branży IT inspirowane z Kremla⁸.

Te biznesowe roszady doprowadziły także z kolei do zwolnienia 21 kwietnia 2014 roku z funkcji dyrektora generalnego założyciela rosyjskiej sieci społecznościowej VKontakte, Pawła Durowa, który nie godził się na udostępnienie prokuraturze danych założyciela profilu Euromajdanu w jego serwisie.

Kolejne działania państwa rosyjskiego wobec przestrzeni internetowej, w obliczu zmieniającej się atmosfery politycznej i ideologicznej w kraju, nie napawają optymizmem. W Dumie Państwowej 22 kwietnia 2014 roku przegłosowana została tzw. „Ustawa o blogerach”, a właściwie poprawki do ustawy „Об информации, информационных технологиях и о защите информации” (O informacji, technologiach informacyjnych i o ochronie informacji). Poprawki te zrównują najbardziej popularnych blogerów rosyjskich, których audytorium przekracza 3000 czytelników na dobę, z tradycyjnymi mediami, a co za tym idzie będą oni podlegali prawu prasowemu obowiązującemu w Federacji Rosyjskiej. Popularni blogerzy będą musieli się rejestrować z pełnymi danymi teleadresowymi w Roskomnadzorze, dla pełnej kontroli i dla możliwości przekazania im pism o charakterze prawnym. Biorąc pod uwagę projekt Roskomnadzoru, mający na celu rozwój systemu skanującego serwisy internetowe pod kątem treści o charakterze „terrorystycznym” może to być najbardziej restrykcyjne prawo obowiązujące blogerów od początku istnienia platform blogowych w Rosji. Oprócz tego poprawki dotkną także zagraniczne serwisy pocztowe i komunikacyjne (Gmail, Facebook, Skype), które, chcąc działać na terytorium Federacji Rosyjskiej, będą zobowiązane do półrocznej archiwizacji danych wynikających z korespondencji rosyjskich użytkowników. Jeżeli przepisy te zostaną zatwierdzone przez Radę Federacji, to ustawa po podpisaniu przez prezydenta wejdzie w życie od 1 sierpnia 2014 roku (przyr. red).

Co ciekawe, prezydenckie ciało doradcze, Rada do spraw rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i praw człowieka, poprzez swojego przewodniczącego Michaiła Fiedotowa wystosowała do Przewodniczącej Rady Federacji Walentyny Matwijenko pismo z prośbą o odsunięcie głosowania tych poprawek i powołanie komisji konsultacyjnej do wypracowania kompromisu między środowi-

⁸ Taką opinię wyraził szef radiostacji Echo Moskwy Aliksiej Wieniediktow, którego wypowiedź przywołana jest w tekście Nastasji Czernikowej pt. *Айфон в кармане ватника: Как Рунет потерял свободу* (<http://www.hopesandfears.com/hopesandfears/entrepreneurs/story/127871-iphone-v-karmane-vatnika>) opublikowanym 23 kwietnia 2014 roku.

skiem blogerów a państwem.

Napięcie w środowisku, które Internet traktuje jako przestrzeń swobody wypowiedzi pogłębia się, a Rosja Władimira Putina coraz silniej zaostrza kurs na jej ograniczenie. Mając na uwadze współczesne możliwości techniczne i mobilność Internetu, będziemy zapewne świadkami znanego z historii Rosji wolnościowego sporu ideowego, ale o zupełnie nowej jakości. Z dobrodziejstwa Internetu korzystają bowiem obie strony tego konfliktu.

Ciąg dalszy tej batalii niewątpliwie nastąpi.

Świątniki Górne, 25 kwietnia 2014 roku

IX. Aneks

1. Audytorium Internetu w krajach byłego ZSRR¹

PAŃSTWO	LICZBA MIESZKAŃCÓW	LICZBA UŻYTKOWNIKÓW INTERNETU	PROCENT POPULACJI
ARMENIA	2,970,495	1,800,000	60.6 %
AZERBEJDŻAN	9,493,600	4,746,800	50.0 %
BIAŁORUŚ	9,643,566	4,436,800	46.0 %
ESTONIA	1,274,709	993,785	78.0 %
GRUZJA	4,570,934	1,300,000	28.4 %
KAZACHSTAN	17,522,010	7,884,905	45.0 %
KIRGISTAN	5,496,737	2,194,400	39.9 %
LITWA	3,525,761	2,293,508	65.1 %
ŁOTWA	2,191,580	1,570,925	71.7 %
MOŁDAWIA	3,656,843	1,639,463	44.8 %
ROSJA	142,517,670	67,982,547	47.7 %
TADŻYKISTAN	7,768,385	1,012,220	13.0 %
TURKMENISTAN	5,054,828	252,741	5.0 %
UKRAINA	44,854,065	15,300,000	34.1 %
UZBEKISTAN	28,394,180	8,575,042	30.2 %

¹ Dane z czerwca 2012 roku na podstawie serwisu Internet World Stats (<http://internetworldstats.com>). Informacja dotyczy jedynie użytkowników zamieszkujących te państwa, brak jest danych co do liczby użytkowników narodów tytularnych poza granicami tych państw.

2. Głównie tematy roku 2013 roku w wyszukiwarce yandex.ru



Wybrana bibliografia

Przywoływane adresy stron internetowych wskazane są we właściwych odniesieniach w tekście, a ich kopie zachowane są w archiwum autora niniejszej publikacji. Pełny dostęp i odczyt dokumentów internetowych i elektronicznych przywoływanych w niniejszej pracy z dnia 16 XII 2013 roku.

1. M. Bobrownicka, *Narkotyk mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian Zachodnich i Południowych*, Universitas, Kraków 1995.
2. M. Bobrownicka, *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich. Uwagi o genezie i transformacjach kategorii tożsamości*. Universitas, Kraków 2006.
3. L. Boia, *Rumuni. Świadomość, mity, historia*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2003.
4. J. Bratkiewicz, *Rosyjscy nacjonaliści w latach 1992-1996. Od detradycjonalizacji do retradycjonalizacji*. ISP PAN, Warszawa 1998.
5. M. Castells, *Galaktyka internetu*, Rebis, Poznań 2003.
6. M. Castells, *Społeczeństwo sieci*, PWN, Warszawa 2007.
7. B. Chlebda, *Przewodnik po stron@ch Runetu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004.
8. J. Dijk, *Społeczne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci*, tłum. J. Koniczny, PWN, Warszawa 2010.
9. F. Furet, *Przeszłość pewnego złudzenia. Esej o idei komunistycznej w XX w.*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1996.
10. D. Gil, *Prawosławie, historia, naród. Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności*, WUJ, Kraków 2005.
11. A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, PWN, Warszawa 2006.
12. T. Goban-Klas, *Wartki nurt mediów. Ku nowym formom społecznego życia informacji*, Universitas, Kraków 2011.
13. M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i całego świata*. PIW, Warszawa 1989.
14. B. Guedes, B. Cammerts, N. Carpentier, *Media alternatywne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
15. A. Halavais, *Wyszukiwarki internetowe a społeczeństwo*, tłum. T. Płudowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
16. M. Hendrykowski, *Metafory internetu*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2005
17. M. Hroch, *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*. tłum. G. Pańko, Ossoli-num, Wrocław 2003.
18. A. Keen, *Kult amatora. Jak internet niszczy kulturę*, tłum. M. Bernatowicz, K. Topolska-Ghriani, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.

19. *Kto jest Kim w Rosji po 1917 roku*, G. Przebinda i J. Smaga, Znak, Kraków 2000, hasło: *Władimir Żyrinowski*).
20. M. Kula, *Religiopodobny komunizm*, Kraków 2003.
21. G. Liparteliani, *Prawda o Putinie*, przekł. M. Kotowska, Oficyna Rytm, Warszawa 2001.
22. *Liczą się mity, nie fakty* Z Aleksandrem Prochanowem rozmawiają Grzegorz Przebinda i Aleksander Wawrzyńczak, „Nowa Europa Wschodnia” nr 5/2009, s. 76-83.
23. M. Malia, *Sowiecka tragedia. Historia komunistycznego imperium radzieckiego 1917-1991*, tłum. Philip Wilson, Warszawa 1998.
24. L. Manovich, *Język nowych mediów*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011.
25. W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*. Kraków 2004.
26. J. Nowak, *Aktywność obywateli online. Teorie a praktyka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011.
27. *Nowe media. Wprowadzenie*, red. M. Lister, J. Dovey, S. Giddings, I. Grant, K. Kelly, tłum. M. Lorek, A. Sadza, K. Sawicka, Wydawnictwo UJ, Kraków 2009
28. W. Oniszczyk, *Czynniki zewnętrzne transformacji gospodarki Rosji*, seria: Problemy Gospodarki Światowej 3, Semper, Warszawa 2002.
29. W. Pawluczuk, *Ukraina. Polityka i mistyka*. Nomos, Kraków 1998.
30. T. Pikus *Byłem świadkiem przełomu. Wspomnienia z Moskwy. Lata 1990–1992*, Fundacja im. Prymasa Tysiąclecia, Warszawa 1994.
31. G. Przebinda, *Między Moskwą a Rzymem. Myśl religijna w Rosji XIX i XX wieku*, Universitas, Kraków 2003.
32. W. Radziwiłowicz, *Gogol w czasach Google’a. Korespondencje z Rosji 1998-2012*, Wydawnictwo Gazety Wyborczej, Warszawa 2013.
33. J. Rifkin, *Wiek dostępu. Nowa kultura kapitalizmu, w której płaci się za każdą chwilę*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003.
34. *Religie i kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych*, pod red. I. Borowik i A. Szyjewskiego, Nomos, Kraków 1993.
35. D. Remnick, *Grobowiec Lenina. Ostatnie dni Radzieckiego Imperium*, tłum. K. Obłucki, Warszawa 1997.
36. D. Remnick, *Zmartwychwstanie. Walka o nową Rosję*, Warszawa 1997.
37. L. Reppesgaard, *Imperium Google*, tłum. P. Sadurska, Wydawnictwo BC.edu, Warszawa 2009.
38. J. Rogoża, *Internet w Rosji: kolebka społeczeństwa obywatelskiego*, Komentarze OSW, 03-21-2012.
39. G. Simon, *Warum ging die Sowjetunion unter?*, Berichte des Bundesinstituts für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien, 52, Koln 1995.
40. T. Simonite, *Does a Top Level Domain Make a Nation*, [on-line:] <http://www.newscientist.com/blog/technology/2007/09/does-top-level-domain-make-nation.html>.

41. A. Skrzypek, *Druga smuta. Zarys dziejów Rosji 1985–2004*, Warszawa 2004.
42. J. Smaga, *Rosja w XX stuleciu*, ZNAK, Kraków 2001.
43. J. Smaga, *Narodziny i upadek Imperium. ZSRR 1917-1991*, ZNAK, Kraków 1992.
44. A. Stelmach, *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003.
45. W. Szczukin *Mit szlacheckiego gniazda: studium geokulturologiczne o klasycznej literaturze rosyjskiej*. tłum. B. Żyłko, Universitas, Kraków 2006.
46. M. Szpunar, *Nowe-stare medium. Internet między tworzeniem nowych modeli komunikacyjnych a reprodukowaniem schematów komunikowania masowego*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2012.
47. M. Szpunar, *W stronę nowych mediów*, Adam Marszałek, Toruń 2010
48. P. Sztompka, *Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji*, ISP PAN, Warszawa 2000.
49. T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, Trio, Warszawa 2006.
50. D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat*, tłum. P. Cypryański, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.
51. A. Walicki, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, PWN, Warszawa 1964.
52. A. Wołodźko-Butkiewicz, *Od pieriestrojki do laboratoriów netliteratury. Przemiany we współczesnej prozie rosyjskiej*, Warszawa 2004.

Pozycje rosyjskojęzyczne:

53. Э. Баталов, *Русская Идея и Американская мечта*, [w:] *Внешняя политика современной России 1991-2002. Хрестоматия, Том 1.*, МГИМО Москва 2002.
54. А. Безбородов, Н. Елисеева, В Шестаков, *Перестройка и крах СССР. 1985-1993*, Норма, СПб 2010.
55. В. Бондаренко, *Пламенные реакционеры. Три лика русского патриотизма.*, Алгоритм, Москва 2003.
56. С. Букчин, *Бело-Русская трагедия 1986–1999. Страна и народ в зеркале публицистики*, Warszawa 2000.
57. Ю. Воронин, *Стреноженная Россия. Политико-экономический портрет ельцинизма*, Республика, Moskwa 2003.
58. М. Геллер, *Седьмой секретарь. Блеск и нищета Михаила Горбачева*, London 1991.
59. В. Кантор, *«...есть европейская держава». Россия: трудный путь к цивилизации*. Росспэн, Москва 1997, s. 15.
60. С. Кара-Мурза, *Евроцентризм – эдипов комплекс интеллигенции*, Эксмо, Москва 2002.
61. А. Коржаков, *Борис Ельцин: от рассвета до заката. Послесловие*, „Детектив-Пресс”, Москва 2004.

62. М. Кронгауз, *Самоучитель Олбанского*, АСТ, Москва 2013.
63. В. Кудров, *Мировая экономика*, Москва 2009.
64. С. Кузнецов, *Ощупывая слона. Заметки по истории русского Интернета*, Москва 2004.
65. Р. Медведев, *Советский Союз. Последний год жизни*, Права Человека, Москва 2003.
66. Н. Митрохин, *Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы*, НЛЮ, Москва 2006.
67. *Нация и империя в русской мысли начала XX века*, red. С. Сергеев, Издательская группа „Скимен“, Москва 2003.
68. Д. Ольшанский, *Психология современной российской политики*, Академический Проект, Москва 2001.
69. А. Подшибякин, *По Живому. 1999-2009: LiveJournal в России*, КоЛибри, Москва 2010.
70. Н. Рис, *Русские разговоры. Культура и речевая повседневность эпохи перестройки*, НЛЮ, Москва 2005. Wyd. oryginalne N. Ries *Russian Talk. Culture and Conversation during Perestroika*, Ithaca and London 1997.
71. А. Рубби, *Ельциниада. Первое десятилетие постсоветской России*, пер. В. Гайдук, „Международные отношения“, Москва 2004.
72. А. Сахаров, *Воспоминания*, т. 1-3, сост. Е. Боннер, Время, Москва 2006.
73. М. Спиридонов, *Рунетология. Кто управляет русским интернетом?*, Манн, Иванов и Фербер, Москва 2011.
74. *Трансформация социальной структуры и стратификация российского общества*, red. З. Голенкова, РАН, Москва 1998.
75. Д. Хоффман, *Олигархи. Богатство и власть в новой России*, tłum. С. Шульженко, Москва 2008.
76. В. Чеснокова, *Тесным путем. Процесс воцерковления населения России в конце XX века*, Академический Проект, Москва 2005.
77. А. Янов, *После Ельцина. «Веймарская» Россия*, Крук, Москва 1995.

Indeks nazwisk

- Achmadulina Bella 44
Adamkus Valdas 27
Alexanyan Karina 87, 98
Alijew Rachat 93
Althusser Louis 81
Anderson Benedict 145
Andriejew Aleksiej 67
Andropow Jurij 24
Amin Samir 46
Aslanbek Rufat (Raffi) 66
Assange Julian 101
Barr Joel (Josif Berg) 54
Babajan Borys 53
Baklanow Oleg 31
Bałabanow Andriej 49
Bard Alexander 11, 92, 101
Basajew Szamil 94
Basow Aleksiej 102, 103
Baym Nancy 80
Benkler Yochai 153
Bezoss John 101
Bielousow Siergiej 103, 104
Bielyj Andriej 50
Bierdiajew Nikołaj 42
Bitow Andriej 67
Bobrownicka Maria 40,41
Bondarienko Władimir 49
Boia Lucian 41
Bondarczuk Fiodor 34
Borowik Irena 37
Boyd Danah 80
Bratkiewicz Jarosław 49
Brin Siergiej 53
Briusow Walerij 50
Bułgakow Siergiej 42
Bush George W. 47
Cammerts Bart 96, 128
Carpentier Nico 96, 128
Castells Manuel 15, 16,74
Chlebda Barbara 15
Cohen Robin 126
Conrad Randy 81
Czech Jerzy 155
Czernienko Konstantin 24
Czesnokowa Walentina 39
Czubajs Anatolij 49, 70
Czyborra Roman 86
Cywjan Leonid 18
Charchyan Anna 20
Chasbułatow Rusłan 44
Chodorkowskij Michaił 63
Chruszczow Nikita 23, 24
Delicyń Leonid 67
Detkina Katia (patrz: Artemij Lebediew)
Dijk Jan van 17
Doktór Tadeusz 38
Dostojewski Fiodor 17, 36
Dovey John 80
Dudajew Dżochar 124
Dugin Aleksander 48, 49, 159,160,164
Durow Paweł 105, 120, 121, 168
Durow Walerij 105
Echchaibi Nabil 87
Ellison Nicole 80
Fabius Laurent 163
Faris Robert 98
Fiedotow Georgij 42
Fiedotow Michaił 168
Fiłatow Leonid 114
Fitzpatrick Brad 86
Flew Terry 155
Florow Dmitrij 73
Florowski Georgij 42
Frank Siemion 42
Furet Fran ois 23
Galicki Aleksander 103, 104
Gasser Ulrike 98
German Anna 154
Giddens Anthony 34
Giddings Seth 80
Gil Dorota 41
Głazunow Ilja 49
Goralik Linor 87, 88
Gorbaczow Michaił 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63
Gornyj Aleksander 104
Goban-Klas Tomasz 15, 101,
Gogol Mikołaj 93, 95
Gołyńko-Wolfson Dmitrij 81
Grant Ian 80
Gruszka Karolina 154
Guedes Bailey Olga 96, 128
Gumilow Lew 48, 49, 159
Gurczenko Ludmiła 44

- Halavais Alexander 156
 Heller Michaił 25
 Hoffman David 63
 Hroch Miroslav 40
 Huntington Samuel 34
 Iljin Iwan 42,43
 Iljin-Adajew Filip 106, 107
 Illnicki Dariusz 16
 Iwanow Dmitrij 70
 Jan Dawid 115
 Janajew Giennadij 31
 Janc Krzysztof 16
 Janow Aleksander 48, 49
 Janukowycz Wiktor 162, 163
 Jarosz Dmytro 167
 Jazow Dmitrij 31
 Jelcyn Borys 23, 25, 30, 31, 32, 33, 43, 44, 45, 46, 63, 65, 68, 69
 Johnson Lyndon 60
 Juszczenko Wiktor 91
 Kacewicz Michał 92
 Kaczyński Lech 98
 Kałmykow Walerij 52
 Kantor Władimir 45
 Kara-Murza Siergiej 46
 Katajew Filip 67
 Kelly Kieran 80
 Kelly John 98
 Khrennikow Ilja 102
 Kifiak Siergiej 132
 Kim German 137
 Kluczewski Wasilij 51
 Koczijew Alan 96, 97
 Kolesnikow Władysław 54
 Kolotsova Olessia 87
 Kondradova Natalia 13, 88, 126, 130
 Korzun Nikołaj 114
 Korżakow Aleksander 31
 Kosygin Aleksiej 52, 54, 60
 Kowaliow Walerij 107
 Kożynow Wadim 49
 Krawczuk Leonid 23
 Kriuczkow Władimir 31
 Kriukow Dmitrij 119
 Krongauz Maksim 14
 Kula Marcin 37
 Kurczatow Igor 59, 60, 64, 65
 Kurginian Siergiej 48
 Kuszner Aleksander 67
 Kuzniecowa Siergiej 66, 69
 Lebediew Artemij 69, 107, 108, 165
 Lebediew Siergiej 52
 Lebedź Aleksander 27
 Lejbow Roman 67
 Lenin Włodzimierz 23
 Levinson Paul 90
 Liparteliani Giga 44
 Lister Martin 80
 Ławrow Siergiej 154
 Łosiew Aleksiej 42
 Łosiewa Natalia 108, 109
 Łoskij Nikołaj 42
 Łużkow Jurij 70
 Łysakow Siergiej 119
 Łyskowskij Aleksander 109
 Malia Martin 24
 Małyginow Anton 73
 Mamut Aleksander 87, 167, 168
 Marciniak Włodzimierz 26, 28
 Marshall George 51
 Matwienko Walentyna 168
 Michałkow Nikita 49
 Michałkow Siergiej 49
 Miedwiediew Dmitrij 90, 91, 92, 157
 Miedwiediew Roj 30
 Miedwiediew Żores 30
 Mienszikow Michaił 50
 Mirilaszwili Michaił 105
 Mirilaszwili Wiaczesław 105
 Mołotow Wiaczesław 27
 Moro Joanna 154
 Morozow Ewgeny 87
 Moskalow Aleksander 115
 Moszkow Maksim 66
 Mucznik Feliks 110
 Murietow Władimir 50
 Nawalny Aleksiej 92, 93
 Nazarbajew Nursułtan 93
 Neklessa Aleksander 134
 Nowak Jakub 75, 99
 Nowikow Andriej 33
 Nosik Anton 69, 110, 111, 165
 Okudźawa Bułat 44
 Olszański Dymitr 40
 Oniszczyk Wojciech 58
 Paczikow Stepan 111, 112
 Page Carl 53
 Page Larry 53
 Palfrey John 98
 Pawluczyk Włodzimierz 38
 Pawłow Walentin 31
 Pawłowski Gleb 68, 69, 110
 Pax Salam (pseud.) 96
 Perekopski Ilja 106
 Piercow Piotr 50
 Pikus Tomasz ks. 38
 Plucer-Sarno Aleksiej 97
 Podszubiakin Andriej 88, 96
 Połtoracki Mikołaj 43
 Potanin Władimir 105
 Prochanow Aleksander 32, 33, 48, 49, 164
 Przebinda Grzegorz 42, 45, 47, 158
 Pugo Borys 31
 Puszkin Aleksander 17
 Putin Władimir 17, 30, 43, 44, 49, 50, 63, 70, 81, 92, 108,

- 159, 162-165, 167, 169
Radziwinowicz Waclaw 92, 95
Regan Ronald 61
Remnick David 25, 65
Reppesgaard Lars 53, 156
Riazanow Eldar 44
Ribbentrop Joachim von 27
Rice Condoleezza 47
Ries Nancy 36
Riffkin Jeremy 18
Rozanow Wasilij 42
Russel Adreinne 87
Rüütel Arnold 27
Sacharow Andriej 60
Sarant Alfred (Filip Staros) 54
Sarkisjan Gework 112
Schatz Joel 61
Schmidt Henrike 13, 14, 88, 126, 129
Segałowicz Ilja 113, 117
Siergiejew Siergiej 50
Sikorski Radosław 163
Simon Gerhard 26, 27
Simonite Tom 64
Smaga Józef 47, 54, 56
Snyczow Joann (Metropolita) 49
Sołdatow Aleksiej 65
Sołowjow Włodzimierz 42
Sołżenicyn Aleksander 44, 45, 49
Soros George 61
Söderqvist Jan 11, 92, 101
Spiridow Maksim 101
Stalin Józef 17, 23, 52, 54, 124
Starodubcew Wasilij 31
Starowojtowa Galina 25
Staškiewicz Jarosław 131
Steinmeier Frank Walter 163
Stelmach Andrzej 24, 35
Stiepanow Dmitrij 113, 114
Stiepaszyn Siergiej 70
Strugacki Borys 67
Szetow Lew 42
Szafarewicz Igor 48, 49
Szirowek Ilja 115
Szokin Aleksander 54
Szpunar Magdalena 153, 155
Szczukin Wasilij 39, 47
Sztompka Piotr 36
Szukszyn Wasilij 49
Szuszkiewicz Stanisław 23
Szyjewski Andrzej 37
Sylenko Lew 38
Świętochowski Tadeusz 27
Tarasenko Andriej 167
Teubener Katy 13, 88, 126, 129
Timczenko Galina 167
Tischner Józef 37
Tiziakow Aleksander 31
Tołstoj Aleksiej 108
Tołstoj Lew 17
Tołstoj Tatiana 69, 108
Trentjew Sawwa 93
Udugow Mowladi 94
Usdin Steven 54
Usmanow Uliszer 101, 104, 119, 168
Wales Jimmy 101
Walicki Andrzej 47
Wawrzyńczak Aleksander 164
Wekselberg Wiktor 43
Wieniediktow Aleksiej 168
Wilson Ernest III 74
Wiśniewski Bogdan 118
Wiśniewski Janusz 18
Wołodźko-Butkiewicz Alicja 66, 67, 68
Wołoś Arkadij 113, 117, 165
Woronow Anatolij 62
Wyrypajew Iwan 154
Wysocki Włodzimierz 118
Wasiljewa Marija 11
Viķe-Freiberga Vaira 27
Zacharow Aleksiej 106
Zinowjew Aleksander 45, 49
Zjuganow Giennadij 32
Zuckerberg Mark 83, 86, 101
Zweig Connie 61
Zychowicz Juliusz 44
Żyła Marcin 164
Żyłko Bogusław 39
Żyrynowski Władimir 47, 48
Абовян Хачатур 143
Баталов Эдуард 43
Безбородов Алексей 57
Бондаренко Владимир 49
Букчин Семен 26
Быков Дмитрий 68
Воронин Юрий 44
Гагин Андрей 62
Голенкова Зинаида 35
Голышко-Вольфсон Дмитрий 81, 84, 88
Горалик Линор 88
Елисеева Наталья 57
Измайлов Иван 68
Казарьян Константин 74
Кантор Владимир 45
Кара-Мурза Сергей 46
Катаев Филипп 67
Ким Герман 137
Ключевский Василий 51
Коржаков Александр 31
Кудров Валентин 55, 56
Кузнецов Сергей 66, 69
Малашевич Борис 54
Медведев Рой 29, 30, 32, 33
Митрохин Николай 40
Неклеса Александр 134

- Ольшанский Дмитрий 40
Подшибякин Андрей 86,
89, 91, 93, 96
Рис Нанси 36, 39, 62
Рубби Антонио 32
Сергеев Сергей 50
Туманян Ованес 143
Хоффман Давид 63
Чеснокова Валентина 39
Чистов Дмитрий 73
Шестаков Владимир 57
Швед Василий 52
Щукин Василий 47
Янов Александр 48